

Dušan KOS
Neja BLAJ HRIBAR
Jure GAŠPARIČ
Miran APLINC
Matej OCVIRK

CENA: 11 €

ZGODOVINA ZA VSE, leto XXI, št. 2, 2014

ZGODOVINA ZA VSE

leto XXI, 2014

VSE ZA ZGODOVINO št. 2

ISSN 1318-2498

ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Dušan Kos

**Gospodarji gradu Planina in njihov odnos do jurkloštrske kartuzije
do 14. stoletja**

5

THE LORDS OF THE CASTLE PLANINA AND THEIR RELATION TO THE CARTHUSIAN MONASTERY IN
JURKLOŠTER UP TO THE 14TH CENTURY

Neja Blaj Hribar

**»Ločitev škofa-duhovnika in škofa-politika ni iznajdba tega peklenskega
slovenskega liberalizma.«**

19

*Duhovščina in Rimskokatoliška cerkev v publicističnih ter literarnih delih Slovenskega naroda
(1890-1914)*

»DIE TRENNUNG DES BISCHOFS ALS GEISTLICHEN VOM BISCHOF ALS POLITIKER IST KEINE
ERFINDUNG DIESES TEUFLISCHEN SLOWENISCHEN LIBERALISMUS.«

*Die Geistlichkeit und die Römisch-katholische Kirche in den publizistischen und literarischen Beiträgen der Zeitung
Slovenski narod (1890-1914)*

Jure Gašparič

Udri ga!

32

Nasilje v beograjski skupščini med obema svetovnima vojnoma

HAU IHN!

Gewalt im Belgrader Parlament in der Zwischenkriegszeit

Miran Aplinc

Letalski pozdrav iz Šoštanja

45

Letalstvo v Šoštanju pred drugo svetovno vojno

EIN FLIEGENDER GRUSS AUS ŠOŠTANJ

Das Flugwesen in Šoštanj vor dem Zweiten Weltkrieg

Matej Ocvirk

Županove zdrahe, tegobe in radosti

60

Župani Teharij, občinske volitve in njihovo delovanje od leta 1849 do razpada Avstro-Ogrske

DES BÜRGERMEISTERS INTRIGEN, BESCHWERDEN UND FREUDEN

*Gemeindevahlen und die Tätigkeit der Bürgermeister von Teharje/Tüchern vom Jahr 1849 bis zum
Zerfall Österreich-Ungarns*

Zapisi

Marcus Schreiner Božič

Zgodovina 72. Münchenskega rezervnega policijskega bataljona

74

Marija Počivavšek

Puharjevo zakodirano odkritje 88

Tomaž Ivešič

O prestolonaslednikovi smrti in Maroltovi teti 89

Jure Gašparič

Kdo so bili liberalci? 91

Blaž Javornik

»Naša stvar ni za stranke, nego je za ves narod...« 93

Marjan Kordaš

Hkratnost dogajanja 95

Marjan Kordaš

Kontaminirane pokrajine 98

Marjan Kordaš

Nedolžnost na smetišču 100

Dušan Kos

Gospodarji gradu Planina in njihov odnos do jurkloštrske kartuzije do 14. stoletja^{*}

KOS Dušan, dr., znanstveni svetnik,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

929.7(497.4Planina): 27-789.24(497.4Jurklošter)"11/13"

GOSPODARJI GRADU PLANINA IN NJIHOV
ODNOS DO JURKLOŠTRSKÉ KARTUZIJE DO
14. STOLETJA

Prispevek govori o posestnikih gradu Planina in njihovem odnosu do sosednje jurkloštrske kartuzije. Prvi znani posestnik in domnevni graditelj Planine je bil vazal krške škofije Ortolf, ki se je prvič omenjal leta 1190. Planinski gospodje so bili eni od pomembnejših dobrotnikov samostana Jurklošter. Po smrti Ulrika leta 1241 so do Planine prišli gospodje Svibenski. Zaradi redovnih pravil pa Planinski in Svibenski do začetka 14. stoletja najbrž niso bili pokopani v samostanu Jurklošter. Tam je grob imel morda Oto, ki ga je okoli leta 1312 generalni kapitelj kartuzijanov sprejel v svoje molitve. Zadnja predstavnika družine Ulrik III. in Henrik II. nista več sodila med samostanske dobrotnike, saj sta v letih 1339–1345 zaradi finančnih težav zastavila gospostvo grofu Frideriku I. Celjskemu. Po Henrikovi smrti leta 1363 in vse do leta 1456 so krški škofje podeljevali Planino v fevd grofom Celjskim, ki so bili tudi največji dobrotniki samostana.

Ključne besede: grad in gospostvo Planina, gospodje Planinski in Svibenski, kartuzija Jurklošter, 12.–14. stoletje

^{*} Članek sem pripravil za objavo v zborniku znanstvenega simpozija o zgodovini kartuzije Jurklošter, ki je bil 8. junija 2007 v Jurkloštru. Ker očitno objavljenega zbornika nikoli ne bo, ni napak, da prispevek, ki sem ga imel na simpoziju pod nekoliko spremenjenim naslovom »Gospodarji gradu Planina in jurkloštrska kartuzija v prvih dveh stoletjih obstoja«, objavim v Zgodovini za vse.

KOS Dušan, PhD, Research Counsellor,
Milko Kos Historical Institute, Research Centre of the
Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2,
SI-1000 Ljubljana

929.7(497.4Planina): 27-789.24(497.4Jurklošter)"11/13"

THE OWNERS OF PLANINA CASTLE AND
THEIR ATTITUDE TOWARDS THE JURKLOŠTER
CARTHUSIAN MONASTERY BEFORE THE 14TH
CENTURY

The article deals with the owners of Planina castle and their attitude towards the neighboring Carthusian monastery. The first known owner and supposed builder of Planina was Ortolf, vassal of the Krško diocese, who was first mentioned in 1190. The seigniors of Planina were among the more important benefactors of the Jurklošter monastery. After Ulrik's death in 1241, Planina came into the hands of the Svibno seigniors. However, monastic rules most likely prevented the Planina and Svibno seigniors from being buried in the Jurklošter monastery until the 14th century. The only possible exception was Oto, whom the general chapter of the Carthusian monastery included in their prayers around 1312. The last representatives of the family, Ulrik III and Henrik II, were no longer among the benefactors of the monastery because they had to pawn their estate to Friderik I of Celje on account of financial problems. After Henrik's death in 1363 and up until 1456, the bishops of Krško enfeoffed Planina to the Counts of Celje, the largest benefactors of the monastery.

Key words: castle and the Planina seigniority, seigniors of Planina and the Svibno seigniors, Jurklošter monastery, 12th–14th century

Razcvet samostanov je (bil) načelno vedno odvisen tudi od (ne)naklonjenosti potomcev ustanoviteljev in drugih pomembnih sosedov. Pa je bilo to res pravilo in kakšno je bilo sožitje cerkvenega (duhovnega) in laiškega (posvetnega) v vsakdanjem življenju? Odnose si velja ogledati na primeru jurkloštrske kartuzije. Njena najbližja lokalna centra politične in gospodarske moči sta bila gradova Laško in Planina. Prvi je bil tipičen upravni grad velikega zemljiškega gospodstva, od 12. stoletja tudi najpomembnejšega spodnjosavinjskega deželno knežjega in cerkvenega središča, ki so ga lastniki zaupali v upravo zamenljivim uradnikom. Sredi 12. stoletja ga je imel štajerski mejni grof Otakar III., za njim pa leta 1192 vojvoda Leopold V. Solidne dohodke so lastniki laškega gospodstva darovali že prvi otakarski kartuzijski ustanovi v Žičah (od ok. 1160), nato pa tudi mlajši kartuziji v Jurkloštru (od ok. 1170). Tudi velik del začetne dotacije te kartuzije, ki jo je ustanovil in dotiral krški škof Henrik I., je izhajal iz laškega gospodstva, s katerim je bila kartuzija v sodnem, gospodarskem, cerkvenem in prometnem smislu tesno povezana.¹ Večino preostale škofijske posesti, ki se je razprostirala vzhodno od Jurkloštra so škofje od 12. stoletja podeljevali v fevd ali upravo ministerialom.

Najpomembnejši sosed kartuzije je bil grad Planina, ki je z razliko do laškega gradu večinoma imel stalne prebivalce, vazale, ki so s samostanom praviloma imeli trajnejše stike. Med obema »trdnjavama« spodnjosavinjske oz. kozjanske srednjeveške kulturne pokrajine zlahka najdemo precej vzporednic. Po starosti sta bila skoraj vrstnika in celo kulturni in verski pomen ene najstarejših srednjevropskih kartuzij je nekako ustrezal politični vlogi planinskega gradu. Ta je bil eden od petih »glavnih fevdov« krške škofije, sedež deželskega sodišča in velikega zemljiškega gospodstva. Grajsko poslopje je prav tako kot samostan stalo na nekdanjem ozemlju breško-seliške grofice Heme, ki ga je cesar Henrik II. leta 1016 podelil njenemu možu grofu Viljemu II., grofica pa po moževi smrti samostanu v Krki, na čigar temeljih je leta 1072 nastala krška škofija. Zato je morda na mestu razvitega romanskega gradu že takrat stala manjša utrdba. Motiv za gradnjo večjega poslopja v zadnji četrtini 12. stoletja je mogoče po analogiji z drugimi krškimi gradovi v Posotelju iskati v obrambi Kozjanskega in Posotelja pred Ogri, ki sta jo salzburška nadškofija in krška škofija, v srednjem veku največji posestniki v vzhodni Sloveniji, zaupali vazalom in ministerialom. V 12. stoletju so v ožji regiji nastali ali bili obnovljeni še gradovi Rajhenburg, Podsreda, Rogatec,

Kunšperk, Kozje, Podčetrtek, Bizeljsko in Pilštanj.² Že v rimskem obdobju je tam vodila pot med glavno obsavinjsko cesto in Posoteljem, ozemlje pa je bilo poseljeno z romaniziranimi staroselci še po propadu rimskega imperija. Od ponovne osvojitve ozemlja po madžarskih vpadih je bilo v naselju pod planinskim gradom, ki se je kasneje ponašalo s tremi letnimi sejmi (kot trg prvič omenjeno leta 1345) in sedežem vikariata, stičišče cest, ki so prek Kozjanskega povezovala Jurklošter in spodnjo Savinjo pri Rimskih Toplicah, Celje, Sevnico in Rajhenburg. Romanski grad z bergfridom, dvonadstropnim podkletenim palacijem in izpostavljenim stolpom na strmem griču tik nad naseljem, vsaj od 14. stoletja z grajsko kapelo sv. Pankracija, je bil od zgraditve naprej tako kot kartuzija zelo cenjen med regionalnim plemstvom.³ Kvaliteta vsakodnevnih stikov med laiškim in duhovnim centrom je bila v prvi vrsti odvisna od naklonjenosti posvetnih gospodov redovnikom. V primeru Jurkloštra in Planine imamo z ovrednotenjem stikov v prvih desetletjih obstoja precej težav, saj je najstarejše arhivsko gradivo obeh le delno ohranjeno.

Prvi znani posestnik in verjetni graditelj razvitega grajskega poslopja Planina je bil Ortolf, ki se je s tem imenom prvič omenjal leta 1190, nato pa še leta 1192 in 1199.⁴ Po starejših mnenjih naj bi šlo za sina Ortolfa I. Trušenjsko-Dravograjskega († 1167),⁵ ker je grb v pečatniku zadnjega Planinčana Ulrika v prvem polju deljenega ščita vseboval podobo zgornjega dela orla z razprostrtima perutima (v drugem polju ščita je bila škarnica).⁶ Danes vemo, da je bil Ortolf vnuk svobodnega gospoda Hartwika (1144–1149), doma z gradu Katsch pri Murau. Hartwik je imel sinova Ortolfa I. (1148–1162) in Henrika (1142–1162), ki je imel sina Ortolfa II. Ta se je kot salzburški ministerial s katschskim imenom prvič omenjal leta 1180 in bil tako kot vrstnik Friderik III. Ptujski tedaj označen kot »mladenič«. Ortolfa II. je krški škof Ditrik I. zaradi zavarovanja škofijske posesti kmalu zatem preselil v Posavinje, kjer je zgradil ali vsaj

² Kos, *Vitez in grad*, str. 18 sl.

³ Wambrechtsamer, *Planina*, str. 65; Blaznik, *Historična topografija*, str. 78; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 68–69; Orožen, *Das Bistum VI*, str. 181 sl.

⁴ Jaksch, *MC I*, št. 356, 374.

⁵ Jaksch, *MC 2*, št. 545 in *MC 4/2*. Prim. Pirchegger, *Landesfürst 1*, genealoški preglednici V (Trixner) in IX (Trixen–Unterdrauburg); Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 243; Kraßler, *Wappenschlüssel*, str. 206–208; Dopsch, *Probleme*, str. 231. Še bolj napačno je mnenje, da naj bi bil Ortolf potomec Prisov (Wambrechtsamer, *Planina*, str. 67–69).

⁶ Kolo II. Trušenjsko-Vuzeniški je imel npr. leta 1248 v pečatniku v grbu celega orla, pod njim pa navzdol obrnjeno škarnico (Jaksch, *MC 4/1*, št. 2380). Podobno podobo v pečatniku je imel leta 1278 njegov sin Kolo III. Gertruda, hčerka Ota II. Trušenjsko-Dravograjskega, je leta 1278 pečatila s pečatnikom okoli leta 1253 umrlega deda Henrika III. Trušenjskega, ki je vseboval podobo orla (Wiessner, *MC 5*, št. 344).

¹ Mlinarič, *Kartuziji*, str. 109 sl.; Koropec, *Laško gospodstvo*, str. 244 sl.; Rybař, *Laško gospodstvo*, str. 210–230; Kos, *Vitez in grad*, str. 307–308.

Planina pri Sevnici (Carl Reichert, Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1294_00044)

močno prezidal grad Planino in se odtlej še sam imenoval po njem.⁷ Približno tedaj je Ortolf dobil v fevd še starejši grad Podsreda, s čimer je postal najmočnejši savinjsko-obsotelski vazal krške škofije. Razpolagal je s številnimi vitezi, ki so se imenovali kar po obeh gradovih in svojih dvorcih.⁸ Njihova osebna imena so izhajala iz popularnega viteškega epa o Dietrichu, tako kot tudi ime Ortolfove hčerke Herade, ime žene Geburge (Herburga, Kiburga) pa je bilo priljubljeno pri častilcih romana »Willehalm« Wolframa von Eschenbacha. Tudi planinsko grajsko ime (*Montpreis*, *Montpris*, *Montparis*) v pomenu »gora (grad) slave« (časti, nagrade) je pričalo o popularnosti južnofrancoske dvorske kulture, ki je z nemškimi prevodi in predelavami viteških romanov Chrétiena de Troyes po ok. letu 1170 postala popularna tudi med vzhodnoalpskim plemstvom. Prav zaradi graj-

skega imena je tudi malo verjetna zgraditev klasičnega gradu Planina pred zadnjo četrtino 12. stoletja.⁹

Čeprav hipoteza o trušenjskem izvoru Planinskih ne drži, kaže na sorodstveno vez, ki je bila do prve četrtine 13. stoletja ključna za življenje Ortolfove družine – v večini listin med letoma 1192 in 1202 se je Ortolf omenjal prav v družbi gospodov Trušenjskih.¹⁰ Zdi se, da je bila ta zveza posledica svaštva. To pojasnjuje, zakaj je bil leta 1208, ko je krški škof Valter na Ortolfovo prošnjo podelil njegovi ženi Geburgi in hčeri Heradi neke fevde, ob dejanju prisoten tudi Oto Trušenjski. Škofova podelitev je dopuščala uživanje fevdov tudi otrokom, ki bi se zakoncema še rodili.¹¹ Leta 1213 je Ortolf podelil ženi Geburgi grad in gospodstvo Podsreda, ki bi, če bi zakonca umrla brez sina, po ženini smrti pripadla najbližjemu

⁷ Jaksch, MC 1, št. 163, 313; Jaksch, MC 3, št. 751, 1041. Prim. Freed, *Noble Bondsmen*, str. 96, 121–122, 155, 160, 221–222, 265.

⁸ Leta 1213 so bili »milites de Muntparis« npr. Oftrigel, Bernard iz Studenega (pri Reštanju), Bernard »de Ueznach« (Brezno pri Vuze-nici?), Rudiger »de Ellen«, Ditrik in neki O. iz Žalma (Seldenheim, severozahodno od Celovca) (Jaksch, MC 4/1, št. 1691).

⁹ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 243; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 89 sl.; Müller, *Beiträge*, str. 48–49; Bumke, *Geschichte*, str. 180–186, str. 263. Ana Wambrechtsamer in redaktor njenega članka Fran Kovačič sta izpeljevala grajsko ime iz prevoda slovenskega imena »planina« in »preža« (Wambrechtsamer, *Planina*, str. 65).

¹⁰ Hauthaler – Martin, SUB 2, št. 485, 530; Hauthaler – Martin, SUB 3, št. 554.

¹¹ Zahn, UBS 2, št. 89.

Planina pri Sevnici (L. Mayer in W. Witthöft, Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1294_00117)

sorodniku, prisotni Friderik III. Ptujski pa je obljubil, da zaradi te daritve ne bo nadlegoval Geburge.¹² Zakaj? Ker je bil njegov sin Friderik IV. že poročen s Herado, do predaje Podsrede leta 1213 pa je verjetno prišlo ob Heradini poroki.¹³

Z darovnico pa obe Planinčanki nista bili upravičeni do posedovanja Planine, kjer je še naprej gospodoval Ortolf. Leta 1227 se je v listini vojvode Leopolda VI., s katero je razširil meje gospodstva samostana v Jurklostru, prvič omenjal Ulrik Planinski. Njegova manjša posest znotraj planinskega gospodstva in okoli Gračnice je bila

v opisu meja samostanske posesti navedena ločeno od Ortolfove.¹⁴ Ortolf je bil tedaj še živ, planinsko gospodstvo pa je bilo očitno razdeljeno med oba Planinčana šele malo pred tem. Ko je namreč vojvoda Leopold leta 1209 svečano obnovil jurklostrski samostan, je v opisu meja samostanske posesti omenil le stike z Ortolfovo posestjo, ne pa tudi z Ulrikovo.¹⁵ To pomeni, da se Ulrik leta 1209, najbrž pa niti leta 1213 še ni rodil in ni bil Ortolfov brat,¹⁶ pač pa sin. Ker po tej zgodbi leta 1227 ni mogel biti starejši od trinajst let, si lahko njegovo ločeno posest na Planini razlagamo z očetovo željo, da bi preprečil ženinemu trušenjskemu in hčerinemu ptujskemu sorodstvu dedovanje na Planini. In ker Friderik IV. Ptujski niti Podsrede formalno ni mogel posedovati sam, marveč le kot oče in skrbnik Heradinih otrok, je medtem lahko le čakal na dedovski razplet v družini Planinskih. Grb na edinem Ulrikovem ohranjenem pečatu na listini iz leta 1234¹⁷ je pomenil, da je Ulrik zaradi navezanosti na materine sorodnike Trušenjske, ki so se po Ortolfovi smrti najbrž uveljavili kot njegovi varuhi, prevzel njihov oz. materin grb.

¹² Zahn, UBSt 2, št. 124. Gl. Wambrechtsamer, Planina, str. 69; Pirchegger, Die Untersteiermark, str. 242–243; Freed, Noble Bondsmen, str. 155.

¹³ V listini naštetih prišežniki so bili zainteresirani sorodniki: Oto Kunšperški je bil brat Friderika III. in stric Friderika IV. Ptujčan je bil tudi prošt Henrik, ki je naslednje leto postal krški škof. Oto iz Kremsa je bil babenberški in salzburški ministerial, zraven pa je bil kot svak Friderika III., saj je bil poročen z Benedikto Ptujsko – domnevno hčerko Friderika II. Prisotnost dveh gospodov Dravograjskih (iz rodu Trušenjskih) se da pojasniti s tem, da sta kot najbližja Geburgina sorodnika varovala njene pravice (Kos, Vitez in grad, str. 357). Jože Mlinarič je menil, da je bila Geburga Ortolfova druga žena (Mlinarič, Marenberški samostan, str. 65). Ker je bil v listini iz leta 1208 kot prvo navedena priča zapisan grof Viljem IV. Vovbrški, se je Hans Pirchegger spraševal, ali ni bila po rodu celo Vovbržanka (Pirchegger, Landesfürst 1, str. 175, v op. 49).

¹⁴ Zahn, UBSt 2, št. 245. Wambrechtsamer, Planina, str. 69–70.

¹⁵ Zahn, UBSt 2, št. 98.

¹⁶ Wambrechtsamer, Planina, str. 67–68.

¹⁷ Jaksch, MC 2, št. 545.

Ulrik je po Ortolfovi smrti (kmalu po letu 1227) sam nadzoroval planinsko gospodstvo, obdržal pa tudi očetove krške fevde in odvetništvo nad posestvi salzburskega kapitlja v Lungavu in okoli gradu Katsch.¹⁸ Na Podsredi pa je imela dosmrtno pravico mati, a je sin po sporazumu iz leta 1213 lahko računal tudi na to posest. Pred letom 1239 se je poročil z Adelhajdo, hčerko Hartnida I. Ptujskega, ki je bila nečakinja sestre Herade. Zdi se, da so si želeli Ptujski, ki so spoznali, da Friderik IV. in Herada razen Geburge II. ne bosta imela drugih otrok, zagotoviti dedovanje še na Planini in so svaku vsilili za ženo in dedinjo svojo članico. Leta 1239 je cesar Friderik II. na prošnjo Hartnida Ptujskega Adelhajdo podelil salzburški nadškofiji.¹⁹ Eden od razlogov je bil najbrž v tem, da je bila Planina krški fevd, Ulrik pa je bil formalno salzburški in krški ministerial.²⁰ Hartnid je s tem želel hčerki zagotoviti, da bi spet postala salzburška ministerialka (kar je ob rojstvu že bila), ker je računal, da bo Adelhajda s tem lahko podedovala Ulrikovo odvetništvo nad posestjo salzburskega kapitlja v Lungavu in Planino. Po Ulrikovi smrti leta 1241 je kazalo, da so Ptujski uspeli uresničiti projekt Planina–Podsreda, saj je Adelhajda podedovala Planino. Ker pa je kmalu nato umrla, bi planinska zapuščina morala pripasti najbližji Ulrikovi sorodnici, Adelhajdini svakinji in Ulrikovi sestri Heradi, tedaj posestnici Podsrede. Toda Herada je umrla že nekaj let prej in njen vdovec Friderik Ptujski je imel le omejene pravice na zapuščino. Glavna podsreško-planinska dedinja je bila njegova hčerka Geburga II.

Še preden so se Ptujski med seboj uspeli dogovoriti o planinsko-podsreškem nasledstvu, jih je prehitel Henrik III. Svibenski, ki se je leta 1244 poročil z Geburgo II. Oba sta bila že pred poroko sorodnika, saj sta bila prek trušenjskega sorodstva bratranec in sestrična četrte stopnje po kanonskem štetju. To pa vsaj od 4. lateranskega koncila (1215) ni bila več nemogoča zveza. Materialne koristi so premagale vse pomisleke, saj je bila rodbina Henrikove neveste pomembnejša od vseh dotedanjih svibenskih sorodnikov. Gospodje Ptujskih so imeli ogromno posest v Podravju, Gornji Avstriji, na Koroškem in Gornjem Štajerskem ter bili sredi 13. stoletja najbogatejša ministerialna rodbina južno od Drave.²¹ Friderik IV. Ptujski je zato lahko hčeri Geburgi dal lepo doto: poleg polovičnega dedovanja na Podsredi, obširnih salzburških fevdov v spodnjem Podravju z deležem na Ptujju vred, je Henrik dobil tudi možnost, da prevzame Planino skupaj z vsemi drugimi posestmi izumrlih Planinskih gospodov. Enako kot Friderik IV.

Ptujski pa tudi Henrik do Geburgine smrti ni mogel samostojno posedovati Planine in Podsrede, saj so bili do njene dediščine upravičeni le njuni skupni otroci. Glede na lego matičnega svibenskega gospodstva so bili zanj najpomembnejši planinski gradovi Štatenberk južno od Trebelnega in Štrasberk pri Šentjanžu na Dolenjskem ter grad Smlednik na Gorenjskem.²² V zameno so Ptujski od Henrika pričakovali zavezništvo pri ptujskem obvladovanju Zgornje Savinjske in Šaleške doline.

Henrikova poročna strategija je bila usmerjena še dlje od bogate dote – k novi strategiji rodbine Svibenskih, tedaj že najpomembnejše domače kranjske plemiške rodbine.²³ Zato je vzel v zakup, da se s poroko z Geburgo urejanje ptujsko-svibenskih razmerij še ne bo kmalu končalo. Skupna uprava dediščine je bila mogoča na kratek rok, zato fevdni gospod krški škof Ulrik I. rivaloma ni takoj podelil fevdne pravice. Šele leta 1251 je prišlo do dogovora s škofom, ki jima je podelil gospodstvu v skupni fevd.²⁴ Dejansko je Planino obvladoval le Henrik, Podsredo pa Friderik. Ko je Friderik leta 1260 umrl, za njim razen Geburge ni bilo dediča. Henrik je končno prevzel celotno podsreško-planinsko zapuščino in z njo postal največji posvetni gospod na Spodnjem Savinjskem. Zaradi obsežnejšega zemljiškega gospodstva, prehodnejših prometnic, ohlapnejših vazalnih stikov s krškim škofom ter pestrejšega družbenega ozračja se je odpovedal dominaciji na Svibnem, a si je z deležem na matičnem gradu in gospodstvu zagotovil nadzor nad družinami mlajših bratov Ulrika I., Leopolda I. in Viljema I. Kako zelo je še vedno cenil grad in gospodstvo Svibno, je izpričal z odpovedjo Planini in Smledniku v korist sina Henrika IV., sinu Frideriku pa je prepustil Podsredo. Obema gradovima je bilo usojeno, da sta postala sedeža posebnih vej gospodov Svibenskih, kar sta nakazovali celo imeni sinov – prvi je nosil tradicionalno svibensko ime, drugi pa ptujsko ime. Le Svibenski in Svibensko-Planinski so ohranili tradicionalni svibenski grb s krono in henrikovsko imensko tradicijo.²⁵

Svibenski so bili od naselitve na Kranjskem v 12. stoletju in do srede 13. stoletja v duhovnem smislu naklonjeni predvsem kranjskim samostanom, še posebej cisterci v Stični, ki so jo leta 1136 ustanovili predniki gospodje Prisi (Svibenski so nad samostanom v 13. in 14. stoletju imeli dedno odvetništvo), zaradi sorodstva s Trušenjskimi gospodi pa še vetrinjskemu samostanu

²² Kos, *Vitez in grad*, str. 215, 227, 231.

²³ Kos, *Blesk*, str. 147–156, 182 sl.

²⁴ Jaksch, MC 2, št. 600. Prim. Krones, *Die Freien*, str. 75–78; Wambrechtsamer, *Planina*, str. 70–71.

²⁵ Še leta 1339 je imel pečatnik Henrika II. Svibensko-Planinskega v legendi napis »s Svibnega«, medtem ko je bila svibenska krona kot pečatna podoba tako ali tako standardni grbovni simbol planinske veje (AS ZL, 1339 IX 28., Celje).

¹⁸ Hauthaler – Martin, SUB 3, št. 969. Prim. Klebel, *Der Lungau*, str. 153.

¹⁹ Hauthaler – Martin, SUB 3, št. 943.

²⁰ Jaksch, MC 1, št. 442, 445.

²¹ Pirchegger, *Landesfürst 2*, str. 3 sl.; Klebel, *Der Lungau*, str. 152 sl.; Kos, *Vitez in grad*, *passim*.

na Koroškem. Sredi 13. stoletja so se bolj zaradi statusnih kot duhovnih potreb usmerili k dominikankam v Velesovem, kamor je odšla Agnes (sestra Henrika III.), Izolda pa je sredi 14. stoletja tam celo postala priorisa. Ko se je Henrik III. prek Planine in Podsrede vpletel v štajersko politiko, je moral pozornost rodbine usmeriti tudi na tamkajšnje cerkvene ustanove. V samostan v Studenicah, ustanovo sorodnikov Ptujskih, sta v 60. letih 13. stoletja odšli že Henrikovi nečakinji Sofija in Elizabeta, ki sicer nista imeli zveze s Ptujskimi. Čeprav ni konkretnih podatkov, domnevamo, da je Henrik III. prevzel tudi obveznosti izumrlih planinskih sorodnikov do Jurkloštra. To ni pomenilo, da je kateremu od sinov in nečakov namenil življenje kartuzijanskega patra. Redovna pravila so od patrov terjala izrazitejšo kontemplativnost in askezo, ki sta odbijala povprečnega plemiškega sina od pomenišenja.

Odnosi med jurkloštrsko kartuzijo in gospodarji Planine v 13. stoletju niso bili problematični. Poleg po (ne)obligatornih daril za dušni blagor družine je Henrik III. varoval pridobljene samostanske pridobitve. Naklonjenost samostanu je izpričal z daritvijo vasi Migore pri Žetalah, kar sta leta 1328 potrdila pravnuka Henrik II. in Ulrik III. Svibensko-Planinska.²⁶ Tudi posesti obeh gospodstev sta bili leta 1209 in 1227 jasno razmejeni. Nižje patrimonialno sodstvo je vojvoda Leopold tedaj prepustil samostanu, odvetništvo in krvno sodstvo pa je pridržal sebi.²⁷ Ker samostanski podložniki na planinskem deželskem sodišču niso imeli kaj iskati in ker se samostanska posest do konca 13. stoletja še ni bistveno razširila v območje planinskega gospodstva, čeprav so menda prvi jurkloštrski menihi »hlepeli po posesti«, kot je z obžalovanjem leta 1199 krškemu škofu pisalo redovno vodstvo in predlagalo ukinitve samostana,²⁸ razlogov za spore med Planinskimi in kartuzijani še ni bilo. Tesne stike je bilo mogoče pričakovati prek pokojnikov, čeprav o jurkloštrskih laških pokojnikih do začetka 15. stoletja ne vemo skoraj nič. Do začetka 12. stoletja je veljalo splošno pravilo, da je z izjemo kraljev in knezov laik lahko pokopan le v domači župnijski cerkvi ali na pokopališču. Zato v samostanu v njegovem prvem obdobju, tj. med letoma 1170 in 1199 in niti po ustanovitvi proštije (1199) v poslopju »spodnje hiše« v Marijini vasi, kjer je oglejski patriarh Wolfger leta 1205 dovolil, da se sme okoli proštije cerkve pokopavati laike,²⁹ ni bil pokopan noben Planinski niti kateri koli drug lokalni plemič. V Jurkloštru je do sprememb prišlo po letu 1227, ko je umrl Ortolf in je bila po obnovitvi kartuzije leta

1209 vnovič pozidana samostanska cerkev.³⁰ Čeprav so se kartuzijani še naprej zelo otepali laških grobnic (razen ustanoviteljevih), bi Ortolf, Geburga, Ulrik in Adelhajda Planinski kot ugledni sosedi in domnevni dobrotniki lahko dobili grob nekje znotraj samostanskega kompleksa (še najverjetneje znotraj bratovskega »spodnjega samostana«), saj je tudi v sosednjih Žičah redovna strogost v 13. stoletju v tem oziru že zvođenela. Poleg tega so papeži od začetka 13. stoletja samostanom dovoljevali pokopavati laike, ki so se nadejali stalnih in izdatnih molitev za svoje grešne duše, obenem pa si želeli zagotoviti stalno oskrbo grobnic. V Žičah so bili npr. pokopani zadnji štajerski Otakarji, nekateri gospodje Žovneško-Celjski, številni gospodje Konjiški in Massenbergi.³¹ Tudi Henrik III. Svibenski, ki je umrl ok. leta 1284, potem ko je v zadnjih letih odmaknjeno živel na Planini, bi si je za kraj zadnjega počitka lahko že izbral samostana Jurklošter ali Žiče, saj vemo, da ni bil pokopan v stari rodbinski grobnici v Stični, kjer ga nekrologi sploh niso omenjali.³²

Henrik III. je v 70. letih 13. stoletja družino uspel pripeljati skozi boje med češkim kraljem Otokarjem II. in rimskim kraljem Rudolfom Habsburškim. Z njegovo smrtjo se je končalo najuspešnejše obdobje v zgodovini svibenske rodbine. Prva napoved težav se je uutelesila v novem sosedu. Leta 1270 je Agnes, pranečakinja štajerskega vojvode Friderika II. in vdova po koroškem vojvodi Ulriku III., z možem grofom Ulrikom III. Vovbrškim kot odpravnino za odpoved Štajerski v zastavo prejela dohodke laškega gospodstva. Vovbrški grof, nevaren intrigant z željo po koroškem deželnem kneževanju, je bil tako do leta 1287 najmočnejši gospodar v Savinjski dolini, saj je že od prej imel v rokah gospodstvo Celje.³³ Vovbrška sosesčina je usodno zaznamovala Svibenske po smrti kralja Rudolfa leta 1291, ko je štajersko in avstrijsko plemstvo želelo obnoviti plemiško soodločanje pri upravi dežel. Koroško in kranjsko plemstvo pa se je uprlo centralizirani oblasti koroškega vojvode Majnharda. Rodbina je bila v teh dogodkih razdvojena: Viljem II. se je dejavno povezal z Ulrikom Vovbrškim, člani planinske veje, zlasti Henrik IV., pa se niso priključili upornikom. Plemiški upor je bil leta 1293 zadušen in zanj so Svibenski plačali visoko ceno, saj je v odločilni bitki na Koroškem padel Viljem II., celotna rodbina pa je padla v nemilost pri deželnemu knezu.

³⁰ Mlinarič, *Kartuziji*, str. 109–123.

³¹ Prav tam, str. 462–464.

³² Zapisani v rokopisu: Paulus Puzel, *Idiographia sive rerum memorabilium monasterii Sitticensis descriptio*, 1719 (AS Zbirka rokopisov, 148r, pp. 583–606, 616–668).

³³ Wiessner, MC 5, št. 406, 407 in MC 6, št. 57; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 246; Kos, Blesk, str. 227; Dopsch, *Die Grafen*, str. 328; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte*, str. 338.

²⁶ AS ZL, 1328 VIII 6., Jurklošter. Gl. tudi: Kos, Doneski, str. 64.

²⁷ Zahn, UBSt 2, št. 98 in 245.

²⁸ Zahn, UBSt 3, št. 10. Mlinarič, *Kartuziji*, 114–115, str. 459 sl.

²⁹ Jaksch, MC 1, št. 410. Mlinarič, *Kartuziji*, 115–116, str. 462.

Kartuzija Jurklošter leta 1935 (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1274/001/030_00002)

Za Henrikom III. je vso očetovo in materino zapuščino nasledil najstarejši sin Henrik IV., zadnjič omenjen leta 1302. Sinovi Henrik V., Albreht, Ulrik in Hugo I. so nadaljevali očetovo politično-sorodstveno strategijo: bolj so se povezovali s svibenskimi bratranci kot z bratom Otom in njegovimi sinovi. Oto je ostal na Planini in prvi prekinil s poimenovanjem po Svibnem. V prvem desetletju gospodarjenja ni bil zelo politično dejaven (do leta 1297 ni bil omenjan v pisnih virih), čeprav ga izobčenje svibenskih bratrancev zaradi upora leta 1293 ni neposredno prizadelo.

V letih 1306–1311 je med Habsburžani in koroškimi vojvodami divjala vojna za češko dediščino. Povezanost z goriškimi grofi, salzburškim nadškofom in freisinškim škofom je vse svibenske veje spet postavila v protikoroški tabor.³⁴ Oto se je priključil pristašem oglejskega patriarha Otobona. Zanj je opravljal vojaške naloge na Kranjskem in leta 1308 ga je patriarh pooblastil, da ponovno zasede oglej-

Kartuzija Jurklošter leta 1964 (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1340/048/00103)

³⁴ Kos, *Blesk*, str. 247–258.

Rajhenburg (Georg Matthaeus Vischer, Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1294_00087)

sko posest v Žumberku.³⁵ Svibensko vojskovanje kljub močnim zaveznikom ni bilo uspešno. Dokaz je listina iz 10. septembra 1309, po kateri so se Oto ter Rudolf I., Viljem III. in Hugo I. Svibenski v Škofji Loki v korist freisinškega škofa Emicha odpovedali odškodnini za škodo, ki so jo utrpeli v spopadih s četami koroškega vojvode. Škof je moral Viljema III. celo odkupiti iz ujetništva.³⁶ V listini omenjeni Svibenčani so bili vodje svibenskih vej oz. družin: Oto je načeloval planinski, Hugo veji Otovih bratov, ki je ostala na Svibnem, Viljem III. in Rudolf pa sta načelovala vsak svoji družini na Svibnem. Na strateški ravni je torej rodbina še delovala enotno, razcepljenost na veje pa je kazala na nedinastično držo v nasprotju s konkurenti (Žovneškimi, Ptujskimi). Posledice so bile neizbežne: okoli leta 1320 je razpadla enotna rodbinska zavest in v strategiji Svibensko-Planinskih je prišlo do premika v pojmovanju zavezništev, pripadnosti deželi in teritorialne usmerjenosti. Medtem ko je sposoben Henrik III. še uspel uravnovesiti delovanje med Kranjsko, Savinjsko grofijo in Štajersko, so njegovi vnuki in pranečaki teritorialne ambicije prenesli le na Kranjsko. Zaradi tega je bil Oto pogosto na Smledniku in v Ljubljani, vsekakor pogostejše kot oče Henrik.³⁷ Na

Štajerskem so se Svibensko-Planinski pri donatorstvu v dušni blagor omejili na samostana v Jurklostru in Studenih (delno na samostan v Gornjem Gradu), pozabljali pa na Žiče.

Oto je štajersko politiko vzdrževal predvsem prek uglednega svaštva: žena Geburga je bila iz ugledne rodbine gospodov Liechtensteinov.³⁸ Najbrž je bila hčerka sestre pesnika Ulrika Liechtensteinskega, ki je bila poročena z avstrijskim komornikom Henrikom z Wasserburga.³⁹ Za Oto posebej ugodno je bilo, da je bil ženin stric Hartnid škof v Krki in zato Otov fevdni gospod. Oto je umrl okoli leta 1312. Morda je slutil skorajšnjo smrt, saj se je tik pred tem odpovedal odvetniškim pravicam nad podložniki jurkloštrske kartuzije, ki jih je imela znotraj njegovega gospostva.⁴⁰ Zatem ga je po priporočilu žičkih in jurkloštrskih patrov generalni kapitelj kartuzijanov zaradi izjemnih dejanj v korist reda, morda celo pri zatiranju manihejske herezije v oglejskem patriarhatu leta 1312, vzel v svoje molitve. To milost je leta 1335 potrdil jurkloštrski prior Gotfrid.⁴¹ Izjemne zasluge so Oto zagotovile tudi pokop v jurkloštrskem (ali žičkem) samostanu. Ali ga je izkoristil, ne vemo. Oto ni bil prvi miljenec jurkloštrskih patrov v svoji družini, saj so

³⁵ Redik, RHSt I/1, št. 4. Gl. Kos, Doneski, str. 63 in Wambrechtsamer, Planina, str. 74.

³⁶ Zahn, Codex II 35, št. 480.

³⁷ Zahn, Codex 31, št. 422; Wiessner, MC 6, št. 437; Redik, RHSt I/1, št. 113; Otorepec, GZL II, št. 1 in Otorepec, GZL IX, št. 8; Kos, Doneski, str. 62; Orožen, Das Bistum VI, str. 252; Wambrechtsamer, Planina, str. 73.

³⁸ Pirchegger, Die Untersteiermark, str. 244.

³⁹ Dopsch, Liechtenstein, genealoška preglednica.

⁴⁰ Redik, RHSt I/1, št. 312. Mlinarič, Kartuziji, str. 107; Orožen, Das Bistum VI, str. 298.

⁴¹ AS ZL, 1312. Prim. Mlinarič, Kartuziji, str. 21–22; Kos, Doneski, str. 63; Wambrechtsamer, Planina, 74.

patri v duhovno bratstvo že leta 1304 vzeli drugega (domnevne) sina Henrika III., Ulrika II. »Planinskega«.⁴² Ulrik je bil ugleden in premožen klerik v Salzburgu, kjer je leta 1307 postal kanonik. Imel je pomembno vlogo pri pobiranju papeških nabirk (kolekt) in deloval na cerkvenih sodiščih v salzburški nadškofiji. Leta 1322 je postal škof v Chiemseeju, kjer je ostal do smrti leta 1330.⁴³ Bil je prvi Svibenčan na visokem cerkvenem položaju, ki je z vzgojo mladih nečakov skrbel za rodbinske interese. Rodbina je namreč ok. leta 1300 prenovila tudi cerkvenokarierno strategijo, dotlej omejeno na vstopne ženskih članic v samostane Velesovo in Studenice ter na občasna obdarovanja cerkvenih ustanov. Interes je pokazala tudi za duhovniške službe, vendar predvsem v salzburški nadškofiji. Odločitev je bila povezana tako z vazalstvom salzburškemu nadškofu ali/in njegovemu sufraganu krškemu škofu, druženjem z nekaterimi štajerskimi in koroškimi plemiči ter z vojaškim udeleževanjem v četah salzburškega nadškofa. Tako so se od prve četrtine 14. stoletja nekateri Svibenski in Svibensko-Planinski s pomočjo sorodstev uveljavili kot nosilci visokih salzburških cerkvenih funkcij, postali župniki, kanoniki in škofje v salzburški metropoliji.⁴⁴

Ota sta nasledila sinova Ulrik III. (1321–1339) in Henrik II. (1321–1363). Zdi se, da je bil Henrik starejši in je zato nosil tradicionalno svibensko ime. Brat Eberhard je bil menih, profes, samostanski kaščar, leta 1323 ekonom, v letih 1326–1331/1332 pa eden najdejavnejših stiških opatov v 14. stoletju.⁴⁵ Brata sta postala polnoletna in opravilno sposobna šele okoli leta 1321, dotlej je mati v njunem imenu upravljala z Otovo zapuščino.⁴⁶ Z mrzlimi bratrance s Svibnega bratov ni združevalo skoraj nič več, z izjemo nekaj skupne dolenjske posesti. Brata sta se dokončno odločila za štajersko politično smer in zabila zadnji žebelj v krsto rodbinske enotnosti. Henrik je bil ambicioznejši od Ulrika v družabnem in političnem življenju. On se je pogovarjal s fevdnim gospodom Planine, on je upravljal s fevdi in zaključeval večino pravnih zadev. Zato je bil od konca 20. let 14. stoletja dobrodošel gost na gradovih spodnještajerskega plemstva. Mlajši Ulrik je večji del življenja preživel na Planini in Štatenberku, Henrik pa ga je jemal s seboj le, če je bila prisotnost obeh nujna. Čeprav je bila Ulrikova žena bogata Katarina Devinska, sta bila njena dota in

Ulrikovo ločeno premoženje manjša od Henrikovega osebnega premoženja in dote njegove žene grofice Elizabete Pfannberške. Toda razen enkratnega prejemka kapitala z dotama obema ženini rodbini nista mogli pomagati v boju za ohranitev statusa. Ravno nasprotno: njuna poročna protidarila ženama so ju že spočetka pahnila v dolžniško spiralo.

Že leta 1328 sta brata zadela ob prvo finančno čer. Tedaj je umrla mati Geburga in takoj je bilo potrebno izplačati sestro Alhajdo. Za rešitelja je bil najbolj pri roki Elizabetin bratranec Friderik Žovneški, čigar pomoč je brata usmerila v nerešljivo odvisnost od Žovneških. Aprila in julija leta 1328 sta z Alhajdinim privoljenjem zastavila in nato prodala za 2.000 mark srebra gorenjsko gospostvo Smlednik Frideriku Žovneškemu.⁴⁷ Za kupca je strateško pomembno gospostvo pomenilo odskočno desko za prodor na Gorenjsko in Kranjsko. Od Smlednika do razprodaje družinske srebrnine Svibensko-Planinskih ni bilo daleč. Podoben proces je skoraj istočasno zadel tudi sorodnike Svibenske in del drugega starega plemstva. Odtlej so si prodaje drobne posesti bratov sledile do konca 30. let 14. stoletja. Kupci so bili pretežno samostani, visoko plemstvo, celo posamezniki iz vrst nižjega viteštva Svibensko-Planinskih, sorodniki in seveda gospodje Žovneški (po letu 1341 grofje Celjski). Tako sta brata že slab mesec po prodaji Smlednika zamenjala z jurkloštrskimi kartuzijani neko manjšo posest na Kozjanskem, očitno v svojo škodo.⁴⁸

Vojaške in politične dejavnosti planinskih Svibenčanov, s katerimi bi utegnili popraviti družinske finance, v prvih letih delovanja niso izpričane. Ko pa so leta 1322 izumrli savinjski gospodarji grofje Vovbrški ter je prišlo med Friderikom Žovneškim in Konradom Aufensteinskim do boja za njihovo dediščino, si brata zaradi svaštva s Pfannbergi (Henrik je bil prek njih v sorodstvu z Žovneškimi) ter prijateljevanja koroških Weißeneggov s Svibenskimi, nista mogla privoščiti nevtralnosti. Leta 1325 sta morala skleniti zaveznitvo s Friderikom Žovneškim, svakom grofom Ulrikom IV. Pfannberškim in Hartnidom z Weißenegga v podporo štajerskemu deželnemu glavarju Ulriku II. Wallseeju in Almeriku Ptujskemu v fajdi proti Aufensteinskemu, ki je trajala do leta 1331, ko je Friderik Žovneški prevzel polovico Celja.⁴⁹ Brata sta gotovo z zavistjo in strahom opazovala vzpon Žovnečana, ki je kopicil posest okrog Planine in s tem kazal, da bo v nekaj letih postal tudi njun »milostljivi gospod grof«. Konca finančnih težav bratov pa ni bilo videti. V ta kontekst gre postaviti njuno zaostroitev odnosov z jurkloštrsko kartuzijo, ki je v

⁴² Martin, *Die Regesten* 2, št. 714. Prim. Wambrechtsamer, *Planina*, str. 73.

⁴³ Martin, *Die Regesten* 2, št. 714, 835, 891, 1056–1058, 1082, 1119, 1177; Martin, *Die Regesten* 3, št. 96, 102, 120, 123, 170, 177, 221, 242, 281, 303, 340; Lang, *Acta I/1,2*, št. 17b, 18a, 26a, 38b, 40a. Prim. Widmann, *Geschichte*, str. 85.

⁴⁴ Kos, *Blesk*, str. 336–340.

⁴⁵ Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 123–124, 126, 131–136, 888.

⁴⁶ AS ZL, 1322 X 2. in 1328 II 21.; NŠAL ZL, 1324 XII 20., *Planina*. Prim. Kos, *Doneski*, str. 63.

⁴⁷ Kos, *CKL*, št. 122–125.

⁴⁸ AS ZL, 1328 VIII 6., *Jurklošter*.

⁴⁹ Kos, *CKL*, št. 116, 117, 133, 136, 137.

posestnem smislu dotlej že prestopila pred stoletjem začrtane meje. Obubožana brata že dolgo nista več sodila med pomembne samostanske dobrotnike, marveč sta ovirala samostanske podložnike; zaradi samostanskih desetih, sodnih imunitet, mitninskih privilegijev, ki so zmanjševali dohodke planinskih gospodov ali bežanja ubeglih samostanskih/planinskih podložnikov k sosedu. Napetosti leta 1335ni ustavilo niti posredovanje nekdanjega žičkega priorja Gotfrida in žovneškega odposlanca Ortolfa Horneškega. Končno je moral leta 1339 še vojvoda Albreht II. naročiti štajerskemu deželnemu glavarju, naj konča spor, od Svibensko-Planinskih pa doseže poravnavo škode. Taki spori sicer niso bili nič posebnega – kartuzija jih je imela od 13. stoletja skoraj vsemi sosedi in se v tem od drugih samostanov ni razlikovala.⁵⁰

Posledica trajne krize je bila, da sta brata okoli leta 1334 razdelila dedno posest. To fizično ni bilo težko, saj je bil v tistem času razširjen planinski grad, še posebej njegov mogočni romanski palacij s prislonjenim bergfridom⁵¹ in je omogočal ločeno življenje družin. Delitev je bratoma ustrezala še zaradi nečesa: nobeden od njiju ni želel, niti ni zmozel solidarnostno kriti dolgov drugega. Tega se je bal predvsem Henrik, ki je razpolagal z nekaj več kapitala, posesti in življenjske modrosti. Ko sta brata s privolitvijo fevdnega gospoda krškega škofa Lovrenca razdelila planinsko gospodstvo in prostore v gradu, je Ulrik ženi formalno prepustil svojo polovico Planine in še nekaj dohodkov od posesti.⁵² Ne to in ne razprodaje dolenske posesti pa niso več zadostovali za pokritje dolgov. Senca gospodarja Celja in kranjskega deželnega glavarja Friderika Žovneškega se je začela spuščati tudi nad Planino. V vseh teh letih pa je Friderik skromna sorodnika obravnaval kot statusno enakopravna plemiča in se ni vpletal v stare planinske fevde in vazale. V bližino bratov je pošiljal svoje ljudi, ki so bratoma »svetovali«, jima »pomagali«, v resnici pa nadzorovali njuno posest.

Ulrik je moral prvi v celjsko »Canosso«. V Celju je 22. septembra 1339 Frideriku Žovneškemu za dve leti in pol zastavil svojo polovico planinskega gospodstva, vendar je Henrik do aprila 1342 ohranil predkupno pravico.⁵³ Ulrik je smel ostati na svoji polovici Planine, dokler zastava ne bi zapadla. Friderik je Henrik velikodušno dovolil podaljšanje roka za rešitev zastave še za eno leto.⁵⁴ Ker je bilo jasno, da Ulrik in Henrik v roku ne bosta mogla vrniti dolga, je Žovnečan pričakoval, da bo do

leta 1343 lahko prevzel polovico Planine. Do te zastave je prišlo brez dovoljenja krškega škofa Konrada, ki je bil zelo občutljiv glede glavnih krških fevdov. Spor s škofom je bil formalno poravnan julija 1341 z razsodbo, da naj škof prejme nazaj zastavljeno polovico Planine.⁵⁵ Ker Friderik zastavljene posesti ni želel in mogel vrniti brez jamstva Ulrikove vdove za posojeni denar, se je spor vlekel do leta 1343, ko je škof na vazalskem zboru Ulrikovi vdovi odvzel njeno polovico in jo podelil zastavnemu imetniku Frideriku, tedaj že grofu Celjskemu.⁵⁶

Ulrika je zastava polovice rojstnega gradu prizadela in je umrl že leta 1341, za seboj pa pustil Katarino, ki je lahko upala le na svakovo pomoč in na usmiljenje Friderika Žovneškega. Z Ulrikovim polomom je Henrik zamenjal taktiko: medtem ko sta brata do leta 1339 posest v nui le prodajala, jo je Henrik zvečine le še zastavljal. Zdi se, da je z udejstvovanjem v političnih službah računal, da bo dolgove nekoč uspel vrniti. Hkrati se je povečal pritisk Friderika Celjskega, ki je Henrika v naslednjih letih stiskal v primež zapletenih dolžniško-upniških razmerij. Ob tem se ni posluževal običajnega posojanja denarja, marveč ga je z izsiljenimi poroštvi za tretje osebe pripeljal v tabor prezadolženih.⁵⁷ Tako so Henrika dolgovi za vedno prikovali v krog klientele grofov Celjskih. Leta 1345 je sicer poskušal najti dodaten dohodek kot najemnik oglejskega patriarha Bertranda v vojni proti goriškemu grofom,⁵⁸ nekaj podpore pa je kanil dobiti tudi pri sorodniku grofu Otu Ortenburškem. Toda grof je bil daleč od Planine, ni imel možnosti reševati Henrika pred pogrezanjem v celjsko brezno. Zato je bilo Henrikovo dovoljenje Ortenburškemu grofom iz aprila 1345, da smejo uporabljati njegov grb, če bi umrl brez dedičev, le obupen rešilni poskus brez ugodnih posledic. Listino o tej milosti je Henrik izdal, ker ni mogel pokriti stroškov vojskovanja proti goriškemu grofom⁵⁹ ter proti daljnima sorodnikoma Herdegnu in Frideriku VII. Ptujskim.⁶⁰

Slika Henrikove zadolženosti se je v vsem obsegu razkrila maja 1345, ko je z ženo Elizabeto na Dunaju predal Frideriku Celjskemu še svojo polovico gradu, gospodstva, trga in deželskega sodišča Planina, prejel pa celjsko (tj. Ulrikovo) polovico v doživljenski fevd. Ker ni bilo verjetno, da bosta zakonca še dobila potomce,

⁵⁰ AS ZL, 1335 III 30., *Jurkloster. Gl. Wambrechtsamer, Planina, str. 76; Mlinarič, Kartuziji, str. 108, 132–133.*

⁵¹ *Stopar, Grajske stavbe, str. 68–69.*

⁵² Wiessner, MC 9, št. 654. *Gl. Wambrechtsamer, Planina, str. 75.*

⁵³ Kos, CKL, št. 187.

⁵⁴ Kos, CKL, št. 188, 189.

⁵⁵ Wiessner, Gurker Urbare, št. 249; *Wambrechtsamer, Planina, str. 76–77.*

⁵⁶ *Wambrechtsamer, Planina, str. 77.*

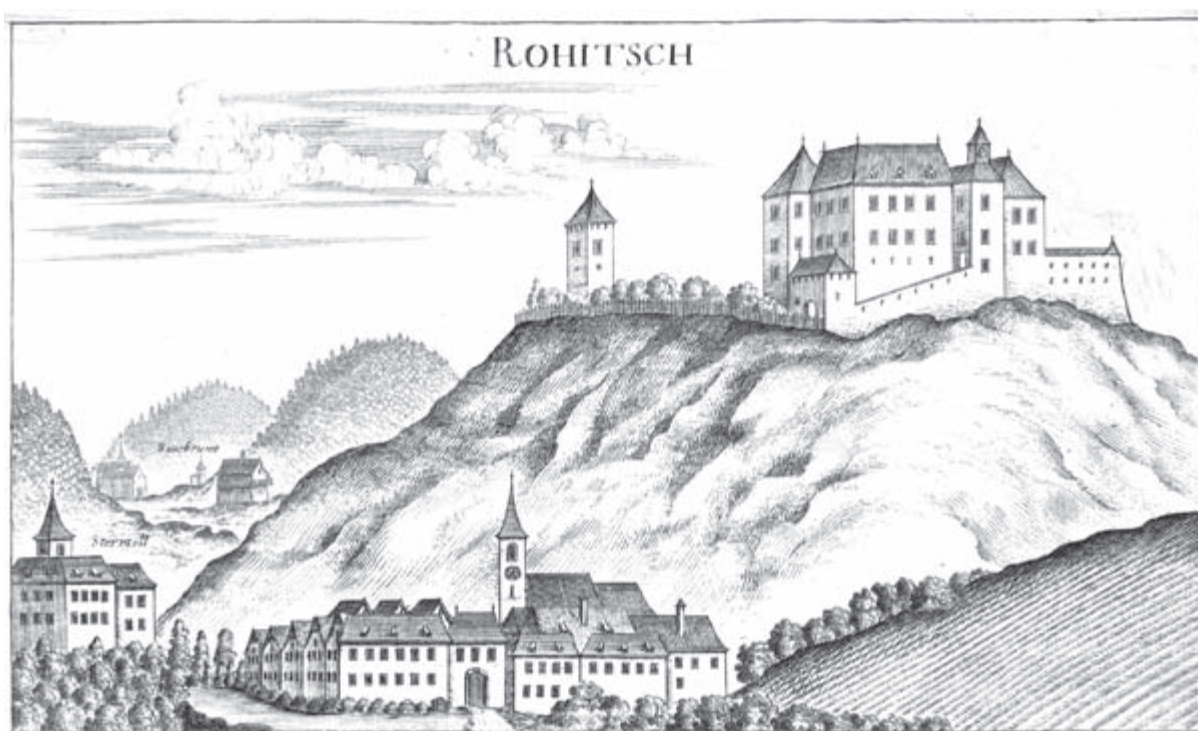
⁵⁷ AS ZL, 1343 XI 20., 1344 VII 1., *Celje; Brunner, Das Gallenberger Urkundenarchiv, št. 10. Gl. Wambrechtsamer, Planina, str. 77.*

⁵⁸ Zahn, *Austro-Friulana, št. 43. Gl. Wambrechtsamer, Planina, str. 79.*

⁵⁹ Kos, *Doneski, str. 66.*

⁶⁰ Orožen, *Das Bistum II/1, str. 125–126; Kos, Vitez in grad, str. 366–367; Kos, Doneski, str. 66.*

Rogatec (Georg Matthaeus Vischer, Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1294_00096)

je grof Friderik Elizabeti zlahka obljubil, da bo smela do smrti živeti na podeljeni planinski polovici.⁶¹ Tako sta zadnja Svibensko-Planinska postala prežitkarja na domačem gradu. Ker je šlo v pogodbi pravzaprav za poravnavo starih dolgov, sorodniki Svibenski seveda niso bili omenjeni kot sodediči. Krškega škofa Ulrika je Henrik prosil za prenos fevda na novega vazala. Toda škof je šele julija celotno planinsko posest podelil v dedni fevd celjskemu grofu.⁶² Grof Friderik pa se ni zadovoljil le s planinskim gospodvom. Henriku je s poroštvi želel odvzeti še drugo fevdno posest, ki so jo imeli Henrikovi vitezi v trgu (hiše in kmetije), a so jo vitezi prodali grofom šele po Henrikovi smrti.⁶³

Okoli leta 1350 je Henrik na videz izplaval iz najhujših finančnih težav. Velika kuga je po letu 1348 zredčila krog deželnih funkcionarjev in plemiči so lažje postali solidno plačani deželni uradniki. Tudi Henrik je tedaj prvič kot diplomat in vitez vojvode Albrehta II. služboval po Furlaniji, Koroški, Avstriji in Švici, kjer si je za vojskovanje pred Zürichom leta 1355 prislužil poltretji

tisočak zlatnikov, te mu jih je vojvoda delno izplačal z zastavo mesta in gospodva Kostanjevica.⁶⁴ Izkoristil je tudi službovanje svaka grofa Ulrika Pfannberškega na mestu koroškega deželnega glavarja (1335–1354) in bil v letih 1348–1351 njegov namestnik.⁶⁵ To je bila edina znana deželna funkcija nekega Svibenčana oz. Planinčana; vendar ne doma na Kranjskem in Štajerskem, marveč na Koroškem. Efektiva seveda ni zadoščala za rešitev Planine. Je pa Henrik očitno presodil, da je napočil čas za ambicioznejše finančno verižništvo. Višek sredstev je začel posojati, obenem pa se je zadolževal in spet se je vrgel v nakupovanja posesti in fevdov, ki so ležali daleč od Planine.⁶⁶ Najpomembnejši kapital je zanj pomenil dolg svaka Ulrika Pfannberškega v višini 400 oglejskih mark, za kar mu je grof leta 1350 obljubil, da ga bo rešil dolgov pri celjskih in mariborskih Judih.⁶⁷ Čez pet let mu je grof zastavil Slovenj Gradec, ki ga je imel v zastavi od vojvode Albrehta II.⁶⁸ Slovenj Gradec, tedaj še oglejski fevd, je postal nov Henrikov vir za pokrivanje dolgov. V okolici si je Henrik zaradi dobrih odnosov s patriarhomom Bertrandom in Nikolajem zagotovil še nekaj oglejskih

⁶¹ AS ZL, 1345 V 1., Dunaj. Gl. Kos, Doneski, str. 61 in Wambrechtsamer, Planina, str. 77–78.

⁶² AS ZL, 1345 VII 6., Konjice. Gl. Kos, Doneski, str. 61 in Wambrechtsamer, Planina, str. 78.

⁶³ Leta 1363 je Janez iz Kircheima prodal grofom zidano hišo v trgu blizu jarka pod gradom in še en dvor. Leta 1375 je Janez Raumschüssel zamenjal z grofom Hermanom I. mlin v Planini za drugo posest. Leta 1368 pa je večjo posest znotraj gospodva prodal grofoma Ulriku I. in Hermanu I. še Erchinger Studnik (Kos, Doneski, str. 66).

⁶⁴ HHStA AUR, 1355 IV 10. Gl. Kos, Doneski, str. 66.

⁶⁵ Wiessner, MC 10, št. 303; HHStA AUR, 1351 VI 24. Gl. Webernig, Landeshauptmannschaft, str. 66–68.

⁶⁶ Orožen, Das Bistum II/1, str. 133–134; Orožen, Das Bistum VI, str. 224. AS ZL, 1360 VI 21., 1360 VIII 18., 1360 VIII 18., 1360 VIII 19. Gl. Kos, Doneski, str. 64.

⁶⁷ AS ZL, 1350 XI 1. Gl. Kos, Doneski, str. 65.

⁶⁸ AS ZL, 1355 V 1. Gl. še: Tangl, Nachträge, str. 279; Kos, Doneski, str. 65; Wambrechtsamer, Planina, str. 78.

fevdov. Leta 1358 ga je patriarh Nikolaj celo pooblastil za upravitelja tamkajšnjih fevdov, ki so po smrti Lovrenca Guštanjanskega pripadli patriarhu, naslednje leto pa je bil s celjskimi grofi posrednik pri poravnavanju spora med patriarhom Ludvikom in Habsburžani.⁶⁹ Zato ne preseneča, da je bil leta 1361 eden od razsodnikov, ki so v Slovenski Bistrici razsodili o sporih med grofoma Ulrikom I. in Hermanom I. Celjskima ter Viljemom V. Svibenskim glede lastništva nad svibenskimi vitezi in njihove posesti v Posavju.⁷⁰

Ta politična dejanja so bila Henrikov labodji spev. Umrl je med 6. februarjem in 27. aprilom 1363, večni mir pa morda našel ob očetu in materi v Jurkloštru ali pa le v skromni kapeli v planinskem gradu. Celjski grofje so za vdovo Elizabeto že imeli pripravljen obračun. Elizabeta je morala 27. aprila 1363 priznati pogodbo z grofom Friderikom iz leta 1345 in javno naznaniti, da sta ji Friderikova sinova Ulrik I. in Herman I. dovolila do smrti ostati na planinskem gradu. Mladima grofoma je zagotovila, da noben njen sorodnik ne bo nikoli posegel po planinskem gospostvu in da bo njunemu gradiščanu priskrbel primerno bivališče na gradu. Ta pa brez njenega dovoljenja ne bo smel posegati in upravljal z njenim osebnim premoženjem.⁷¹ Kljub ugodni pogodbi Elizabeta ni želela ostati na Planini. Vdovski dom si je že prej uredila v Slovenj Gradcu. Že 3. maja 1363 so ji slovenjegraški župnik in nekaj lokalnih plemičev potrdili dohodke iz zastavljenega gospostva Slovenj Gradec, ki jih ji je Henrik nekoč nakazal za jutro.⁷² Čeprav je gospostvo po porazu patriarha Ludvika leta 1362 pristalo v rokah Habsburžanov, se je vojvoda Rudolf IV. strinjal s selitvijo. V Slovenj Gradcu se je zgodilo še zadnje dejanje v zgodovini nekoč mogočnih planinskih graščakov: 18. in 20. septembra 1363 je Elizabeta celjskima grofoma potrdila, da se je za prejeeto protidarilo odpovedala zase in v imenu vseh sorodnikov bivanju na Planini. Izgovorila si je le to, da grofa ne bosta oporekala tistemu premoženju, ki ga je Elizabeta že ali še bo namenila Cerkvi za možev in svoj dušni blagor.⁷³ Nato se je poslovila od zunanjega sveta in zaživela anonimno vdovsko življenje v Slovenj Gradcu.

Svibenskih po dobrem stoletju ni bilo več na Planini. Tam pa odtlej ni bilo več posestnika, ki bi ga na planinski grad in jurkloštrsko kartuzijo vezala družinska tradicija. Krški škofje so kot fevdni gosposdje gospostvo

Planina odtlej in vse do leta 1456 podeljevali v fevd grofom Celjskim.⁷⁴ Še leta 1390, ko sta ga grofa Herman II. in Viljem zastavila grofici Katarini Modruški, je bilo ocenjeno na lepih 5.000 zlatnikov.⁷⁵ Jurkloštrsko kartuzijo so bogati sosedi kajpak mnogo bočj podpirali in obdarovali kot ubobožani planinski graščaki. Grofje so kartuzijo občasno osebno obiskovali, še posebej grof Friderik II. Po mlajšem izročilu je dal baje tam kmalu po letu 1425 pokopati tudi svojo drugo ženo, nesrečno Veroniko Deseniško.⁷⁶

Viri in literatura

Viri

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (AS):

– Zbirka rokopisov.

– Zbirka listin (ZL).

Brunner, Walter: Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv. Mitteilungen des steiermärkischen Landesarchives 44/45 (1995), str. 61–208.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (HHStA): Allgemeine Urkundenreihe (AUR).

Hauthaler, Willibald – Martin, Franz: *Salzburger Urkundebuch* (SUB), 2 (Salzburg 1916) 3 (Salzburg 1918).

Jaksch, August von (od 5. zvezka **Wiessner, Hermann**): *Monumenta historica ducatus Carinthiae* (MC) 1 (Klagenfurt 1896), MC 2 (Klagenfurt 1898), MC 3 (Klagenfurt 1904), MC 4/1 (Klagenfurt 1906), MC 4/2 (Klagenfurt 1906), MC 5, Klagenfurt 1956), MC 6 (Klagenfurt 1958), MC 9 (Klagenfurt 1965), MC 10 (Klagenfurt 1968).

Kos, Dušan: *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških* (CKL) (Ljubljana, Celje 1996).

Krones Ritter von Marchland, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli I* (Graz 1883).

Lang, Alois: *Acta Salzburgo-Aquilejensia*. Quellen zur Geschichte der ehemaligen Kirchenprovinzen Salzburg und Aquileja I/1,2: Die Urkunden über die Beziehungen der päpstlichen Kurie zur Provinz und Diözese Salzburg (mit Gurk, Chiemsee, Seckau und Lavant) in der avignonischen Zeit: 1316–1378. Quellen und Forschungen zur österreichischen Kirchengeschichte, Serie I (Graz 1906).

⁶⁹ AS ZL, 1359 XII 7., *Videm/Udine; Otorepec*, GSZ, št. 1223; *Zahn, Austro-Friulana*, št. 87.

⁷⁰ AS ZL, 1361 IV 9., *Slovenska Bistrica. Gl. Wambrechtsamer, Planina*, str. 80.

⁷¹ AS ZL, 1363 IV 27., *Planina. Gl. Kos, Doneski*, str. 61.

⁷² AS ZL, 1363 V 3. *Gl. Kos, Doneski*, str. 62.

⁷³ AS ZL, 1363 IX 18., *Slovenj Gradec, 1363 IX 20. Gl. Kos, Doneski*, str. 61–62.

⁷⁴ AS ZL, 1378 XI 4., *Podčetrtek, 1387 V 15., Vitanje, 1404 X 25., Vitanje. Gl. Kos, Doneski*, str. 62.

⁷⁵ AS ZL, 1390 VI 22. *Gl. Kos, Doneski*, str. 62 in *Orožen, das Bistum VI*, str. 256.

⁷⁶ *Mlinarič, Kartuziji*, str. 222–232.

- Martin, Franz:** *Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg* 2 (Salzburg 1931), 3 (Salzburg 1934).
- Nadškofijski arhiv** Ljubljana (NŠAL): Zbirka listin (ZL).
- Otorepec, Božo:** *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku* (GZL) II (Ljubljana 1957), IX (Ljubljana 1964).
- Otorepec, Božo:** *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405* (GSZ). SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 14 (Ljubljana 1995).
- Redik, Annelies:** *Regesten des Herzogtums Steiermark* (RHSt), I. Bd. (1308–1319), 1. Lieferung. Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, VI. Bd. (Graz 1976).
- Wiessner, Hermann:** *Gurker Urbare (Bistum und Kapitel) in Auswahl aus der Zeit von 1285 bis 1502*. Österreichische Urbare, III. Abt. Urbare Geistlicher Grundherrschaften, 3. Bd. Die mittelalterlichen Stiftsurbare Kärntens, I. Teil (Wien 1951).
- Zahn, Joseph:** *Codex diplomaticus Austriaco-Frisigensis* (Codex). Fontes rerum Austriacarum II 31, 35 (Wien 1870).
- Zahn, Joseph:** *Austro-Friulana. Sammlung von Actenstücken zur Geschichte des Conflictes Herzog Rudolfs IV. von Österreich mit dem Patriarchate von Aquileja 1358–1365*. Fontes rerum Austriacarum II 40 (Wien 1877).
- Zahn, Joseph:** *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark* (UBSt) 2 (Graz 1879).
- Literatura**
- Blaznik, Pavle:** *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*, M–Ž. SAZU (Maribor 1988).
- Bumke, Joachim:** *Geschichte der deutschen Literatur im hohen Mittelalter* (München 1996).
- Dopsch, Heinz:** *Die Grafen von Heunburg*. Carinthia I 160 (1970), str. 311–342.
- Dopsch, Heinz:** *Der Dichter Ulrich von Liechtenstein und die Herkunft seiner Familie*. Festschrift Friedrich Hausmann (Graz 1977), str. 93–118.
- Dopsch, Heinz:** *Probleme ständischer Wandlung beim Adel Österreichs, der Steiermark und Salzburgs, vornehmlich im 13. Jahrhundert*. Herrschaft und Stand. Untersuchungen zur Sozialgeschichte im 13. Jahrhundert. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 51, 2. izd. (izd. Josef Fleckenstein, Göttingen 1979), str. 207–253.
- Fräss-Ehrfeld, Claudia:** *Geschichte Kärntens 1: Das Mittelalter* (Klagenfurt 1984).
- Freed, John B.:** *Noble Bondsmen. Ministerial Marriages in the Archdiocese of Salzburg 1100–1343* (Ithaca and London 1995).
- Klebel, Ernst:** *Der Lungau. Historisch-politische Untersuchung*. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, Erg.bd. 1 (Salzburg 1960).
- Koropec, Jože:** *Laško gospostvo v srednjem veku*. Časopis za zgodovino in narodopisje 47, n. v. 12 (1976), str. 244–275.
- Kos, Dušan:** *Blesk zlate krone. Gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*. Thesaurus memoriae, Dissertationes 1 (Ljubljana 2003).
- Kos, Dušan:** *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja* (Ljubljana 2005).
- Kos, Franc:** *Doneski za krajevne kronike*. Časopis za zgodovino in narodopisje 16 (1921), str. 61–78.
- Kraßler, Josef:** *Steirischer Wappenschlüssel*. Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchiv 6 (Graz 1968).
- Mlinarič, Jože:** *Kartuziji Žiže in Jurkloster. Žička kartuzija ok. 1160–1782. Jurkloštrska kartuzija ok. 1170–1595* (Maribor 1991).
- Mlinarič, Jože:** *Stiška opatija 1136–1784* (Ljubljana 1995).
- Mlinarič, Jože:** *Marenberški dominikanski samostan 1251–1782* (Celje 1997).
- Müller, Richard:** *Beiträge zur Geschichte der höfischen Epik in den österreichischen Landen, mit besonderer Rücksicht auf Kärnten*. Carinthia I 85 (1895), str. 33–51.
- Orožen, Ignaz:** *Das Bistum und die Diözese Lavant II/1: Benediktiner-Stift Oberburg* (Marburg 1876).
- Orožen, Ignaz:** *Das Bistum und die Diözese Lavant VI: Das Dekanat Drachenburg* (Graz 1887).
- Pirchegger, Hans:** *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters 1*. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark XII (Graz 1951).
- Pirchegger, Hans:** *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters 2*. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark XIII (Graz 1955).
- Pirchegger, Hans:** *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 10 (München 1962).
- Rybař, Miloř:** *Laško gospostvo v dobi Babenberžanov*. Časopis za zgodovino in narodopisje 47, n. v. 12 (1976), str. 210–230.
- Stopar, Ivan:** *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* 5 (Ljubljana 1993).

Tangl, Karlmann: Nachträge zum Aufsatz:

Windischgratz und die Herren von Windischgratz bis zu ihrer Erhebung in den Freiherrenstand im Jahre 1551. Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark 13 (1864), str. 171–186.

Wambrechtsamer, Ana (ur. Fran Kovačič): Planina in njeni prvi gospodarji. Časopis za zgodovino in narodopisje 27 (1932), str. 65–80.

Webernig, Evelyne: *Landeshauptmannschaft und Vizedomamt in Kärnten bis zum Beginn der Neuzeit*. Das Kärntner Landesarchiv 10 (Klagenfurt 1983).

Widmann, Hans: *Geschichte Salzburgs II (von 1270 bis 1519)*. Allgemeine Staatengeschichte, Dritte Abteilung: Deutsche Landesgeschichte 9 (Gotha 1909).

Summary

THE LORDS OF THE CASTLE PLANINA AND THEIR RELATION TO THE CARTHUSIAN MONASTERY IN JURKLOŠTER UP TO THE 14TH CENTURY

One of the most important neighbours of the Jurklošter (Geirach) Carthusian monastery in Saunia-Valley was the castle Planina (Montpreis). The motive for the construction of a larger castle above the later borough settlement in the last quarter of the 12th century is to be sought in the protection of Sotla-Valley and Kozjansko from the Hungarians. Most probably, a smaller stronghold stood earlier on the locality of the well-formed castle. The first known proprietor and suppositional builder of Planina was the vassal of the bishop of Gurk (Carinthia) Ortolf who is first mentioned with the name *Montpreis* in the year 1190. In the same time he was enfeoffed the castle Podsreda (Hörberg) close to the state-border. After death of Ulrich in 1241, the Lords of Ptuj were reckoning upon the Planina heritage but the "Podsreda-Planina heir" became Geburgis II., daughter of Ortolf's daughter Herrad, who was married with Friderik IV. of Ptuj. In 1244 married she with Henry III of Svibno (Schärffenberg) who after the death of his father-in-law in 1260 took over the entire Podsreda-Planina heritage and became the largest landed proprietor in Saunia-Valley.

By interfering in Styrian politics Henry III directed the attention of the family at the there Church institutions as well. Although we have no precise data we are of opinion that because of the Chartusian Order regulations from the initial period of the monastery in Jurklošter (1170–1227) most likely none of Lords of Planina were buried in it. Ortolf and the family might

have been given as reputable neighbours and benefactors a burial place within the broad monastery complex or were buried in the local parish church. After Henry III who died around the year 1284, his eldest son Henry IV of Svibno took over the Planina heritage, and after the year 1302 the grandson Oto whom the general council of the Carthusians around 1312 adopted in their prayers because of his exceptional deeds for the benefit of the Charthusians. Due to his merits, at least he might have been buried in the monastery Jurklošter. The sons Ulrich III (1321–1339) and Henry II of Planina–Svibno (1321–1363) succeeded Oto. Because of economic incapacity the brothers no longer belonged to the monastery benefactors; occasionally they were in disagreement with the monastery, for example in the years 1335–1339. After the year 1335, Lord Frederic of Žovnek (Sannegg, from 1341 Count of Celje/Cilli) reached for Planina, whom Ulrik in 1339 pawned his half of the Planina domain; Henrik had to do the same in the year 1345. In the following years, Henrik travelled the wider region as a diplomat and soldier, died in 1363 and was possibly buried in Jurklošter. The widow Elisabeth found herself a new home in Slovenj Gradec (Windischgraz). After nearly two centuries, there was no noble family permanently settled at Planina who would further keep tight bonds with the Jurklošter monastery. Until the year 1456, the bishops of Gurk were certifying Planina into fief to the counts of Celje; despite that, the counts gladly visited and gave donations to the Jurklošter Carthusian monastery. Count Frederic II in particular, who according to later legends, even had his second wife Veronica buried in the monastery Jurklošter.

Key words: castle and domain of Planina (*Montpreis*), Lords of Planina and Svibno (*Schärffenberg*), Carthusian monastery in Jurklošter, 12th – 14th century

Neja Blaj Hribar

»Ločitev škofa-duhovnika in škofa-politika ni iznajdba tega peklenškega slovenskega liberalizma.«

Duhovščina in Rimskokatoliška cerkev v publicističnih ter literarnih delih Slovenskega naroda (1890-1914)

BLAJ HRIBAR Neja, univ. dipl. zgodovinarica in literarna komparativistka, Česnikova ulica 8, SI-1000 Ljubljana

27-662:322(497.4)"1890/1914"

»LOČITEV ŠKOFA-DUHOVNIKA IN ŠKOFA-POLITIKA NI IZNAJDBA TEGA PEKLENSKEGA SLOVENSKEGA LIBERALIZMA.«

Duhovščina in Rimskokatoliška cerkev v publicističnih ter literarnih delih Slovenskega naroda (1890-1914)

V članku je opisano, kako so po politični ločitvi liberalci v *Slovenskem narodu* želeli prikazati Rimskokatoliško cerkev in duhovščino. Osredotoča se predvsem na vpliv cerkve na politiko, vlogo škofov v stranki in literarni prikaz delovanja in osebnih lastnosti duhovnikov. Ti so povečini pokvarjeni, pohlepni, ne spoštujejo celibata ali so celo posiljevalci. Politika je duhovščino pohujšala, oni pa so pohujšali ljudstvo, ki v njih ne vidi več nobene avtoritete.

Ključne besede: podoba duhovščine, literarna dela, liberalci, klerikalci

BLAJ HRIBAR Neja, BA History and Comparative Literature, Česnikova ulica 8, 1000 Ljubljana

27-662:322(497.4)"1890/1914"

"SEPARATION OF THE BISHOP-PRIEST FROM THE BISHOP-POLITICIAN WAS NOT AN INVENTION OF THIS INFERNAL SLOVENIAN LIBERALISM."

The clergy and Roman Catholic Church in Journalistic and Literary Pieces of Slovenski narod (1890-1914)

The article describes how the liberals aimed at presenting the Roman Catholic Church and the clergy in the *Slovenski narod* newspaper after the political separation. It focuses primarily on the influence of the Church on politics, the role of bishops in the party and the literary depiction of the functioning and personal traits of clergymen. These were mostly corrupt and greedy; they ignored celibacy or were even rapists. Politics scandalized the clergy, and they scandalized the people, who no longer saw them as figures of authority.

Key words: the image of clergy, literary works, liberals, clericalists

Z ideološko ločitvijo slovenske stranke v začetku devetdesetih let 19. stoletja se je na Kranjskem oblikovala nova politična fronta. Med Katoliško narodno (kasneje Slovensko ljudsko) in Narodno (kasneje Narodno napredno) stranko se je vnel goreč boj za volivce in oblast na Kranjskem. S širjenjem volilne pravice se je spremenjala tudi politična propaganda, ki je postajala vedno bolj populistična in »umazana«. Ideološka opredelitev, populistična gesla ter črnenje nasprotnika so bili pogosto pomembnejši od strankinega programa. Spor med strankama je postal bistvo političnega življenja.¹

Postopna demokratizacija volilnega sistema je za politične stranke pomenila tudi iskanje novih poti za prepričevanje novih volivcev. Najširši krog ljudi so politiki dosegli preko časopisov in shodov. Kranjski politiki so se vse od taborov zavedali pomena in moči političnih zborovanj. Število političnih shodov se je povečevalo s širjenjem politične participacije.² Njihov namen je v svojem dnevniku opisal ljubljanski knezoškof Jeglič: »Ljudstvo se mora voditi; saj ljudstvo ima le tisto voljo, ki se mu zbudi in razvije pri shodih.«³ Drugi kanal za komunikacijo z ljudstvom so bili časopisi. Bili so pomemben informator o političnem dogajanju in hkrati močno politično orožje strank.

Slovenski narod je kot osrednji dnevnik liberalne stranke, podrobno beležil dogajanje na političnem parketu in bil pomembno orodje političnega marketinga stranke. Skozi poročila in komentarje je stranka predstavljala svoj pogled na aktualne dogodke, prepričevala in politično »vzgajala« bralce. Ravno zaradi tega se v časopisju zrcali, kako so liberalci, ne le videli oziroma želeli prikazati same sebe, ampak tudi kakšen je bil njihov odnos do političnih nasprotnikov, kakšni naj bi ti po njihovem mnenju bili, oziroma kakšno podobo so o njih želeli ustvariti. V politiki namreč ni pomembno le, kakšna je stranka, ampak tudi kakšen je nasprotnik. Oblikovanje podobe drugega, ki je v vsem nasprotna lastni podobi, je del politične propagande.

Podoba političnega nasprotnika so v časopisu ustvarjali tako v klasičnih novinarskih zvrsteh (poročilih, komentarjih...) kot tudi pod črto. V podlistku oziroma feljtonu⁴ so se pojavljali različni sestavki, tudi različni leposlovni teksti, ki so bili namenjeni bolj sproščenemu poročanju, v katerih pa so se pogosto pojavljale politično aktualne teme. Literarna dela so bila zelo priljubljena za bitje političnih bojov, saj se skozi literarno delo lažje

napade nasprotnika, ne da bi se avtor bal posledic. Pisec namreč lahko pove isto kot v novinarskem članku, a se z literarno (kvazi)fiktivnostjo zavaruje pred morebitnimi tožbami zaradi žaljenja časti. Drugi razlog je v priljubljenosti književnosti. Ta večkrat doseže večje število bralcev kot publicistično besedilo. *Slovenskemu narodu* se je ob izhajanju zgodovinskih povesti Miroslava Malovrha povečalo število naročnikov, mnogo povesti so po izidu v časopisu izdali tudi v posebnih knjižicah, »Izgubljeni Bog« Ivana Tavčarja je bil tako priljubljen, da so knjigo trikrat ponatisnili.⁵ Dodati je potrebno, da že zaradi narave literarnega dela, vsebina bolj čustveno vpliva na bralca kot novinarski članek, zato doseže tudi večji učinek.

Ker se je pri organiziranju katoliška stranka oprla na že izoblikovano organizacijo Katoliške cerkve, ki se je pokazala kot »najbolj zanesljivo politično orožje in mreža političnih postojank,«⁶ in ker so tako duhovniki kot škofa globoko posegli v politično dogajanje, je tudi cerkev postala tarča političnega obračunavanja. Tako ima veliko vlogo pri oblikovanju podobe klerikalne stranke tudi podoba Rimskokatoliške cerkve in duhovščine. Ta se zrcali skozi kritiko njihovega političnega delovanja kot tudi njihovih osebnih lastnosti. Podobno, kot je za nasprotno stranko zapisal Janko Pleterški, da so postopoma začeli »Mahničevo ločitev duhov razumevati kot pravico do satanizacije nasprotnika, ki zasluži samo izključitev in uničenje,«⁷ so jo s svojega gledišča razumeli tudi liberalci.

V članku se bom osredotočila na to, kako so v *Slovenskem narodu* prikazovali njihovo politično delovanje in kakšna je bila po njihovo vloga škofa v stranki. Nato pa bom predvsem preko literarnih del prikazala, kakšne osebne lastnosti so pripisovali duhovščini in tako dodatno politično prepričevali bralce, pri čemer sem se omejila na politično dogajanje na Kranjskem, od političnega razdora⁸ do začetka prve svetovne vojne.

Vera, cerkev in politika

Delovanje slovenske katoliške struje, kasneje stranke, je v marsičem vodila rimska politika. Ne v smislu neposrednih direktiv, ampak teoretične doktrine. Razlika

¹ Melik, Ivan Hribar, 553.

² Selišnik, Zborovanja na Kranjskem, 104.

³ Cit. po: prav tam, 89.

⁴ Feljton ima dva pomena. Ali gre za časnikarsko tehnični pojem, časopisno rubriko oziroma sestavek pod črto, ali eno izmed epskih zvrsti. Termin feljton bom rabila kot tehnični pojem.

⁵ Hladnik, Z romanom, 162 in Boršnik, Opombe, 431.

⁶ Pelikan, Interpretacije, 311-312.

⁷ Pleterški, Dr. Ivan Šušteršič, 75.

⁸ Kdaj je prišlo do popolnega razcepa ni mogoče določiti z datumom, saj je bil to dolgotrajen proces. Že v osemdesetih je prihajalo do večjih trenj, leta 1890 je bilo ustanovljeno Katoliško politično društvo, leto kasneje Slovensko društvo, leta 1892 pa je razpadel enotni slovenski poslanski klub v kranjskem deželnem zbruh. Zaradi pomena organiziranega delovanja, začenjam v članku, kot s prelomico, z analizo podob od leta 1890 dalje.

je bila »v njegovi strateški in taktični izvedbi oziroma prilagoditvi ali akomodaciji«. ⁹ Z modernizacijo družbe, njeno postopno laizacijo in spremenjenim pogledom na izvor oblasti, ki jih je prinesel čas po francoski revoluciji, je morala cerkev redefinirati svoj položaj v družbi in državi. Papež Leon XII. v svoji okrožnici *Rerum novarum* iz leta 1891 piše o prenovi družbenega reda. Do »nove krščanske družbe« bi prišlo tako, da naj bi se »kot katoličani organizirali v stranke in najraznovrstnejša združenja, da bi mogli prek njih postopoma, od znotraj, znova prekvasiti oz. pokristjaniti posamezna področja zasebnega in javnega življenja.« ¹⁰ A spremembe se niso začele v cerkvenem vrhu. Nova katoliška združenja so se po Evropi začela politično in socialno organizirati še pred izidom papeške okrožnice. Na Dunaju in njegovi okolici se je nižja duhovščina z željo po spremembi in izboljšanju lastnega položaja, začela povezovati že prej. Konec osemdesetih so se povezali z drugimi protiliberalnimi skupinami, obrtniki, trgovci, nižjimi uradniki ter malimi in srednjimi kmeti, v Krščanskosocialno stranko. ¹¹ Krščanskosocialno gibanje na Dunaju je nedvomno vplivalo na organiziranje katoliške struje na Kranjskem. Vendar Katoliško narodna stranka ni bila kopija dunajske, program in delovanje sta bila prilagojena kranjskim družbenim ter političnim razmeram.

Največji očitke liberalnega tabora klerikalnemu ¹², in hkrati po njihovem mnenju tudi glavni vzrok za razkol v prej enotni narodni stranki, je bila želja nasprotnikov po večjemu vplivu cerkve in duhovščine na javno življenje, predvsem na politiko. Že v osemdesetih so v javnosti močno odmevale ideje, ki jih je v svojih tekstih zapisal Anton Mahnič, takrat prefekt goriškega semenišča. Dvignil je mnogo prahu s svojimi literarno-kritičnimi ocenami nekaterih takrat priznanih piscev, obsodil liberalizem in zahteval popolno »ločitev duhov«. Mahnič je bil zagotovo med najvidnejšimi predstavniki zagovornikov ločitve in večje vpletenosti cerkve v javno življenje. V svoji reviji *Rimski katolik* (1888-1896) je med drugim zapisal: »Na vsa usta povemo, da hočemo biti katoličani ne le doma, ne le v cerkvi, **ampak tudi v politiki, v šoli, slovstvu: povsod in vselej!** [poud. a.]« ¹³ Že pred njim je brezkompromisno katoliško načelnost in miselnost v *Zgodnji Danici* propagiral njen urednik Luka Jeran. ¹⁴ K »radikalizaciji« slovenske klerikalne strani je med

drugimi pripomogel tudi ljubljanski knezoškof Jakob Missia (1884-1897), katerega geslo je bilo »Vse prenoviti v Kristusu«, kar je bilo kasneje tudi geslo papeža Pija X. ¹⁵ Svoj cilj je videl predvsem v obnovi katoliškega življenja. Tako kot Mahnič je želel »uveljaviti gospodstvo Kristusovo« in »s krščanskim principom prekvasiti vse narodno življenje, umsko in нравno, zasebno in javno, politično in socialno!« Njegova beseda naj bi bila med najpomembnejšimi tudi v političnem življenju, saj, kot je zapisal v *Pastirskem listu* 1. maja 1886, je škof zastopnik Kristusa. ¹⁶

Radikalizacija klerikalne strani, ki se je počutila vedno močnejšo, je pripeljala do dokončnega preloma v politiki na Kranjskem. Politični struji sta vsaka v svojih časopisih še poostrili retoriko druga napram drugi, tarča liberalnih časopisov pa je vse pogostejše bila Rimskokatoliška cerkev.

Klerikalizma liberalci niso povezovali z vero, ampak so trdili, da so »klerikalci tisti, ki verujejo v versko in politično nezmotljivost cerkvene hierarhije od sv. Očeta vsaj do kanonika doli«. Zato se jim je za nasprotno stran zdel primernejši pridevnik »klerikalna« kot »katoliška«. ¹⁷ Liberalci so vseskozi ponavljali, da niso neverniki, da spoštujejo vero in nimajo nič proti duhovnikom, a le kot dušnim pastirjem. Priznavajo jim avtoriteto na verskem področju, nikakor pa ne na političnem. Boj naj bi bil naperjen zgolj proti »mladi« kliki duhovnikov, ki želi vso oblast, tako posvetno kot svetno dobiti v svoje roke. »Celi prepir nema z vero ničesar opraviti, celi prepir izvira iz tega, da hoče znaten del naše mlajše duhovščine pograbiti vodstvo v našem političnem življenju, in da hoče po načelih, kakor jih je razvil Goriški zelot [Mahnič], in na katere naša mlajša duhovščina, po izgledu svojega prevzvišenega vladike, slepo prisega, preustrojiti ne samo javno življenje sploh, temveč tudi naše slovstvo posebej.« ¹⁸

Vloga škofov v stranki

Velik problem je liberalnemu taboru predstavljalo škofovo vmešavanje v politiko, ki po njihovem mnenju ne bi smel biti nobena politična avtoriteta. »Ločitev škofa-duhovnika in škofa-politika ni iznajdba tega peklenškega slovenskega liberalizma.« Spomnili so na francoske klerikalce, duhovnike in laike, ki naj bi bili steber katolicizma, pa so odpovedali pokorščino »ne morda kakemu Missii, temveč svetemu očetu samemu«, ko jim je predlagal, da priznajo republiko. Navajajo tudi

⁹ Prunk, *Evropski vplivi*, 170.

¹⁰ Pirc, *Utopija*, 109-110.

¹¹ Boyer, *Political Radicalism*, 160.

¹² Kljub spornosti izrazov »liberalna« in »klerikalna« stranka, sem se odločila za njuno uporabo, saj sta stranki tako imenovali druga drugo, namen članka pa je prikazati podobo, ki jo je imela ena politična opcija o drugi.

¹³ Dr. Mahnič [Anton Mahnič], *Katoliški shod na Dunaji, Rimski katolik*, (1888/9), 347.

¹⁴ Pirc, *Utopija*, 111.

¹⁵ Prav tam, 110.

¹⁶ Cit. po: Lukan, *Socialni katolicizem*, 116.

¹⁷ Vera in klerikalizem, *Slovenski narod* (dalje SN), 22. april 1893, 1.

¹⁸ Po volitvah, SN, 3. maj 1890, 1.

članek, natisnjen v katoliški reviji *Deutsches Volksblatt*, ki med drugim piše: »Ako hote imeti škofje v vsem prvo in odločilno besedo, in ako se jim mora uklanjati vsakdo, kdor se hoče imenovati kristijana, potem je to cerkveni absolutizem sans phrase, potem sejenja vsako politično delovanje duhovščine ter katoliških lajikov in potem so upravičena predbacivanja nasprotnikov cerkve. Kje pa je zapisano, da morajo kleriki in lajiki uklanjati se v vseh političnih rečeh škofovskim ukazom? Na dan s tem cerkvenim pravom! Škofje morejo v političnih rečeh izreči kako željo, katera se bo po okolnostih uvaževala, zakona takega pa ni, ker ne more in ne sme biti, sicer je kaos v cerkvi in v državi neizogiben.« Naj pomnijo bralci, dodaja *Slovenski narod*, ni vse evangelij, kar se piše in tiska pod pokroviteljstvom škofa Missie.¹⁹

Ljubljanskega knezoškofa Jakoba Missio so v liberalnem tisku imeli za glavno politično avtoriteto klerikalne stranke. Pred deželnozborskimi volitvami leta 1895 je afero sprožil v škofijskem listu objavljen Missijin »Opomin duhovščini o političnih volitvah«. *Slovenski narod* ga je v celoti natisnil 16. oktobra 1895, v naslednjih številkah pa še mnogo prostora namenil polemiziranju z njim. Škof je namreč od duhovščine zahteval, da se mora vsak duhovnik, ki želi kandidirati, prej o tem posvetovati z njim. Ni želel, da se zgodi, da duhovnik kandidira nasproti laiku, ki je »na dobrem glasu, pravi katoličan in ima potrebne lastnosti«, ali huje proti drugemu duhovniku ali najhujše, »kar Bog ne daj, da bi se morebiti kak duhovnik pridružil stranki onih ljudi, ki kot sinovi nepokorščine prezirajo cerkveno avtoriteto in ki vodijo morebiti že mnogo let srditi boj proti onim, katere je sveti duh postavil za škofe, da vladajo cerkev«. Naročil je javne molitve, da se pouči ljudi, kako pomembne so volitve za koristi cerkve in »da morejo doprinesiti, da se javno življenje zopet prilagodi naukom katoliške vere in tako naše večno vzveličanje ne samo ne izpostavi nevarnosti, nego čimbolj unapredi.« Spomnil je na pastirsko pismo goriške metropolije iz leta 1887, s katerim so takrat prepovedali naročanje in podpiranje *Slovanskega sveta* in *Slovenskega naroda* zaradi dopisov iz Rusije, in opozoril, da naj si vsi, ki berejo, pišejo ali podpirajo takšne liste, izprašajo lastno vest, ker varajo lahko ljudi in sebe, ne morejo pa Boga.²⁰

Lepšega darila pred volitvami liberalni časopis ni mogel dobiti. S pastirskim pismom so liberalci dokazovali odvisnost klerikalne stranke od škofa in tudi, da se škof zaveda, da brez njegove pomoči ne morejo zmagati. Nadalje so pisali, da je omejevanje politične neodvisnosti navadno diktatorstvo, kar duhovščini ne more koristiti. Spraševali so se, zakaj se škof ne udeležuje sej,

če ima vera toliko opraviti s politiko deželnega zbora, da so potrebne javne molitve? Zato so vztrajali, da gre le za zlorabo vere, ki se jo tako postavlja za »politično deklo«.²¹

Svojega prepričanja, da za vsemi odločitvami v klerikalni stranki stoji knezoškof, niso opustili. Leta 1896 je Katoliško narodno stranko razdvojila dvojna kandidatura za izpraznjen državnozborski poslanski sedež (po nepričakovani smrti Karla Kluna). Kandidiranje Ivana Šusteršiča je povzročilo mnogo hrupa v stranki, saj je prvi kandidaturu prijavil Ignacij Žitnik. Medtem ko se je veliko članov nagibalo na Žitnikovo stran, je bil Šusteršiču bolj naklonjen škof.²² Po sprejetju Šusteršičeve kandidature so v *Slovenskem narodu* zapisali, da »stranka sama nima nič govoriti in da je nje jedina pravica in dolžnost, pokoriti se volji knezoškofa Missie.«²³ In res, Missia se je s Šusteršičevo kandidaturu dokončno utrdil kot »odločilni faktor« v stranki in tega niti ni skrival.²⁴

Njegovo vmešavanje v politiko je imelo tudi satirični odziv. Ob volitvah novega vodje klerikalne stranke po smrti poslanca Karla Kluna je sestankovanje članov »opisano« pod črto v humorni prigodi »Iz klerikalnega kluba«. Po hvalisanju nekaterih članov, zakaj bi bili ravno oni primerni za novega vodjo, vstane Andrej Kalan in se razhudi, če so mogoče liberalci, da bi kar sami volili predsednika. Tega bo določil škof, saj je predsednik le škofov namestnik. Člani spoznajo svojo zmoto, zato prosijo Kalana, naj se pogovori s škofom. Kalan se vrne od škofa z naslednjim sporočilom: »Ekselencja gospod knezoškof vam naznanjajo, da bodo sami sebe vprašali za svet in potem milostno imenovali predsednika.«²⁵

Podobno negativno so zaradi političnega delovanja liberalci ocenjevali Missijevega naslednika Antona Bonaventuro Jegliča. Za knezoškofa je bil imenovan v času kratkotrajne sprave med strankama (spravna pogodba je bila podpisana 23. februarja, v *Slovenskem narodu* objavljena 18. marca 1898). V stolnem mestu je bil sprejet zelo slovesno, »vsa Ljubljana je bila na nogah«, pozdravni govor je imel župan Hribar. Govor novega knezoškofa je ljudi navdušil. Ob tem je *Slovenski narod* zapisal, da njegove besede »marsikaj obetajo«.²⁶ Liberalni tabor je novega knezoškofa sprejel z odprtimi rokami. Še pred prihodom, so o njem pisali le dobro, poudarjali so njegovo narodno zavednost in predvsem izražali upanje, da bo prinesel mir. Niso mislili, da bi dosegel ponovno

¹⁹ Meje cerkvene pokorščine, SN, 10. januar 1893, 1.

²⁰ Ljubljanski knezoškof in volitve. I., SN, 16. oktober 1895, 1.

²¹ Ljubljanski knezoškof in volitve. II. – V., SN, 17., 19., 24., 26. oktober 1895.

²² Rahten, Geneza, 111.

²³ Državnozborska volitev v kmetskih občinah sodnih okrajev Ljubljana, Vrhnika, Litija, Zatičina in Lašče, SN, 7. september 1896, 3.

²⁴ Rahten, Geneza, 116.

²⁵ Iz klerikalnega kluba, SN, 18. julij 1896, 1.

²⁶ Sprejem knezoškofa dr. Jegliča, SN, 20. maj 1898, 2.

združitev strank, a so upali, da bo nad političnimi igrami in bo pripomogel k prenehanju hujskanja duhovništva proti liberalcem.²⁷ Novi škof je bil sprva naklonjen liberalnemu taboru, nekaj mesecev je bil celo naročen na *Slovenski narod* in je z županom Hribarjem zahajal na prireditve v Narodni dom. Razlogi za počasno oddaljevanje od liberalcev so bili različni. Omenjajo se napadi na cerkev v njihovem listu, nezaupanje do škofa s strani duhovščine.²⁸ Ko je ideja o katoliški gimnaziji predstavljal javnosti v božičnem pastirskem pismu leta 1898, se je iz liberalne smeri nanj prvič vsul plaz kritik. Dobri odnosi med liberalci in škofom so se dokončno porušili spomladi naslednje leto. Aprila 1899 je *Slovenski narod* objavil pismo škofa neimenovanemu kanoniku. V njem se zgraža nad blatenjem katolištva s strani liberalcev in kanonika naproša, če bi kaj namignil volivcem, da naj volijo konservativne kandidate.²⁹ V tistem času se je namreč začela volilna kampanja za občinske volitve v Ljubljani. Agitacije in vmešavanja škofa v politiko (s podporo klerikalni stranki) so se liberalci najbolj bali. Po objavi pisma so škofa sprva vseeno poskušali opravičiti, razlog za vmešavanje so pripisali njegovim mladim svetovalcem. Vendar so vseeno obžalovali, da se je spustil v politiko in to še bolj neposredno kot Missia, ki je vedno stal v ozadju in druge pošiljal v boj.³⁰

Po volitvah za škofovo poseganje v politiko ne najdejo več opravičila. »Volilni vihar je razgnal vse megle, in sedaj vidimo, da je prevzvišeni gospod knezoškof jeden najodločnejših nasprotnikov napredne narodne stranke, in da moramo s tem računati.« Škof je pred volitvami začel vojno proti njim in oni jo sprejemajo. »Prevzvišeni gospod knezoškof hoče imeti boj — bodi torej boj!«³¹ Jeglič si je z vstopom v politiko zapravljal vse dobroimetje pri liberalcih. A za klerikalno stranko je postal »odločilna avtoriteta«.³²

Spremenjen odnos do Jegliča je sovpadal s koncem sprave med strankama in pripisali so mu moralno odgovornost zanjo.³³ Za njih je postal »vnet strankar«, ki vse podreja koristim stranke.³⁴ Od takrat dalje so polemizirali z vsakim njegovim pastirskim pismom, še posebno, če se je dotikal posvetnih zadev. S prepovedjo listov *Slovenski narod*, *Ljubljanski zvon*, *Rodoljub* in *Rdeči prapor* naj bi škof »smešil samega sebe«, ³⁵ sedem let pozneje, ko naj bi škof izdal taje »ferman«, da naj

se »iztrebi napredno časopisje«, so ga obtožili nove protireformacije in inkvizicije, ki pa ne bo uspešna.³⁶ Ko je Jeglič v pastirskem listu zapisal, da: »Posebno pri volitvah vam moramo bistro povedati, kako morate voliti, ako hočete imeti zastopnike Bogu pokorne, ne pa Bogu upornih«, so zapisali, da se je pokazal: »ultramontanski fanatizem ljubljanskega škofa v vsi njegovi nagoti.«³⁷

Če so liberalci Missiji vedno pripisovali prvenstvo v stranki, je bila Jegličeva vloga malo drugačna. Še vedno je bil »odločilna avtoriteta« stranke, a nikoli neuradni vodja. Cerkev v njegovem času po mnenju liberalcev ni več vodila stranke, ampak ji je »služila«. Pred volitvami leta 1913 so med drugim zapisali: »Tudi slovenska klerikalna stranka črpa svojo moč in svoj vpliv edino in izključno iz okolnosti, da ji je **vsa duhovščina s škofom na čelu vdinjana kot poslušna služabnica** [poud. a.], ki je ponižala hrame božje, hiše molitve v agitacijske lokale za Krek – Šusteršičevo politično stranko.«³⁸ Kako se politika klerikalne stranke določa v škofiji, na satiričen način opisuje tudi pesem »Diversa«, ki obravnava »prepoved«³⁹ ponovne kandidature Kreka leta 1900 v državni zbor. V njej se škof po nasvetu odloči, da je res bolje poslati na Dunaj »eksmenorita«⁴⁰ kot »nihilista«.

»Izvršili, dragi tovariši, smo
Bogu dopadljivo res delo,
ki v blagor telesni in v dušno korist
posledic bo dobrih imelo«.

»Ker Krek naš učen in pobožen je mož,
zato pa se z nami bo družil,
in eksminoritu bo z nami on vred
sub oboedientia⁴¹ služil«.

V pesmi se v nadaljevanju dogovorijo tudi to, kdo bo novi »fajmošter« na Igu, ter da bo Peter Bohinjec še naprej služil pokoro na Horjulu, ker je premalo storil za katoliško stvar.⁴² V citirani kritiki je sicer rečeno, da bo Krek skupaj s celotno škofijo Šusteršiču »poslušno«

³⁶ Najnovejše preganjanje naprednega in svobodnega časopisja, SN 29. januar 1906, 1.

³⁷ Ultramontansko stališče, II. SN, 15. januar 1901, 1.

³⁸ Duhovna oblast in nove deželnozborske volitve, SN, 25. oktober 1913, 1.

³⁹ Čeprav je Krek sam zavrnil kandidaturu, so liberalci razlog pripisovali temu, da si klerikalna stranka ne more privoščiti tako socialno reformističnega poslanca in ga je v nekandidiranje prisilila. Takšen poslanec jih v državnem zboru namreč le »kompromitira« pri njihovih pokroviteljih. Iz tega izvajajo dokaz svojih trditev, da je klerikalna stranka socialna le zaradi pridobivanja volivcev v domovini, ne pa da bi resnično tako delovala. (Od Kreka na Šusteršiča, SN, 31. oktober 1900, 1).

⁴⁰ Ivan Šusteršič. Vzdevek se nanaša na njegov domnevni vstop k minoritom v času študija.

⁴¹ Lat. – v poslušnosti.

⁴² Ostrovoj Sršen, Diversa, SN, 10. november 1900, 1.

²⁷ Ob prihodu knezoškofa Jegliča, SN, 18. maj 1898, 1.

²⁸ Perovšek, Pogledi slovenskega liberalizma, 359–360.

²⁹ Škof Anton Bonaventura v – agitaciji!, SN, 15. april 1899, 3.

³⁰ Knezoškof v agitaciji, SN, 19. april 1899, 1.

³¹ Knezoškof in občinske volitve, SN, 1. maj 1899, 1.

³² Benedik, Jegličeva življenjska pot, 24.

³³ To je resnica, SN, 14. junij 1899, 1.

³⁴ Vse za stranko, SN, 17. junij 1899, 3.

³⁵ Pastirski list, SN, 27. december 1899, 1.

služil, a vseeno je odločitev, kdo bo kandidiral, sprejeta v škofovski palači. Hkrati je potrebno dodati, da je stranko res vodil Šusteršič, bil je njen predsednik in je narekoval politiko. To moč pa je imel le, dokler ga je podpiral škof. Ravno odtegnitev škofove podpore je pomenila Šusteršičev dokončen politični zaton.⁴³

Prvi razlog za drugačno vlogo Jegliča v stranki, verjetno leži v večji izpostavljenosti predsednika stranke, saj sta bila Karel Klun in Franc Povše mnogo manj opazna in v ospredju kot Šusteršič. Hkrati pa tudi Jeglič, glede na njegov zapis v dnevniku, ni želel »stopati preveč v ospredje«. ⁴⁴ Drugi pomembnejši razlog pa je spremenjena politična situacija. S koncem sprave se je političen boj še zaostрил. Napadi liberalne stranke so postali še bolj ostri in tudi bolj osebni. Če so za časa Missije škofu še priznavali versko avtoriteto, so jo v Jegličevem le še teoretično, njemu osebno pa ne. Čezenj so mnogokrat zabavljali, se iz njega norčevali in večkrat je imel vlogo v satiričnih delih. O njem so celo zapisali, da bi morala tudi duhovščina končno sprevideti, da je škof »**ekscentričen fanatik**, ki nima sam v sebi nobene opore, ki **pada iz ekstrema v ekstrem** [oboje poud.a.], ki v nobeni stvari ne pozna ne prave meje ne prave mere.« Za škofa ni zadosti, da je veren, potrebne so tudi druge lastnosti, ki pa jih Jeglič nima. Bil bi »morda čisto dober dušni krotitelj hudodelcev v kaki kaznilnici, **za škofa pa je absolutno nesposoben** [poud.a.]«. ⁴⁵

Primerjava desetine in darov za škofove zavode
(Osa : Politično satirični dnevnik, 6. marec 1906.)

⁴³ Bergant, Kranjska, 38.

⁴⁴ Melik, Jeglič, 622.

⁴⁵ Vpogled v klerikalizem, SN, 6. november 1909, 1.

Prav tako so v začetku devetdesetih še poudarjali, da se njihov boj ne bje proti celotni duhovščini. Na srečo naj ne bi bil ves stan tako »slep in korumpiran«, saj slovenska duhovščina večinoma ne podpira klerikalne stranke. Slednja tako ni »stanovska stranka, le klika, ki podpisuje kar je učil krivi svetnik od Kala [Mahnič]«. ⁴⁶ Po prelomu stoletja pa so napadi leteli na celotno duhovščino, saj je klerikalni stranki »vsa duhovščina s škofom na čelu vdinjana kot poslušna služabnica.« ⁴⁷ Cerkev in stranka sta se že zdavnaj izneverili Mahničevim naukom. Postali so stranka praktičnih politikov, ki so ji »pravi principi klerikalizma, kakor jih je formuliral Mahnič, hekuba.« Takšna politika pa je duhovščini le koristila. »Zadobili so veliko moč v javnosti, velik vpliv in imajo od tega — na kar menda največjo važnost polagajo — tudi velike materijalne koristi.« ⁴⁸

Duhovščina in politična agitacija

Vmešavanje škofa v politiko se je liberalcem zdelo problematično tudi zato, ker je škof s tem dajal »potuho« politikantskim duhovnikom. Čeprav je Missia nasvetoval, da se candidature za politične funkcije, če je le mogoče, prepuščajo laikom, to nikakor ni pomenilo, da se ti ne smejo vmešavati v javne zadeve in politiko. Liberalce je skrbel predvsem vpliv duhovščine na prebivalstvo in politična prednost, ki jo ima s tem nasprotna stranka. Pogosto je bil slišan očitek o zlorabi prižnice in spovednice v politične namene ter kako s tem duhovščina opušča svojo dušnopastirsko dolžnost.

Najbolj sporna se je liberalcem zdelo agitacija duhovščine. Duhovniki imajo že zaradi narave svojega poklica velik vpliv na ljudi, najboljše možnosti za stike z volivci in hkrati še veliko časa. Ob vsej tej prednosti pa vseeno tudi grozijo, podkupujejo in se poslužujejo drugih spornih načinov prepričevanja.

Ko so bile aprila 1890 v Ljubljani dopolnilne občinske volitve, je liberalni dnevnik objavil uvodnik, v katerem je slikal agitacijo klerikalcev. Pišejo, da je bila silnejša kot proti Nemcem na zadnjih volitvah, začela se je že štirinajst dni pred volitvami. Slikovito opisujejo, kako so kaplani, ki imajo časa štiriindvajset ur na dan, hodili od hiše do hiše in pobirali pooblastila. Pritiskali naj bi na volivce, jih podkupovali, ponarejali pooblastila ter jemali glasovnice. V cerkvi sv. Petra naj bi celo s prižnice nagovarjali, da naj ljudje prinesejo svoje glasovnice v farovž. Te volitve so liberalci označili za vojno med dobrim in zlim. »Danes bil je boj mej napredkom

⁴⁶ Politična razdivjanost SN, 19. avgust 1893, 1.

⁴⁷ Duhovna oblast in nove deželnozborske volitve, SN, 25. oktober 1913, 1.

⁴⁸ 'Več luči', SN, 12. februar 1912, 1.

in nazadnjaštvom, mej lučjo in temoto.«⁴⁹ Klerikalna stranka je zmagala le v III. volilnem razredu. Razlog za to išče liberalni časopis v sestavi III. volilnega razreda, saj tam volijo »mali ljudje«, »vsi mežnarji, tercijalke, kuharice in dekle«, pri katerih ima duhovščina velik vpliv, med tem ko je v I. in II. razredu zastopano »razumništvo in sploh **boljši** [poud. a.] stanovi.«⁵⁰ Zaradi domnevno velikega vpliva duhovščine na nižje sloje in predvsem ženske so o njih v liberalnem časopisu pisali vedno bolj žaljivo.

Podobno agitacijo opisujejo na nadomestnih deželnozborskih volitvah na Notranjskem novembra 1893. Agitacija se jim je zdela izven dopustnosti. Duhovniki naj bi agitirali tako, da so hodili od hiše do hiše, od krčme do krčme. Ljudi naj bi prepričevali, jim grozili ali jih podkupovali. Če se kdo ni pustil prepričati, naj bi bil poklican v župnišče na zagovor, nanj naj bi nahujskali tudi sosedje.⁵¹

Propada liberalnega kandidata na državnoborskih volitvah leta 1891 v gorenjskih in notranjskih mestih, naj bi bila kriva klerikalna gonja, ki je kandidata lažno obtožila, da »je bogotajec, antikrist, človek, ki je v svojih spisih trdil, da je imela Božja Porodnica šestero otrok (!), ki je skrunil sveto razpelo itd.« Duhovna oblast, ki bi morala ravno ob takih primerih povzdigniti svoj glas, pa je molčala. Zato zdaj po končanih volitvah pozivajo nasprotnike, da obtožbe prekličejo, ali pa jih dokažejo. Dokler pa tega ne storijo, jim kličejo: »gorje klevetniku svojega brata in trikrat gorje takemu klevetniku, ako nosi duhovnski plašč!«⁵²

Ko se je v deželnem zboru leta 1902 razpravljalo o volilni reformi, je Ivan Hribar na seji zbora zagotavljal, da reformo podpirajo, a se mora prej zagotoviti »volilno svobodo«. Kakor je kaznivo kupovanje glasov, se mora »tudi zagotoviti, da ne bo duhovščina zlorabljala prižnice in spovednice za volilne namene.« Pisec poročila za *Slovenski narod* o dogajanju v deželnem zboru dodaja, da: »Šusteršičeva banda se sicer dobro zaveda, da je svoje mandate dobila samo vsled najnesramnejše zlorabe lece in spovednice, samo vsled najhujšega duhovniškega nasilstva.«⁵³

Liberalci so krivdo za volilne neuspehe med kmečkim prebivalstvom pripisali duhovščini in neizobraženemu kmetu. Pišejo, da kmetom sicer ne gre zameriti, ker po grožnjah s peklom in obljubami o nižjih davkih

volijo klerikalce.⁵⁴ Tolažba liberalnega tabora je bila, da si klerikalci s cerkveno pomočjo kopljejo jamo in pridobivajo le kratkoročne koristi. Neučen kmet zdaj verjame vse, kar mu reče duhovnik, a to ne bo trajalo. Ko jim nihče več ne bo verjel, bo cerkev začela izgubljati vernike. Krivda bo tudi na strani knezoškofa, saj je z izkazano podporo prevzel tudi odgovornost za njihova dejanja. Takrat bodo svoja dejanja obžalovali tudi v »škofovski palači.«⁵⁵

Želja in napovedi liberalcev, da se bodo ljudje obrnili proti cerkvi zaradi njenega političnega delovanja, se niso uresničile. Za izgubo oblasti v deželnem zboru, so krivili zlorabo vere v politične namene, demagoško postopanje klerikalne stranke in seveda neizobraženega ter vodljivega volivca.

Iz zgodovine Slovencev
(Osa: Politično satirični dnevnik, 20. januar 1906)

Takšno predvolilno postopanje duhovnikov se prikazuje še tudi v letu 1912. Pod črto je objavljena igra z enim prizorom, »Izza nekdanjih dni: Tragična scena iz devete dežele«, ki prikazuje duhovnika in kaplana, ki pred volitvami zbereta kmete na shodu. Najprej jim razložita, kako so na Portugalskem brezverci oskrunili cerkve in pobijali ljudi ter celo duhovnike. Ob zgrajanju kmetov dodata, da so takšni brezverci tudi na Kranjskem. Imenujejo se liberalci. Nad njih ni treba z nožem, a da se obvarujejo pred njimi, morajo na volitvah pravilno glasovati. Kmetje jima seveda verjamejo in na koncu skupaj zmolijo en očenaš. Edini meščan, ki je prišel na shod, ima finančne probleme. Župnik mu obljubi, da bo poskrbel za vse njegove težave, naj si le zapomni, kako mora voliti. En sam prizor, ki prikazuje vse, kar so liberalci skozi leta očitali klerikalcem. Nevedni kmetje verjamejo župniku na besedo (»In več ve kot mi. Poslušajmo ga!«), edini »intelektualec« (kar so liberalci

⁴⁹ Ljubljanske volitve, SN, 14. april 1890, 1.

⁵⁰ Po občinskih volitvah Ljubljanskih, SN, 19. april 1890, 1.

⁵¹ Notranjska volitev, SN, 4. november 1893, 1.

⁵² Našim domačim klevetnikom, SN, 9. marec 1891, 1.

⁵³ Deželni zbor kranjski, SN, 23. junij 1902, 2.

⁵⁴ Volitev v kmečkih občinah, SN, 22. november 1895, 1.

⁵⁵ Klerikalne – Pyrrhove zmage, SN, 9. november 1895, 1.

povezovali z meščanstvom) na shodu, je podkupljen.⁵⁶ To je slika klerikalnih volivcev. Najvplivnejši klerikalni agitatorji so duhovniki, ki svojo versko oblast nad ljudstvom izrabljajo za politične boje. Čeprav je iz naslova jasno, da se je zgodba vršila v preteklosti, to ne pomeni, da ni več aktualna. Namen avtorja je le prikazati, kako si je klerikalna stranka s pomočjo duhovščine in vernega ter nevednega ljudstva priborila oblast.

Sporen način agitiranja je omenjen tudi v več daljših literarnih delih objavljenih v *Slovenskem narodu*. V »Cerkvenih miših : Povest iz sedanjosti« Alojzija Kokalja, ki prikazuje, sicer neuspešen, poizkus prevzema oblasti v vasi, narekovan s strani škofovske palače in vodstva SLS, se pojavljajo vsi pogosti očitki duhovščini in klerikalni stranki v zvezi z agitacijo.⁵⁷ Kaplan Čuk je v konsumu hujskal svoje pristaše, v spovednici blatil nasprotnike, ženskam je celo priporočal, da možem odpovejo zakonske dolžnosti, če njihovi možje ne bodo glasovali za pravo stranko. Skupaj z ožjimi pristaši so noč in dan hodili od volivca do volivca in jih »obdelovali in pestili z vsemi dopustnimi in nedopustnimi sredstvi«. ⁵⁸ Skupaj z župnikom Jurijem sta sestavila kandidatno listo in s prevaro dosegla spremembo volilnih imenikov. Na dan volitev je kaplan Čuk postopal po volišču, ponovno prepričeval ljudi ali jim celo jemal glasovnice in jih raztrgal, če so volili »napačno«. Med tem pa je Jurij kot član volilne komisije, v kateri so imeli večino njegovi privrženci, sprejemal ponarejena volilna pooblastila ali zavračal prava, če pooblaščenci ne bi volili »prave« stranke. Poleg vseh volilnih prevar želi avtor povesti izpostaviti tudi vernost in vodljivost slovenskega ljudstva. Te prikaže skozi misli dobrega bivšega župnika Korena: »Poznal je dobro globoko vernost slovenskega naroda vobče, poznal je pa tudi še posebej njegovo naravnost slepo vdanost in pokorščino duhovskemu stanu. Vedel je pa tudi dobro, da se v obojnem oziru odlikujejo posebno ženske, ki tirajo svojo vernost ter spoštovanje in pokorščino do duhovščine čisto celo tako daleč, da meje že na versko blaznost.«⁵⁹

Spremenjena podoba duhovščine v novi politični situaciji

Kot že omenjeno, so liberalci sprva poudarjali, da njihova kritika ni namenjena duhovščini kot stanu, ampak točno določenim »novodobnim« duhovnikom, ki menijo, da je njihova naloga aktivno poseganje v politično dogajanje. V tem primeru niso duhovniki ampak

politiki, ki jih imajo pravico napadati kot kateregakoli drugega politika. Kot poudarjanje nenapadanja duhovščine v celoti, se lahko razume tudi v mnogih leposlovnih delih izoblikovana opozicija med starim in mladim duhovnikom (večinoma kaplanom). Starejši duhovniki so razsodni in ne marajo klerikalcev ter njihovega postopanja. Pogosto so kritiki mlajše duhovščine in zastopajo narodne ter liberalne poglede, njihova vloga pa je osnovana predvsem kot jasna opozicija novodobni duhovščini.

V Tavčarjevem »Izgubljeni Bog : Resnična povest, tiskana z nedovoljenjem visokočastitega knezoškofjskega ordinarjata.« je omenjen stari župnik Andrej, ki je zaradi bolezni večino poslov prepustil kaplanu Petru. Njegovo nestrinjanje s konsumom in drugimi deli mlajše duhovščine, se vidi v njegovi pripombi ob obisku škofa, ko negoduje, če se morajo zdaj duhovniki že v šoli učiti knjigovodstva in doda, da je kramarijo Jezus spodil iz templja.⁶⁰ Podobno majhno vlogo ima v zgodbi Miroslava Malovrha »Žrtev razmer : Zapiski kranjskega kapelana« stari dekan. Slednji ne želi prebrati Missijevega pastirskega pisma, saj ne odobrava vmešavanja duhovščine v politiko.⁶¹ Pomembnejšo vlogo igra star župnik Matija Koren v »Cerkvenih miših«. Zaradi ovadbe njegovega kaplana Jurija Podpečnika (ob spodbudi cerkvenega vrha), da je podpiral in dovoljeval širjenje napredne misli, je Koren prisilno upokojen. Na prošnjo glavnega junaka Ivana Novaka se kljub prepovedi vrne v Orehovlje, kjer mu pomaga v boju proti Juriju in kaplanu Čuku.

Drugačna pa je novodobna duhovščina, ki jo je politika popolnoma pokvarila. Ivan Tavčar je na shodu v Cerknici leta 1909 izjavil, da je Narodno-napredna stranka »vedno stala na stališču, da duhovnik ni poklican v to, da bi se preveč vtikal v politiko. Saj je Kristus sam rekel, da njegovo kraljestvo ni od tega sveta.« Politika duhovnike le pokvari in namesto, da bi oznanjali ljubezen do bližnjega, hujskajo proti svojemu nasprotniku.⁶² Ob II. Slovenskem katoliškem shodu, so zapisali, da je I. shod prinesel le popolni razdor in razpihal sovraštvo med narodom. Narodne ideje so takrat postavili v kot in napovedali boj proti narodni inteligenci. Uveljavili so načelo »Divide et impera«, s čimer le služijo Rimu in Dunaju.⁶³ Z neusmiljenim bojem proti liberalcem ljudi le hujskajo. Zaradi lastnih interesov spodbujajo političen razkol in podpihujejo sovraštvo med ljudstvom.

⁵⁶ J.L., *Izza nekdanjih dni : Tragična scena iz devete dežele*, SN, 4. januar 1912, 1-2.

⁵⁷ Luigi Calco [Alozij Kokalj], *Cerkvene miši. Povest iz sedanjosti*, SN, 22. oktober – 12. december 1913.

⁵⁸ L. Calco, *Cerkvene miši*, SN, 17. november 1913, 1.

⁵⁹ L. Calco, *Cerkvene miši*, SN, 1. december 1913, 1.

⁶⁰ Dr. Ivan Nevesekdo [Ivan Tavčar], *Izgubljeni Bog : Resnična povest, tiskana z nedovoljenjem visokočastitega knezoškofjskega ordinarjata.*, SN, 3., 7., 10., 14. in 17. februar 1900.

⁶¹ [Miroslav Malovrh], *Žrtev razmer : Zapiski kranjskega kaplana.*, SN, 2. januar – 4. februar 1903.

⁶² Shod v Cerknici, SN, 24.03.1909, 1.

⁶³ II. katoliški shod, SN, 30. oktober 1899, 1-2.

Umiranja morale, širjenja brezverstva in sovražnosti do duhovščine po njihovo ni kriva liberalna stranka, kot so trdili klerikalci, ampak duhovščina sama. Duhovniki in njihova politična agitacija, kot tudi zasebni škandali so tisti, zaradi katerih se ljudje odvrčajo od vere. Zaradi strasti s katero »pobijajo« liberalce, so pozabili na svojo dušnopastirsko službo. Nemoralno zasebno življenje nekaterih duhovnikov, ki vero in cerkev zlorabljajo v politične namene, je pohujšalo tudi ljudi in zato ti v duhovščini ne vidijo več avtoritete.⁶⁴ Značilno je bilo, da so liberalci klerikalizem predstavljali kot tisto, kar je v katolištvu izrojenega, med tem ko se sami zavzemajo za »prvotno katolištvo, v vsej njegovi izvorni čistosti.«⁶⁵

Kako se je spreminjala duhovščina opisuje Tavčar v treh feljtonih »Iz naših župnišč«: »Iz preteklega časa«, »Iz polpreteklega časa« in »Iz sedanjega časa«. Župnik iz preteklega časa je bil dobrodušen veseljak, ki so ga imeli vsi radi.⁶⁶ Župnik iz polpreteklega časa je bil despot, ki so se ga ljudje bali, a so ga spoštovali.⁶⁷ V sedanjem času se je vse spremenilo. Župnišča so odprla svoja vrata ljudem in v njih ter iz njih se stekajo čenče. Župnik ve vse in v vse vtakne svoj nos. S svojimi dejanji so razdelili ljudi, da tam kjer prej niti vedeli niso, kaj je to stranka, že imajo dva tabora. Spoštovanje do župnikov je izginilo. Proti inteligenci, ki je opozarjala na napake duhovščine, se je začela prava gonja. Verne ovčice še vedno hodijo za župniki, a tudi tu se je spoštovanje izgubilo, saj z njimi občujejo kot s prijatelji. Vaški fantje jih morajo pobirati pijane iz jarkov, politično agitirajo (grozijo tudi s peklom, če bi napačno volili). Sprva so le hujskali proti liberalnim trgovcem, a so nato našli boljši način. Ustanovili so konsumna društva, čeprav ne znajo niti dobro računati. Vse le zato, da so nekateri liberalni trgovci izgubili vse stranke. »Pokazali so se v vsi svoji nepoštenosti, v vsi hudobi, pokriti z vsemi človeškimi slabostmi, ki so na njihovi posvečeni osebi še odurnejše in večje. Tisti čar, ki jih je stavil visoko nad druge navadne ljudi, je izginil, sami so ga uničili, in ž njim je izginilo tudi spoštovanje in oni stari, čudoviti respekt, katerega so si znali njihovi predniki tako dolgo obraniti. In nadprirodni sij okrog njihovih glav se vedno bolj manjša, vedno bolj izginja...«⁶⁸

Podobno lahko razberemo iz enostavne pesmi »Slovinci, antekrist se bliža!« Avtor primerja trenutno dogajanje z napovedjo o prihodu antikrista. Ugotavlja, da bo

ta kmalu prišel, saj: »Kjer nekdanj oznanjevala/ Resnica, sprava je in mir,/ Tam zdaj se seje laž, preprič,/ In brata sovražiti, kleti/ Učé duhovniki mladí,/ kje pa ne zdájo ti njih sveti,/ Tam zmerjati začno ljudi!« Zato morajo biti rojaki posebno previdni, kajti če pride antikrist, bi mu oni še pot gladili.⁶⁹

Nauk liberalnih trditev je, da se je duhovščina popolnoma pokvarila. Izgubili so vse za duhovnike potrebne lastnosti, ne držijo se več nobenih ob posvečenju danih zaobljub.

V *Slovenskem narodu* večkrat zasledimo primere grabežljivosti duhovnikov, ki ljudem jemljejo denar za lastne potrebe, za zidanje kapelic in urejanje farovžev. Večkrat je izpostavljen očitek, da duhovniki hodijo na »lov za hranilničnimi knjižicami.«⁷⁰ Ena izmed takšnih vesti je bila objavljena v času izhajanja Tavčarjevega »Izgubljenega boga« in govori o ljubljanskem duhovniku, ki je obiskoval vse hiše, kjer je izvohal nekaj denarja. Seznanil se je z gospo, ki je imela kar nekaj prihrankov. Najprej ji je sestavil oporoko, v kateri je velike vsote namenila cerkvenim zavodom, nato jo je s pretvezo, da bodo hranilne knjižice pri njemu bolj na varnem, prepričal, da mu jih je izročila. Po tem k njej ni več zahajal. Ker ji je pobral vse, kar je imela, je začela ona hoditi k njemu in ga prositi za denar. Vrniti ji ga ni želel, je pa po prepričevanju pristal na to, da ji izplačuje nekaj denarja (manj kot so nanesele obresti). Gospa naj bi nato iskala pravico na sodišču.⁷¹ Podobno zgodbo je Tavčar vpletel v povest »Izgubljeni bog«, kjer je »glavni junak« kaplan Peter staro Čehunovo Meto prepričal, da mu je izročila svoje hranilnične knjižice. Po njeni upokojitvi ji jih ni želel vrniti, zato je bila prisiljena v beračenje. Motiv se pojavi tudi v povesti Miroslava Malovrha »Skušnjave Tomaža Krmežljavčka : Šaljiva povest«⁷², kjer želi tehant (star izraz za dekana) Valentin Čefuta staro Kosovko prepričati, da mu izroči vse premoženje, a mu to ne uspe. V istem delu je mnogokrat opozorjeno na neskromno življenje duhovščine. Ko je bil glavni junak povesti Tomaž še mlad, je dobil čast, da streže na gostiji v čast škofa. Od vsega dobrega kar je videl, je prvič, a tudi zadnjič pomislil, da bi postal duhovnik. Tam so poleg škofa in domačega župnika Bradavice bili še »vedno žejni in vedno lačni« fajmošter Jaka iz sosednje fare, rejeni korar ter drugi, ki so bili bogato pogoščeni in so pili na boj proti liberalcem, med molitvijo pa se jim je »pehalo.«⁷³ Čeprav Tomaž na to nikoli več ni pomislil, je v prihodnosti še velikokrat videl obilje, v katerem živi

⁶⁴ Sami ste krivi!, SN, 22. avgust 1896, 1.

⁶⁵ Bergant, Slovenski klasnični, 86.

⁶⁶ -r. [Ivan Tavčar], Iz naših župnišč : Iz preteklega časa, SN, 24. marec 1903, 1-2.

⁶⁷ -r. [Ivan Tavčar], Iz naših župnišč : Iz polpreteklega časa, SN, 4. april 1903, 1-2.

⁶⁸ -r. [Ivan Tavčar], Iz naših župnišč : Iz sedanjega časa, SN, 18. julij 1903, 1-2.

⁶⁹ Fr.S., Slovinci, antekrist se bliža!, SN, 24. avgust 1895, 1.

⁷⁰ Lov na hranilnične knjižice, SN, 20. december 1899, 3.

⁷¹ Kako se pride poceni do denarja, SN, 13. januar 1900, 2.

⁷² L. Šepetalec, [Miroslav Malovrh], Skušnjave Tomaža Krmežljavčka : Šaljiva povest., SN, 13. marec – 21. julij 1911.

⁷³ L. Šepetalec, Skušnjave, SN, 29. marec 1911, 1.

Posledice požrešnosti.

Posledice požrešnosti
(Osa: Politično satirični dnevnik, 24. marec 1906)

duhovščina. Malovrh ne izpusti niti opisa stereotipnega debelega duhovnika. Takšen je Melhijor Ocvirk, ki je opisan kot »okrogloličan« in ima »tolsto« roko.⁷⁴

Neopaženo pa ni ostalo niti cerkveno premoženje. Katoliška cerkev ni revna, saj ima »nad petsto milijonov izkazanega premoženja« in kdo ve koliko ga je še skritega.⁷⁵ Bogastvo se kaže predvsem pri visoki duhovščini, pri kateri ni sledi o ubožnosti in zmernosti. Njihovo vzvišenost in nerazumevanje krščanskega nauka o revni cerkvi najbolje prikazuje anekdota, objavljena leta 1890. Kardinala pred dvorom čaka kočija z dvema vpreženima »iskrima vrancema«. Kardinal prav ponosno stopa proti kočiji, spremljajo ga dvorniki, nakar se mu približa revno oblečen mož, ki mu pravi, da je Jezus hodil peš in bos. Kardinal pa mu odgovori: »Da, a Kristus je bil tesarjev, jaz sem pa knežev sin!«⁷⁶

Vzorčen primer karakterizacije novodobne duhovščine srečamo v »Cerkvenih miših« Alojzija Kokalja. Gre za izrazito političen tekst, namenjen le uzgodbljenju vseh očitkov, ki so jih proti klerikalcem imeli liberalci. Liki nimajo osebnosti, so le karikaturne podobe, so zelo dobri in poštene ali pa slabi in pokvarjeni. Nova duhovnika, sprva kaplan nato župnik Jurij Podpečnik in nov kaplan Urh Čuk sta pripadnika t.i. mlade duhovščine, ki se najraje vmešava v politiko, hujska proti drugače mislečim ter želi imeti ljudi v popolni oblasti. Čeprav sta oba »novodobna petelina vojskujoče cerkve«, sta si karakterno različna. Jurij je na zunaj ves dober, zato si je hitro začel pridobivati simpatije, predvsem pri ženski populaciji. Ustanovi Marijino družbo, obiskuje bolne na domu. Deluje previdno in premišljeno iz ozadja. Njegovi edini motivaciji za delo sta denar in moč. Za doseg svojega cilja je pripravljen groziti, ne meni se za posledice svojih dejanj in tudi celibata ne spoštuje (z njim je zanosilo več članic Marijine družbe). Ker je premeten, bi mu lahko tudi uspelo obdržati vse niti v rokah, če ga ne bi premamila želja po maščevanju in telesna sla. Po izgubljenih volitvah in po izgubljeni tožbi za vse okrivi glavnega junaka Ivana. Maščevati se mu želi tako, da bi ga ločil od njegove zaročenke Lenice. Poizkuša jo prepričati, da bi se včlanila v Marijino družbo, a ga preplavita sla in bes ter Lenico posili. Ko ji uspe pobegniti, napiše pismo in ga naslovi na starega župnika Korena, nato se vrže v prepad. Koren je ni mogel rešiti, na njeno željo pa ne izda, da je bila posiljena in je naredila samomor. Se pa sooči z Jurijem, ki mu zagrozi, da bo vsem povedal kaj je storil ter ga dal za to zapreti, če ne zapusti Orehovelj. Jurij ve, da nima izhoda, zato se zastrupi.

Drugačen je Urh Čuk, je mladostniško neučakan in predrzen. Misli, da se bo klerikalizem hitro zasedral v vasi in da kot kaplan lahko počne kar želi. S prižnice hujska

⁷⁴ L. Šepetalec, *Skušnjave*, SN, 7. julij 1911, 1.

⁷⁵ *Bogastvo katoliške cerkve*, SN, 23. december 1899, 4.

⁷⁶ *Sevničan, Ulomci*, SN, 15. april 1890, 1.

ljudi proti liberalcem, privrženca pridobiva tako, da jim v konsumu zastoj toči pijačo, za ljubico si vzame prodajalko Reziko. Ko se stvari zalomijo, raje pobegne kot da bi se soočil s posledicami. Tako iz posojilnice kot konsuma brez slabe vesti vzame denar in z Reziko odide v Ameriko.

Kot v zgornjem primeru je tudi v drugih literarnih delih eden izmed najpogostejših očitkov duhovščini nespoštovanje celibata. V vseh obravnavanih literarnih delih skoraj ne najdemo duhovnika, ki ne bi imel vsaj ene ljubice, marsikateri pa celo posiljujejo.

Mnogo takšnih srečamo v Malovrhovi povesti »Skušnjave Tomaža Krmežljavčka«, kjer sicer spremljamo življenje glavnega junaka Tomaža, od njegovega rojstva do časa, ko je postal pomemben klerikalni politik. Na splošno je njegovo življenje trdno prepleteno z mnogo duhovniki. Njegova mati, bivša župnikova kuharica Neža je želela očetovstvo podtakniti kar dvaintridesetim župnikom, ki so ji za njen molk bogato plačevali. Njegov najverjetnejši oče, prvi župnik iz domače vasi Matevž Šteblar je bil »strah vseh moških in ljubljene vsega ženstva v fari, zlasti odkar ni bilo kaplana.«⁷⁷ Imel je razmerja z mnogimi ženskami in verjetno nikoli ni spoštoval celibata. Nič drugačen ni njegov naslednik Janez Bradavica, ki ima razmerje s svojo kuharico, in mladi alojzijeveščniki, ki pošiljajo pisma gospodičnam. V Blatni Ligonji Tomaž spozna enega izmed kaplanov Matjoka, ki je strasten agitator in pijanec ter skrbi, »da bo deželo obljubil z nezakonskimi otroci.«⁷⁸ Njegova vloga je v zgodbi dokaj nepomembna, a izvrstno prikazuje t.i. mlade kaplane. Pred deželnozborskimi volitvami je bil ves čas pijan, saj je moral agitirati noč in dan. Takrat tudi potoži Tomažu, kako je žalosten, ker sam ne verjame tega kar pridiga. Da ni v njem niti kančka spodobnosti, se kaže predvsem v njegovem pijanskem reku: »Živio posilstvo in samomor.«⁷⁹

Kakšna naj bi bila duhovščina v očeh liberalcev dobro prikazujejo tudi šale, ki jih je Miroslav Malovrh zbral v dveh knjižicah, *Greh in smeh : Zabeljene in osoljene kratkočasnice* (1912) in *Burke in porednosti : Sramežljive kratkočasnice* (1914). Duhovščina sicer ni edina, ki se je šale dotikajo, se pa v njih pojavlja zelo pogosto. Ena izmed njih, zelo slikovita, glede na zgoraj omenjene lastnosti duhovščine, gre takole: »Župnik: Naš novi kaplan so pa čuden gospod! Ne kade, ne kvartajo, ne kolnejo, ne pijejo... / Mežnar: E ja? / Župnik: Res je! Ne pijejo! In žensk tudi ne marajo. / Mežnar: Slišijo, gospod

župnik... naj ne zamerijo... morda pa novi gospod kaplan sploh niso duhovnik, ampak kak slepar?«⁸⁰

Sklep

Največjo krivdo za »ločitev duhov« in stanje v politiki po mnenju liberalcev nosi cerkev. Anton Mahnič je s svojo zahtevo po popolni ločitvi in »pogromskimi« članki razburkal politično ozračje. Njegovim naukom je sledila uradna cerkvena politika z Jakobom Missio na čelu. S svojim brezobzirnim bojem proti liberalcem in vmešavanjem v politiko sta »pohujšala« tudi ostalo duhovščino, ki je vero spremenila v »politično deklo«. S slabim zgledom je duhovščina »pohujšala« tudi ljudstvo, ki ga ščuva in hujska proti liberalcem. Največjo odgovornost za takšno delovanje duhovščine nosi škofovska palača. Dežela je zato zdaj polna sovraštva, ljudje se delijo na osnovi političnega prepričanja, enotnost je izginila. Vse le zato, da bi cerkev in oportunistični politiki kovali dobiček.

Vsi ti prikazi so zajeti v publicističnih člankih, tako v krajših novicah kot v uvodnikih. Podobno velja za literarne in polliterarne zvrsti, ki se pojavljajo pod črto, pogosto v službi političnega boja. Krajše pripovedi, pesmi in t.i. »pravi« feljtoni, ki se nanašajo na politično dogajanje, so večinoma satiričen odziv na točno določen dogodek, ki je (bil) zabeležen nad črto. Zato se podobe pod in nad črto večinoma podvajajo, le da so spodaj opisane bolj lahkotno, skozi drugačno obliko sporočanja. Pri daljših pripovedih, kot so podrobneje obravnavane Tavčarjeva povest »Izgubljeni bog«, Malovrhove »Skušnjave Tomaža Krmežljavčka« in Kokaljeva »Cerkvene miši«, je aktualnost časovno razširjena. Niso osredotočene le na en dogodek ali osebo in imajo s tem večjo sporočilnost. Nasprotnika prikazujejo v več situacijah, z več fiktivne snovi.

Očitane vpletanje duhovščine v politiko je bilo še najbližje nazorskim nestrinjanjem. Te so bile sicer pogosto omenjene v polemikah, a so ostajale v ozadju, saj so jih preglasile novice o škandalih in osebnih lastnostih nasprotnikov. Oznake in očitki so se ponavljali, včasih so si sicer med seboj tudi nasprotovali. Pomembno je bilo nasprotnika čim bolj očrtniti. V tem se liberalci niso dosti razlikovali od svojih nasprotnikov, kot tudi ne od današnjih političnih igralcev. Politični boji se do današnjega časa niso mnogo spremenili, spremenilo se je novinarstvo. V osnovi naj bi novinarji danes težili k objektivnemu poročanju, a kljub temu še vedno obstajajo strankarska glasila (dodamo lahko tudi zapise na spletnih straneh in blogih strank), ki politične nasprotnike napadajo na enak način kot so jih konec 19. stoletja.

⁷⁷ L. Šepetalec, *Skušnjave*, SN, 14. marec 1911, 1.

⁷⁸ L. Šepetalec, *Skušnjave*, SN, 10. julij 1911, 1

⁷⁹ Prav tam.

⁸⁰ Hudolin, *Greh in smeh*, 112.

Spremenili so se dogodki in osebe, politična propaganda pa ne prav dosti.

Viri in literatura

Časopisi viri

Osa : Politično satirični dnevnik, 20. januar, 6. in 24. marec 1906.

Slovenski narod, 1890 – 1914.

Rimski katolik, 1, 1888/1889.

Tiskani viri

Hudolin, Tinček [Miroslav Malovrh] (ur.), *Greh in smeh : zabeljene in osoljene kratkočasnice*. Ljubljana: Narodna založba, 1912.

Literatura

Benedik, Metod: Jegličeva življenjska pot. *Jegličev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 21-24.

Bergant, Zvonko: *Kranjska med dvema Ivanoma : Idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. Ljubljana: Inštitut za globalne politične študije, 2004.

Bergant, Zvonko: *Slovenski klasični liberalizem : Idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891 – 1921*. Ljubljana: Nova revija, 2000.

Boršnik, Marja: Opombe. V Ivan Tavčar, *Zbrano delo*, 7. knjiga. Ljubljana: DZS, 1958, str. 397-472.

Boyer, John W.: *Political Radicalism in Late Imperial Vienna : Origins of the Christian Social Movement*. Chicago, London: University of Chicago Press, 1995.

Hladnik, Miran: Z romanom po strankarskem nasprotniku. V Miroslav Malovrh, *Opatov praporščak*. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige, 1991, str. 156-163.

Lukan, Walter: Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja. *Missiev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva založba, 1988, str. 110-122.

Melik, Vasilij: Ivan Hribar in njegovi spomini. *Slovenci 1848 – 1918 : Razprave in članki* (ur. Viktor Vrtnjak). Maribor: Litera, 2002, str. 542-567.

Melik, Vasilij: Jeglič in slovenska politika do leta 1918. *Slovenci 1848 – 1918 : Razprave in članki* (ur. Viktor Vrtnjak). Maribor: Litera, 2002, str. 621-628.

Pelikan, Egon: Interpretacije 'posameznika, družbe in naroda' znotraj ideologije političnega

katolicizma na Slovenskem. *Acta Histriae*, 17, 2009, št. 1-2, str. 307-320.

Perovšek, Jurij: Pogledi slovenskega liberalizma na poslanstvo in delo knezoškofa Antona Bonaventure Jegliča. *Jegličev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 357-385.

Pirc, Jožko: Utopija 'nove krščanske družbe'? *Cerkev, kultura in politika 1890-1941* (ur. France M. Dolinar, Joža Mahnič, Peter Vodopivec). Ljubljana: Slovenska matica, 1993, str. 107-120.

Pleterski, Janko: *Dr. Ivan Šušteršič, 1863-1925 : pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana: ZRC, 1998.

Prunk, Janko: Evropski vplivi na politično gibanje slovenskih katoličanov. *Evropski vplivi na slovensko družbo* (ur. Nevenka Troha, Mojca Šorn, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2008, str. 169-176.

Rahten, Andrej: Geneza knezoškofove stranke na Kranjskem. *Zgodovinski časopis*, 65, 2011, str. 104-119.

Selišnik, Irena: Zborovanja na Kranjskem v letih 1900-1913 in razmerje moči: 'Ako hočemo biti zmagovavci moramo poučevati ljudstvo po shodih.' *Zgodovinski časopis*, 67, 2013, str. 86-109.

Zusammenfassung

»DIE TRENNUNG DES BISCHOFES ALS GEISTLICHEN VOM BISCHOF ALS POLITIKER IST KEINE ERFINDUNG DIESER TEUFLISCHEN SLOWENISCHEN LIBERALISMUS.«

Die Geistlichkeit und die Römisch-katholische Kirche in den publizistischen und literarischen Beiträgen der Zeitung Slovenski narod (1890-1914)

Slovenski narod [Slowenisches Volk], die zentrale Tageszeitung der Nationalen Partei, ist ein wichtiges Auskunftsorgan über das politische Geschehen jener Zeit und gleichzeitig eine vorzügliche Quelle für die Erforschung der politischen Propaganda der Partei. Sowohl in den Artikeln als auch in den literarischen und semiliterarischen Niederschriften „unter dem Strich“ zeigt sich anschaulich, welches Bild man von seinen größten politischen Konkurrenten schaffen wollte. Im politischen Kampf ist es nämlich nicht nur wichtig, die eigene Partei im besten Licht zu zeigen, sondern auch, die gegnerische Partei anzuschwärzen.

Die Römisch-katholische Kirche war nach der politischen Trennung in den neunziger Jahren des 19.

Jahrhunderts mit ihrer offenen Unterstützung für die Katholische Volkspartei der politische Gegner der Liberalen. Daher hat die Mehrheit der im *Slovenski narod* veröffentlichten Texte über die Geistlichkeit und die Kirche eine politische Konnotation. Es wurde betont, dass man der Kirche und der Geistlichkeit die religiöse Autorität zur Gänze anerkennt und sich nur ihrer politischen Tätigkeit widersetzt. Da sie sich in die Politik einmischen habe man das Recht, sie wie jeden anderen Politiker anzugreifen.

Die Liberalen versuchten darzulegen, dass die Kirche sich aus Eigennutz und im Wunsch nach vollständiger Herrschaft über das Volk in die Politik einmischt. Anfangs behaupteten sie, dass die Kirche die klerikale Partei führt, dann änderten sie ihre Meinung und warfen der Kirche nur mehr vor, der Partei zu dienen. Der Bischof leistete mit seinen Eimischungen in Politik und öffentliche Angelegenheiten der politisierenden Geistlichkeit Vorschub. Die Geistlichkeit wiederum wurde durch die Politik verdorben, sie wurde hetzerisch und trug aus Eigennutz zur Trennung der Geister bei. Die „neuzeitliche“ Geistlichkeit galt als verdorben, sie halte sich nicht an gegebene Gelübde, sei weder bescheiden noch befolge sie das Zölibat, einige seien sogar Vergewaltiger. Sie nütze die Gläubigen, insbesondere ungebildete Bauern und Frauen, finanziell aus und übe gleichzeitig mit ihrem Einfluss Druck in politischen Angelegenheiten auf sie aus.

Schlagwörter: Bild der Geistlichkeit, literarische Werke, Liberale, Klerikale

Jure Gašparič

Udri ga!

Nasilje v beograjski skupščini med obema svetovnima vojnama

GAŠPARIČ Jure, dr., višji znanstveni sodelavec,
Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1,
SI-1000 Ljubljana

321.72(497.1Beograd): 323.285"1918/1941"

UDRI GA!

Nasilje v beograjski skupščini med obema svetovnima vojnama

Intervencije predsedujočega skupščine, pozivi k miru, opomini poslancev, odvzemi besede, izključitve s sej, prekinitve sej ... To so bili tisti proceduralni dogodki, ki so s svojo pogostostjo zaznamovali parlamentarno razpravo in sploh delo Narodne skupščine prve jugoslovanske države. Govori poslancev so bili ob vsej resnosti, polemичnosti, argumentaciji ... prevečkrat nespoštljivi, odzivi nanje pa ravno tako. Politična strast, nujna sestavina vsake dobre politike, je preraščala meje dostojnega. Zmerjanje s t. i. neparlamentarnimi izrazi, zganjanje hrupa in vesplošen kraval pa so velikokrat prerasli v prave pretepe in druge fizične obračune. Ob spremljanju tedanjih burnih sej se celo zdi, da so bili občasni pretepi nekaj pričakovanega; pojav, ki je sodil v občo sliko jugoslovanskega parlamentarizma. Izvoljeni narodni poslanci, med njimi nekdanji visoki uradniki, funkcionarji, advokati in kmetje, profesorji, duhovniki in veterinarji, so moč argumentov včasih morali podkrepiti na neposreden in osebni način ...

Ključne besede: parlament, Narodna skupščina, Kraljevina SHS / Jugoslavija, nasilje

GAŠPARIČ Jure, PhD, Research Fellow,
Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1,
SI-1000 Ljubljana

321.72(497.1Beograd): 323.285"1918/1941"

HIT HIM!

Violence in the Belgrade Parliament between the World Wars

Interventions by the Speaker, calls for order, warnings to the deputies, interrupted speeches, expulsions and interrupted meetings etc. All of these were the kinds of procedural events that frequently characterized parliamentary debates and in general the functioning of the National Assembly of the first Yugoslav state. Regardless of their gravity, polemical nature and argumentation, speeches by the Members of Parliament were too often disrespectful and so were responses to them. Political passion, an essential ingredient of every good political system, grew beyond the limits of decency. Name-calling with "non-parliamentary expressions", noise and general rows frequently escalated into real brawls and other physical encounters. Turbulent meetings even suggest that occasional brawls were something normal, a phenomenon that was part of the general image of Yugoslav parliamentarianism. The elected national deputies, who comprised former senior officials, functionaries, lawyers and farmers, professors, clergymen and veterinarians, occasionally had to underline their arguments in a direct and personalized way.

Key words: parliament, National Parliament, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia, violence

Pretepi

V parlamentu je bilo še posebej napeto ozračje vsakič, ko je beseda poslancev nanese na korupcijo. 22. julija 1922, na eni »najburnejših« parlamentarnih sej dotlej, je dr. Janko Šimrak, poslanec opozicijskega Jugoslovanskega kluba, stavil nujni predlog, ki naj bi dobesedno »konsterniral« večino parlamenta.¹ Kolege poslance je opozoril na poskus podkupovanja nekaterih poslancev ob glasovanju za državno posojilo in zato predlagal ustanovitev posebnega parlamentarnega odbora ter odgoditev glasovanja. Konsternirana vladna večina sprva na predlog ni reagirala, slišati je bilo le nekaj medklicev. Udobje številčne premoči je nedvomno omogočalo mirnejše spremljanje razprave. Stališče vlade do predloga je predstavil finančni minister dr. Kumanudi, ki je mirno soglašal z ustanovitvijo odbora, s preložitvijo glasovanja pa nikakor. Država je nujno potrebovala denar. »Nato je nastala v klopih Jugoslovanskega in zemljoradniškega kluba ogromna razburjenost.« Dvorana se je naglo spremenila v nekaj, kar je bilo še najbolj podobno orientalski tržnici. Razvnelo se je neznosno vpitje, politična strast je bruhalo na dan. Slovenski katoliški gospodje in hišni gospodarji, srbski kmetje, muslimanski begi in hrvaški izobraženci so vsi po vrsti enako žgoče proti vladi in njenim poslanca razglašeno tulili: »Pred sodišče! Kakor izgleda, ste vsi podkupljeni! Kje so vaše provizije?!« »Ogorčenje« je naposled doseglo »tolik vrhunec«, da je moral predsedujoči sejo za četrto ure prekiniti. Toda tudi med odmorom se strasti niso polegale. Poslanci niso mirno zavili v prostore svojih klubov, pa tudi ob hladni pijači v bifeju se niso sproščali. Ostajali so v dvorani, kjer so se burni prizori vrstili naprej. »Vsak čas je bilo pričakovati, da pride do dejanskih spopadov.«

S sejo so nato le uspeli nadaljevati in se nekaj časa zadovoljevali zgolj z občasnimi medklici in neizvirnimi žaljivkami (»vladna večina je tolpa razbojnikov«). A ko je opozicijski poslanec Moskovljevič poslancu vladne večine, ki je ravno govoril, zabrusil, da bi ga bilo treba postaviti pod obtožbo, je bilo nemirnega parlamentarnega miru tisti vroči julijski dan dokončno konec. Naenkrat je »cela tolpa vladnih poslancev« skočila proti Moskovljeviču. Demokratski poslanec Magovčević ga je prijel za vrat in pričel daviti, poslanec Vuletić mu je zbil na tla ščipalnik. Nastal je strašen hrup in vsesplošen kraval. Po zraku so začeli »frčati« tintniki, stoli in posamezni deli poslanskih klopi. Pristranski poročevalec časnika Slovenec je zapisal, da so bili vladni poslanci v večini in da bi se zato godilo Moskovljeviču slabo, »ako bi ga ne obranil poslanec Miladinović, ki je metal demokratske poslance na vse strani.« Provladno Jutro je po drugi strani postreglo z bistveno manj sočnim opisom do-

godka.² Seja je bila nato znova prekinjena, pri čemer predsedujoči še dolgo ni zmozel napraviti reda v dvorani.

Popoldanski del seje je za razliko od jutranjega tekel presenetljivo gladko in mirno. Poslanci so najbrž bili že utrujeni, tudi vročina jih je morala zdelati. Toda besede bivšega črnogorskega ministra Radovića, češ da se je opozicija znašla na istem terenu »s protidržavnimi elementi«, so znova povzročile »oglušujoč protest«. Poslanci so tolkli s klopmi, izrečene besede so bile podobne nememu govore, slišalo se ni ničesar, le gromozanski hrup. Seja je bila tisti dan že tretjič prekinjena. Ko se je vnovič le nadaljevala, so opozicijski poslanci podali protestno izjavo in še pred glasovanjem zapustili dvorano. Vlada je imela dovolj glasov, da si je nato v miru izglasovala sporno posojilo.

Včasih se je zgodilo, da je poslance žar debate tako ponesel, da so med seboj obračunali še po zaključku seje. 17. maja 1922 je tako skupina poslancev iz radikalne stranke v sejni dvorani, ki jo je predsedujoči že zapustil, napadla poslanca Vojo Lazića in ga »fizički zlostavljala«. Ko je Lazićev kolega o tem incidentu zahteval stališče predsednika skupščine Ljube Jovanovića, je ta povsem mirno odvrnil, da je med odhajanjem v svoje prostore sicer opazil gibanje in vzklikanje med poslanci, a je menil, kako je to samo še eden od »običajnih sukoba«, kakršnih je »na žalost« bilo vse preveč.³ Tako je predsednik razmišljal leta 1922, ko še ni minilo leto od sprejema ustave ...

Spopadi, ki so prerasli v nasilje, so torej bili od začetka »običajen« pojav v jugoslovanski skupščini, sicer »žalosten«, a očitno po tiho sprejemljiv. Politika je pač tu in tam ostra zadeva. Tako je veljalo vse do leta 1927, ko sta se vzpostavila dva izključujoča in nasprotujoča politična bloka – na eni strani vladni, kjer sta dominirali radikalna stranka in SLS, na drugi opozicijski, kjer je dominiralo sveže ustanovljeno zavezništvo med Svetozarjem Pribičevićem in Stjepanom Radićem, imenovano Kmečko – demokratska koalicija (KDK). Takrat je skupščinsko nasilje postalo še bolj »običajno« in vsakdanje, hkrati pa tudi vse bolj divje, nesprejemljivo in škodljivo. Obdobje od leta 1927 do leta 1929 lahko označimo kot resnični jugoslovanski parlamentarni armagedon, čas, ko je nasilje v skupščinskih klopih povsem preplavilo dojemanje politike in do temeljev načelo zaupanje v sistem parlamentarne demokracije.

Opozicija je bila neusmiljena in odločna, pri čemer je do skrajnosti uporabljala in tudi izrabljala vse me-

¹ Slovenec, 23. 7. 1922, *Burna seja narodne skupščine*.

² Jutro, 23. 7. 1922, *Seja narodne skupščine*.

³ Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS (SB NS KSHS), 9. r. s., 12. 11. 1923, str. 164-165.

tode parlamentarnega boja. Streljala je v glavnem iz treh (premišljenih) topov, socialnega, človečanskega in nacionalnega. Opozarjala je na davčno neenakost in izkoriščanje (socialni moment), kritizirala policijsko nasilje in režim v zaporu Uprave grada Beograda (t. i. Glavnjači – moment človekovih pravic) ter problematizirala ratifikacijo t. i. Nettunskih konvencij s sosednjo Italijo (nacionalni moment). Vse teme so bile občutljive in aktualne, vse so netile čustva. Verbalne nastope je opozicija začinila še z ministrskimi obtožbami, tehnično obstrukcijo, zahtevala je preiskave in napovedovala totalno politično abstinenco.⁴ Nasilja ni manjkalo, vrstili so se dnevi, ki so vsak zase dobivali novinarske oznake v slogu: »Včerajšnji dan bo ostal neizbrisno zapisan v zgodovini našega parlamenta in je usodnega pomena za nadaljnji razvoj politične situacije.«⁵ Eden takih dni je bil 29. februar 1928.

Na dnevnem redu je bila razprava o razmerah v Glavnjači. Opozicija je navajala številne argumente, postregla s primeri, šokirala in alarmirala. V Glavnjači bi naj bilo v 20 celicah 300 aretiranih, skupaj naj bi bili kakor sardine stisnjeni sifilitiki, »ki že razpadajo«, kužni in bolni, prestopniki, »polni golazni«, in intelektualci, nedolžni otroci, siromašna dekleta ... Policijski zdravnik naj bi grozil s smrtjo, uslužbenci posiljevali ... Za Glavnjačo pristojni član vlade, notranji minister dr. Anton Korošec, je nonšalantno odgovoril, da so prostori pač pomanjkljivi, zgradba pa premajhna.⁶ Zgodbe o nasilstvu je mirno označil za »komunistične izmišljotine«. Opozicija je ob njegovih lepih besedah skoraj ponorela. Prizadeti in razjarjeni poslanci so vzklikali, razvil se je »vihar«, seja je bila prekinjena, seja se je spet začela, kaotična rutina je besnela v divjem tempu. V nekem trenutku so poslanci vladne večine (!) imeli opozicije dovolj in so jo fizično napadli. Izbruhnil je dotlej najhujši pretep v skupščinski dvorani.

Osrednji tarči vladnih poslancev sta bila voditelj opozicije Svetozar Pribičević in Stjepan Radić, zlasti slednji, ki je bil malo prej med sejo tudi najbolj glasen. Nanj sta zato najprej »navalila« poslanka radikalne stranke Dušan Milašinović in Radko Parežanin, a ju je prestregel poslanec Radićeve stranke dr. Pernar.

»Na njega (Pernarja, op. J. G.) pa je v tem hipu navalil demokratski poslanec Jovanović, nazvan 'Luna'. Njegov napad je dr. Pernar spretno pariral in ga s krepkim sunkom odrinil, tako da je padel in se udaril z glavo ob

klop. Ko se je dvignil, ga je oblila kri. To je duhove še bolj razvnelo. Razvil se je pretep od moža do moža. Nekateri radikali so trgali klopi in lomili stole ter navalili na poslance KDK, ki so bili prisiljeni, da se postavijo z enakimi sredstvi v bran. Razvil se je dobesedno krvav pretep, ki je trajal nad 20 minut. Radikalni poslanec Nikolić je potegnil iz žepa boksa in navalil na najbližje nasprotnike, radikal Tomo Popović pa je zavihtel stol in hotel z njim udariti Radića. Udarec v trebuh ga je razorožil. Več poslancev je v pretepu popadlo na tla, drugi pa so šli preko njih, tako da so jih gazili po tleh. Po preteku 20 minut v dvorani skoraj ni bilo poslanca, ki bi ne bil krvav.«⁷

V trenutku, ko je bila skupščinska bitka »na vrhuncu«, so se v pretep vmešali še novinarji. Družno so poskakali iz novinarske lože v dvorano in se pridružili vsak »svoji« politični stranki. Kritična peresa so se tako tolkla s poslanci, doktorji so suvali četnike ... Naposled je intervenirala skupščinska policija, ki je s težavo le uspela »razdružiti« nasprotnike. Bitke je bilo konec, pogled na skupščino pa klavrn in komičen hkrati.

»Zavezniki so si medsebojno brisali kri, popravljali raztrgano obleko in neprestano grozili z maščevanjem. Nekemu radikalnemu so razstrgali vse hlače, tako da se je moral skriti pod klop, dokler mu niso prinesli druge obleke. Drugi so si z robci obvezavali glave, uravnavali izpahnjene prste in krpali razdrapane obleke. Najhuje jo je skupil Jovanović – Luna, ki je imel razpraskan ves obraz, ki mu je čim dalje bolj zatekal.«⁸ Po poročanju časnikov so se za vladno večino najbolj zavzeto »borili« srbski radikali, bojazljivi poslanci SLS naj bi le skandirali »Udri ga!«. Ministri so takoj ob začetku pretepa pobegnili iz dvorane.

Skupščinski pretepi, ki so tako zaznamovali konec dvajsetih let 20. stoletja v jugoslovanskem parlamentu, so bili v naslednjem desetletju redkejši pojav, toda povsem izostali vendarle niso. Divjega parlamentarnega leta 1936 je ravno tako izbruhnilo nasilje.⁹

»Junjska kriza«

Napetost v skupščini je junija 1928 tudi po mnenju časnikov dosegla »vrhunec«. Vrstili so se pretepi, žalitve so padale kakor dež. Predsednik skupščine Ninko Perić je bil – tudi zavoljo lastne mlačnosti – povsem nemočen. Nemirne poslance, zlasti opozicijske, je kaznoval, izključeval s sej, a se ti niso pustili zlomiti. Na seji 9. junija se

⁴ Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd 1979, str. 252-256.

⁵ *Slovenski narod*, 1. 3. 1928, *Sistem glavnjače tudi v Narodni skupščini*.

⁶ *Slovenski narod*, 1. 3. 1928, *SLS v obrambi glavnjače*.

⁷ *Jutro*, 1. 3. 1928, *Krvavi pretepi v Narodni skupščini*.

⁸ *Prav tam*.

⁹ Gl. Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića (1935-1937)*, Beograd 1985, str. 127.

je celo zgodilo, da so štirje izključeni poslanci opozicije prišli v dvorano in tam protestno vztrajali tako dolgo, dokler ni predsednik poklical skupščinske policije. Žandarji so nato poslance pograbili in odnesli ven! Vmes so vpili »kakor jesiharji«, kar je provladni časopis Slovenski gospodar cinično komentiral: »Ali so jih kričachi pri tem dobili tudi – s pendrekom, ne povedo!«¹⁰

Parlament je vse bolj izgubljal lastnosti parlamenta, parlamentarna demokracija je bila le še forma. Premier Velja Vukičević si sploh ni drznil stopiti v sejno dvorano, kaj šele da bi v njej govoril. Kakor hitro je odškrnil

Vojvoda Lune, znani parlamentarni pretepač; tudi sam žrtev atentata (zgoraj levo) - Ivan Ribar, večkrat nemočen predsednik skupščine (na sredini zgoraj) - Ivan Pucelj, slovenski poslanec Kmečko-demokratske koalicije (na sredini) - Predsednik vlade Milan Stojadinović, »skoraj« žrtev atentata (na desni) - Nagrobni spomenik Milorada Draškovića, umorjenega notranjega ministra (levo spodaj).

vrata t. i. ministrske sobe in pogledal med poslance, ga je opozicija po besedah Ivana Ribarja »v divjem smehu napadla in zasipala z najbolj poniževalnimi žalitvami.«¹¹ Podobno se je godilo ministru Antonu Korošcu. Poslanci vladne večine in poslanci opozicije so nekajkrat vzkliknili, da bo vsak čas tekla kri ...

Parlamentarno delo je bilo skoraj povsem ohromljeno, razprava je navadno obtičala že pri prvi točki – pri sprejemanju zapisnika. Potem ko ga je skupščinski sekretar na začetku vsake seje prebral, se je nanj vsul plaz opozicijskih pripomb. Vse bolj agresivni poslanci Kmečko-demokratske koalicije so ga spodbijali na vsakem detajlu, pomembnem ali nepomembnem. Na ta način so vodili svoj parlamentarni boj, na ta način so izvajali obstrukcijo.¹² Pri tem so sicer veliko krat trčili ob zanimiva in načelna jezikovna vprašanja. 12. junija je tako Pavle Radić zahteval, da se v zapisniku uporabljena beseda »galerija« nadomesti s hrvaško »ložo«, Sekula Drljević je protestiral, ker je podpredsednik skupščine Halid Hrasnica v zapisniku imenovan beg (to je bil turški plemiški naziv, po ustavi prepovedan), Ivan Pucelj pa je že četrtič zapored mahal z ugotovitvijo, da je bil

¹⁰ Slovenski gospodar, 14. 6. 1928, Uporne poslance so znosili iz nar. skupščine!

¹¹ Ivan Ribar, Politički zapisi, Beograd 1948, str. 210-211.

¹² Gligoričević, Parlament i političke stranke, str. 256.

dotlej le en zapisnik voden v slovenščini, kar je bilo protiustavno.¹³ Skupščinski predsednik in sekretarji so na opazke v skladu s poslovníkom odgovarjali, jih v glavnem zavračali, skušali obiti, toda opozicija je bila neomajna. Včasih je v svojem »zapisnikarskem boju« celo dosegla uspeh, a je ta ostal neopažen v splošni politični vojni.

Tako je bilo 13. junija, ko je sekretar Andrej Bedjanič prebral zapisnik v slovenščini. K besedi se je takoj javil Ivan Pucelj in povedal: »Visoka zbornica! Danes smo končno doživeli ta srečni dan, da je prvič bil prečitan v seji javne skupščine zapisnik v slovenskem jeziku.«

Stjepan Radić mu je pritrdilno zaklical: »Nakon 10 godina!«

Pucelj je nato ugotovil, da je njegov nedvomni uspeh precej žalosten, saj bi po eni strani moralo biti sestavljanje zapisnika v slovenščini samoumevno, po drugi pa ga je motilo dejstvo, da zapisnik v resnici sploh ni bil sestavljen v slovenskem jeziku, marveč v srbskem jeziku in nato naknadno preveden. V času seje je namreč bil v dvorani le en dežurni uradnik, ki je sestavil zapisnik in ga nato dal nekemu mlademu stenografu prevesti v slovenščino. Slednje pove mnogo o marljivosti izvoljenega skupščinskega sekretarja Bedjaniča, čigar delo je bila priprava zapisnikov. Franc Smodej, član SLS, je ob Puceljevem govoru protestiral, a ga je govornik zajedljivo prekinil z besedami: »Molčite, hlapec!« Opozicija je zaploskala in zapisnikarska zgodba se je nadaljevala, nervoza pa povečevala.¹⁴

Protrpljenja je bilo vse manj; dva dni po »jezikovni bitki« je črnogorski poslanec Puniša Račić predlagal sprejetje posebnega zakona o dvoboju, ki bi užaljenemu poslancu omogočal časten obračun. V tedanji atmosferi se sploh ni slišal nenavadno in neumestno, ne nazadnje je bilo kar nekaj poslancev oboroženih.¹⁵ Predlog tudi ni bil nikakršna invencija. Gospodje poslanci in ministri so spore, v katerih je bila prizadejana čast, že v preteklosti izravnavali v duelih. Med bolj odmevnimi za časa habsburške monarhije je bil obračun »poljskega Mikada«, ministrskega predsednika grofa Kazimirja Badenija, in vsenemškega poslanca Karla Hermanna Wolfa leta 1897. Med parlamentarno sejo razžaljeni Badeni je Wolfa izzval na dvo boj, a jo je nato skupil. Spretnejši Wolf ga je ranil s prvim strelom.¹⁶

Račićeve ideje o zakonu o dvo boju poslanci niso sprejeli, a je do obračuna le pet dni kasneje vendarle prišlo. Glavni akter je bil – kdo drug kot »predlagatelj« duela in agresiven nastopač Puniša Račić, povod pa – kaj drugega kot žalitve v debati o zapisniku.

»Morilska scena« je bila docela pripravljena že dan pred obračunom, 19. junija. Lider opozicije Radić je tistega dne poslancem vladne večine zabrusil, da so navadna »stoka«, predsednika skupščine pa posmehljivo povprašal: »Jeste li vi predsednik parlamenta, ili čuvar stoke?« Račiću in njegovemu kolegu Tomi Popoviću je »počil film«. Razjarjeni Popović, zaripel kakor opeharjen ženin, se je živalsko drl: »Strpljenju mora biti kraj! Pašće mu (Radiću, op. J. G.) glava jednog dana tu! Stoka se samo batinom može naučiti pameti. Ovde će jednoga dana padati mrtve glave! Ali neće Srbi biti krivi, nego oni!« Račić je dodal: »Ne možemo više to trpeti! Radić ima da dobije batina!« Radićev soborec Pribićević je zaskrbnjeno ugotovil: »Stvara se psihologija ubistava ...«¹⁷ Še istega večera okrog enajste je Račić predal pisni predlog predsedniku skupščine, v katerem je zahteval, da se Radića zdravniško pregleda, če je priseben.¹⁸

20. junija 1928 se je seja nadaljevala, bojno razpoloženje se je le še stopnjevalo.¹⁹ Poslanci so se v razpravi o zapisniku prepirali o tem, kdo je komu prejšnjega dne izrekel hujšo žaljivko (in bi ta morala biti v zapisniku), ob tem pa so natrosili še nekaj novih (»vi niste dresirani«). Ob pol dvanajstih se je k besedi prijavil Puniša Račić. »Gospodje,« je dejal, »izjavljam pred vsemi, da srbski interesi niso bili nikdar, razen kadar pokajo puške in topovi, v taki nevarnosti kot so sedaj.« Med opozicijo je takoj završalo. »Škandal!« so vzklikali, protestirali in silovito vpili. »Hoćete, da se v Londonu čuje, da se tu preti z orožjem,« je zajedljivo vprašal Pribićević. Toda Račić je nadaljeval in s svojimi besedami bolj in bolj revoltiral opozicijo. Poslanec KDK Ivan Pernar naj bi se tresel od jeze. Iz svojega mesta je naglo skočil naprej in zabrusil Puniši v obraz: »Ogoljufal si bege!« Tedaj Račić »naenkrat obledi« in v skupščini se je odigral eden najbolj žalostnih, strašnih in razvpitih prizorov.

¹⁷ V splošnem vrvežu skupščinski stenografi niso več zmogli slediti vsem žaljivkam, medklicem, dogajanju nasploh. Bolj podrobna poročila je zato najti v beograjski Politiki, kjer je – tudi po pisanju zagrebske Nove Evrope – njen dopisnik Gojko Božović, sicer skupščinski stenograf, pokazal precejšnjo marljivost.

¹⁸ Nova Evropa, 26. 7. 1928, št. 2, Zločin Puniše Račića, str. 45–46.

¹⁹ Događek v skupščini 20. junija 1928 je popisán v številnih virih. Poleg stenografskih beležk in sodnega spisa proti storilcu so o njem podrobno poročali mediji in številni očividci (Slovenec, 21. 6. 1928, Krvavi dan v narodni skupščini; 22. 6. 1928, Kako se je odigrala tragedija; Jutro, 21. 6. 1928, Poslanca Pavle Radić in Dr. Basariček v Narodni skupščini umorjena; Politika, 21. 6. 1928, Ubistvo Pavla Radića i Dure Basaričeka; Ribar, Politički zapisi, str. 211–212; Nova Evropa, 26. 7. 1928, št. 2, Zločin Puniše Račića, str. 41–58).

¹³ SB NS KSHS, 76. r. s., 12. 6. 1928, str. 320–328.

¹⁴ SB NS KSHS, 77. r. s., 13. 6. 1928, str. 359–378.

¹⁵ Gligorićević, Parlament i političke stranke, str. 256.

¹⁶ Janez Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji. Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918), Ljubljana 2006, str. 225–231.

Račić je najprej zaklical proti predsedniku: »Predsednik, kaznujte ga! Če ga ne boste vi, ga bo jaz!« in že v naslednjem trenutku iz žepa potegnil revolver parabellum kalibra 9 mm. V bližini sedeči poslanci so se stegnili proti njemu in ga skušali pomiriti, iz ministrske klopi je skušal posredovati dr. Vujičić, a Račić se je vseh otresel. Nameril je v Pernarja in v grobni tišini zmerom bučne skupščinske dvorane ustrelil. Krogla je predrila levo stran prsi. Takoj zatem je nastala nepopisna panika, poslanci so drli proti izhodu, živo je bilo tudi na galerijah. Le strellec Puniša Račić je ostal miren. Naslonil se je na govorniški oder in znova nameril, tokrat proti liderju opozicije Stjepanu Radiću. Ustrelil je prvič, a je kroglo prestregel poslanec Ivan Granda. Zadel ga je v levico in mu zdrobila kost. Ustrelil je drugič in zadel Radičev trebuh. Hrvaški ljudski tribun je klecnil na kolena in z muko izrekel: »Teško sem ranjen! Ubil me je!«. Nato je padel v nezavest. Obležali so trije poslanci, a Račiću še ni bilo dovolj krvi. S pogledom je iskal novih žrtev, ko se je vanj zapodil poslanec Đuro Basariček. Račić ni okleval in je ponovno sprožil. Basarička je zadel v vrat in levo stran prsi. Mož je padel, vstal, napravil dva koraka in krvav padel pod stenografsko mizo. Zadnja Račićeva žrtev je bil Pavle Radić. »Tudi tebe iščem,« mu je hladnokrvno rekel. Krogla ga je zadel 2 cm pod levo prsno bradavico. »Smrtno ranjen je napravil Pavle Radić par korakov in se nato med klopami obli s krvjo zgrudil nezavesten.«

Ko je opravil svoje, se je Račić skozi ministrsko sobo mirno odpravil v skupščinski bife, kjer naj bi skrnil čašo konjaka. Od tam je v spremstvu poslanca Jovanovića – Luneta odšel na dvorišče, poklical taksi in se izgubil med beograjskimi ulicami. Nihče ga ni skušal ustaviti. Pozno popoldne se je nato v družbi poslanca Dragana Bojovića prijavil »v avdienco« pri notranjem ministru Antonu Korošcu. Bojovićeve besede »Gospodine ministre, moj brat, Puniša Račić, kome se dogodio danas žalostan slučaj u Skupštini, moli Vas da ga primite,« so izzvenele kot res »žalosten slučaj« poslanske etike in grotesken poskus izkazovanja spoštovanja. Korošcu, prekaljenemu in preračunljivemu, a modremu politiku, seveda ni padlo na kraj pameti, da bi ga sprejel. Ukazal je, naj ga odvedejo v Glavnjačo. Račić je pred tem še nagovoril novinarje:

»Ono što sam hteo, to sam svršio ... Nisam mogao više da gledam kako se bacaju blatom na sve ono što je srpsko. Svakog dana nas nazivaju lopovima, razbojnicima, i šta ja sve znam. Dok smo se borili, bili smo dobri mnogima od njih, a danas sve sam lopov i vucibatina. Nisam više mogao da trpim. Danas mi je prekipelo. Pala mi je krv na oči, i učinio sam ono što ste videli. Nisam znano u koga pucam, – ruka mi je sama pritiskala oroz revolvera ... Sad sam tu, pristajem da me streljate i bez

presude. Ja sam svoje izvršio.«²⁰ Pavle Radić in Đuro Basariček sta umrla takoj, Stjepan Radić pa nekaj mesece pozneje.

Puniša Račić je kljub svoji »junaški« drži dočakal sodbo in kazen. 20 let težke ječe v Zabeli pri Požarevcu, kjer mu je upravnik zapora odstopil prvo nadstropje svoje vile in mu dodelil tri strežnike. Račiću se bojda ni godilo slabo, a je po izbruhu vojne leta 1941 kljub vsemu »prenehal« prestajati kazen in odšel v Beograd. Tam so ga kmalu po osvoboditvi mesta leta 1944 zajeli partizani, postavili pred naglo sodišče in ustrelili.

Z Račićem sta se na obtožni klopi znašla tudi znana skupščinska »pretepača« Dragutin Jovanović – Lune in Tomo Popović, ki naj bi mu med zločinom sekundirala in ga podpihovala. Oba sta bila zaradi pomanjkanja dokazov oproščena.²¹ Četniški vojvoda Lune, junak obeh balkanskih in prve svetovne vojne, je kmalu zatem še sam padel pod revolverskimi strelji. Leta 1932, ko se je s svojim četniškim tovarišem Kosto Pećancem odpravil v Niš, ga je na tamkajšnji železniški postaji ustavil policijski agent Stevan Protić in želel rutinsko pregledati njegovo prtljago. Lune ni privolil, ampak se je z njim sporekel in ga pričel tako tepsti, da ga je »podrl na tla«. »V obrambi svojega življenja je agent potegnil revolver in ustrelil.« Lunetu je prebil »srčno žilo.«²² Nad smrtjo je takoj zavel piš dvoma, začelo se je govoriti o atentatu in ugibanja ter teorije zarote še do danes niso potihnili.

Strelji v skupščini junija 1928 so znova zavrteli politični boben, številke so se premešale, vsi so razmišljali o spremembah, nujnih popravkih političnega sistema, vzrokih, daljnosežnih posledicah. Kavarniške stene so se tresle od vznemirjenja, ravno tako časopisni stolpci. Zagrebška revija Nova Evropa je kot prolegomeno k »Radićevi številki«²³ natisnila prvi monolog iz Njegoševga Gorskega venca:

*Kad sinoćnu premislim vijeću,
Raspale me užasa plamovi! –
Poklati se braća međjusobom!
A dušmanin silni i opaki
Zatrijeće sjeme u odivu.
(P. P. Njegoš, Gorski venec)*

*Ko današnje sklepanje premišljam,
straha plamen mene razpaljuje:
bratje naj se koljejo med sabo,
pa krvniki jaki in opaki*

²⁰ Nova Evropa, 26. 7. 1928, št. 2, Zločin Puniše Račića, str. 49.

²¹ Slovenski narod, 7. 6. 1929, Puniša Račić obsojen na dvajset let.

²² Jutro, 3. 7. 1932, Tragična smrt vojvode Lune.

²³ Nova Evropa, 26. 7. 1928, št. 2.

seme v krilu nam zatro odive!
(prevod R. Perušek)

Iz »periferijske kafane« v parlament

Pomlad 1936. Komaj je minilo slabih sedem let od Račićevih strellov v skupščini. Politična arhitektura je bila navzven docela spremenjena. Kralj je razglasil diktaturo, prepovedal stare stranke, nato »dal« ustavo in še sam podlegel strelom v francoskem Marseille-ju. Leta 1935 je vlado oblikoval Milan M. Stojadinović, nekdanji finančni minister, »luciden, cinično realen politik« in »tipičen oportunist« brez ideoloških in tudi vsakih drugih predsodkov. Stojadinović je sodil med bolj kontroverzne jugoslovanske politike (v sicer široki množici zelo kontroverznih jugoslovanskih politikov); o njem so že za časa njegove vlade in še mnogo kasneje krožile najrazličnejše govorice, njegova oseba in politika sta burili politično domišljijo. Zelo dolgo je vodil precej stabilno vlado, vse do leta 1939, ko je v negotovih časih politično strmoglavil in postal »persona non grata«. Nova vlada ga je najprej internirala v državi, nato pa poslala v »britansko skrbništvo«. Aprila 1941, potem ko je v Jugoslaviji že izbruhnila vojna, je Stojadinović prispel na britanski otok Mauricius. V Indijskem oceanu je ostal do leta 1948. Kasneje je živel v Južni Ameriki, zlasti Argentini. V času Juana Perona se je tudi tam, kakor prej doma v Jugoslaviji, uveljavil kot ekonomski strokovnjak. Urejal je ekonomske časopise, predvsem pa zaključeval obsežne politične spomine. Debela knjiga z naslovom *Ni rat ni pakt* je izšla v Buenos Airesu dve leti po njegovi smrti, leta 1963.²⁴ Enemu od poglavij v svojih spominih je Stojadinović dal bombastični naslov *Atentat v skupščini*.

Tarča atentatorja je bil kdo drug kot – on, sam predsednik vlade. Stojadinovićev opis dogajanja in njegovega ozadja je sočen in prepričljiv, a ga je vendarle – kakor vsake politične memoare – treba brati nadvse kritično in jemati z rezervo, ob tem pa upoštevati tudi druge razpoložljive vire. Stojadinović tako piše, da so najmračnejši nasprotniki vlade v parlamentu Vasilije Trbić, Dragiša Stojadinović in Tasa Dinić na predvečer njegovega nastopa v skupščini, 5. marca 1936, priredili »pijanko«, ki se je zavlekla globoko v noč. V središču pozornosti »alkoholizirane družbe« naj bi bil ves čas poslanec Damjan Arnautović, osnovnošolski učitelj »s slabo vzgojo in še slabšo inteligenco, alkoholik violentnega in eksplozivnega karakterja«. Na veselici je ostal čisto do konca, dokler

se ni celotna družina razšla. Toda Arnautović jo tedaj ni mahnil domov, temveč je nadaljeval s popivanjem in pohajal iz lokala v lokal. Jutro naj bi dočakal v neki »periferijski kafani«. Od tam se je napotil naravnost v skupščino, ki je že začela z delom.²⁵ Pijan in neprespan je vstopil v dvorano ter začel s številnimi medklici motiti govornika – predsednika vlade Stojadinovića. Poslanci večine so ga hiteli miriti, on pa je iz žepa suknjiča nenadoma potegnil revolver, vzkliknil: »Sada ću ja vama, mangupi, pokazati ko je vaš Bog!« in ustrelil v smeri govorniškega odra. Zahvaljujoč posredovanju nekaterih poslancev je zgrešil.²⁶

Ob prebiranju stenografskih beležk²⁷ in drugih virov ter literature²⁸ moremo ugotoviti, da Stojadinović v glavnih obrisih niti ni pretirano predrugal zgodbe, zgolj like nasprotnikov je »počrnil« – prikazal izrazito negativno. »Usodnega« dne je kot zunanji minister (funkcijo je opravljal hkrati s predsedovanjem vladi) podal svoj ekspoze. Poslanci so mu vzklikali »Živeo!« in ploskali, le z novinarske lože na galeriji se je kmalu po začetku zaslišal prvi medklic Damjana Arnautovića. Poslanec Arnautović seveda ni sodil v novinarski korpus, tam se je samo začasno namestil, saj je opozicija tedaj prešla iz obstrukcijske faze parlamentarnega boja v fazo bojkota. Poslanci tako niso hodili v svoje klopi, ampak so sedali v galerije, namenjene novinarjem in obiskovalcem, od koder so nato motili delo parlamenta in izvajali nekašen »obstrukcijski bojkot«.

Stojadinović je Arnautoviću mirno odvrnil, da ima »gospod poslanec« pravico govoriti le spodaj in nadaljeval z govorom. Arnautović je takoj zavpil: »Sada ću da dođem dole!«, sestopil v dvorano in z levece neprestano žalil govornika. Predsedujoči Stevan Čirić ga je opomnil, poslanci večine so glasno ugotavljali, kako »nije ovo kafana«, Miloje Sokić je celo vzkliknil »Napolje s njime, vidite da je pijan,« a Arnautovića to ni odvrnilo od nadaljnjih izpadov. V nekem trenutku je naglo vstal s klopi, iz notranjega žepa suknje izvlekel revolver in streljal »tri ili četiri puta, i to prvi put u pravcu govornice, za kojom se nalazi Predsednik Ministarskog saveta g. dr. Milan Stojadinović«. Nastala je »zabuna«, nekaj poslancev je takoj priteklo do Arnautovića in ga razorožilo; Čirić je prekinil sejo.

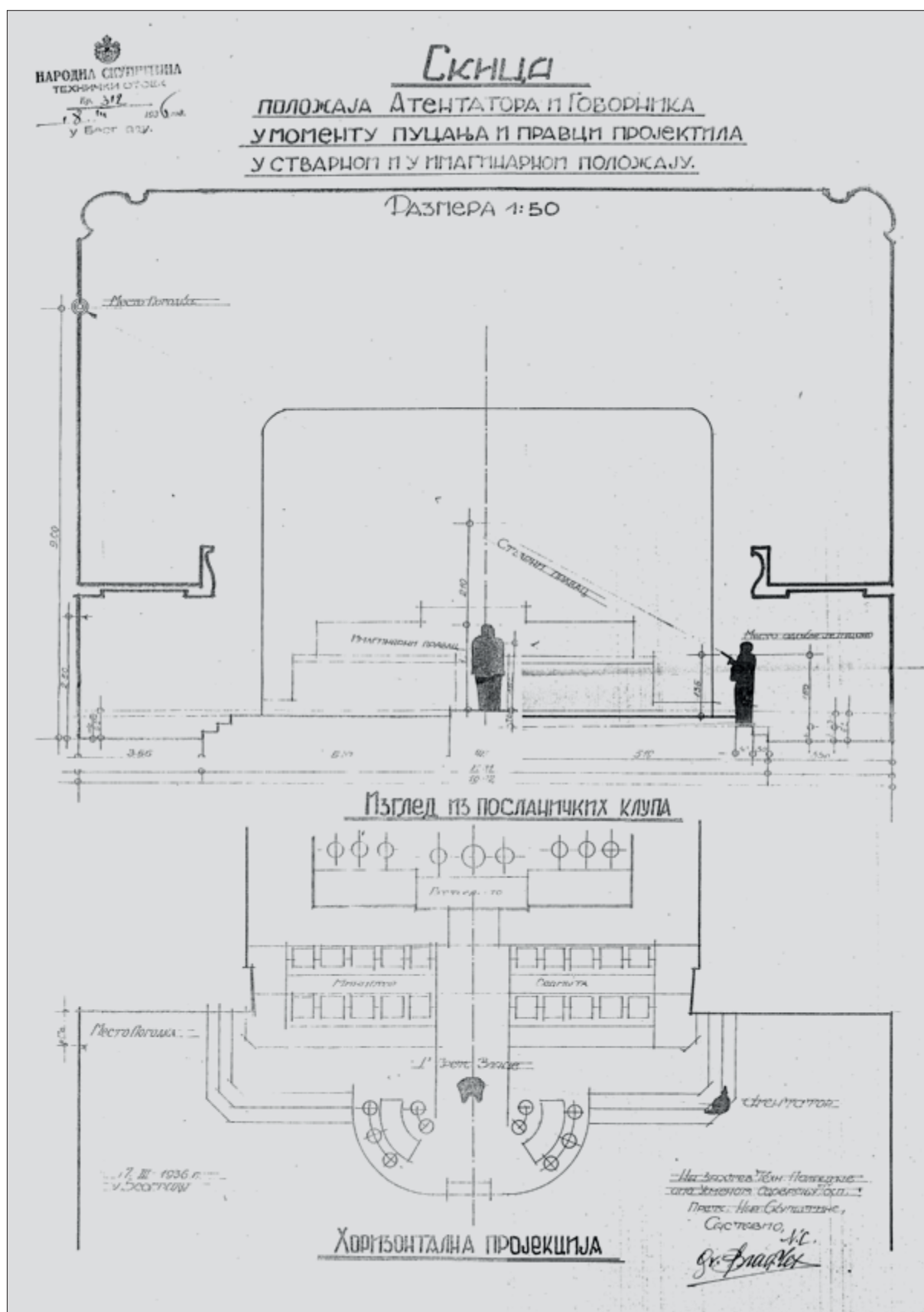
²⁴ V Jugoslaviji je izšla leta 1970: Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata, Otokar Keršovani, Rijeka 1970, (dalje: Stojadinović, Ni rat ni pakt). Obsežen predgovor h knjigi je spisal Dušan Biber; to besedilo je še zmerom eden najboljših vpogledov v čas in osebnost Milana Stojadinovića.*

²⁵ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 347-348.

²⁶ V času Stojadinovićevega govora so v skupščinski dvorani sedeli tudi ministri njegove vlade. Po Arnautovićevih streljih naj bi se vsi skrili pod klopi, le plečati Anton Korošec je ostal na svojem sedežu, saj je bil preširok, da bi zlezel v ozek prostor pred seboj. – Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 348-350.

²⁷ SB NS KJ, 20. r. s., 6. 3. 1936, str. 119-123.

²⁸ Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 131-134.

Skica rekonstrukcije poskusa atentata na Milana Stojadinovića
(delo tehničnega odseka Narodne skupščine, hrani Arhiv Jugoslavije, Beograd)

Generalna rekonstrukcija atentata tako ni vprašljiva ali sporna. Pijani poslanec Arnautović, oster nasprotnik Stojadinovićeve vlade, je ustrelil v smeri govornice. Posledice so bile pričakovane. Arnautovića in njegovo poslansko tovarišijo so aretirali, obtožili in obsodili; Arnautovića na 15 let težke ječe in trajno izgubo pravic, Dragišo Stojadinovića na pet let težke ječe in izgubo pravic, Trbića na štiri leta težke ječe in izgubo pravic ter Milovanovića na leto in pol težke ječe in dve leti izgube pravic. Domnevni plan atentatorjev je povsem propadel; ne le, da z atentatom niso destabilizirali vlade, dosegli so nasproten učinek. Pozicija Milana Stojadinovića se je po skupščinskih streljih opazno in občutno okrepila. Po streljanju mu je iz kabineta (in politične prve lige) celo uspelo izriniti ostrega nasprotnika generala Petra Živkovića, predsednika prve vlade šestojanuarske diktature. Površno izveden poskus atentata je v kombinaciji s posledicami zato začel hitro buriti politično domišljijo. Je mar mogoče, da je atentat insceniral sam Stojadinović?

Ugibanja v tej smeri so se pojavila še isti dan.²⁹ Češko-slovaški poslanik v Beogradu je zapisal, kako »obstajajo mnjenja, da je to naročena demonstracija«.³⁰ Zarotniški tezi v prid govorijo tudi nekatera očitna in nelogična dejstva. Najprej forenzična skica poskusa atentata, ki so jo na podlagi rekonstrukcije dogajanja pripravili v tehničnem odseku parlamenta. Po skici je edini strel, izstreljen proti Stojadinoviću, končal na nasprotnem zidu devet metrov od tal. Iz tega sledi, da je naboj letel dva metra in deset centimetrov nad premierovo glavo, pri čemer je bil izstreljen z razdalje petih metrov.³¹ Bodisi je bil Arnautović zelo pijan bodisi dejansko ni želel zadeti »cilja« ...

Časopisje, ki je bilo tako ali tako vsa trideseta leta cenzurirano, ob atentatu pa še posebej pozorno prečesano, je brž postreglo s »prepričljivim« pojasnilom. Do Arnautovića naj bi v trenutku, ko je hotel ustreliti, pritekel mladi poslanec Stojadin Dimitrijević in ga udaril od spodaj v podlaket, tako da je posledično ustrelil v zrak. Druga dva strela je nato ustrelil v tla?! Tega ni pozabil omeniti niti Stojadinović v svojih spominih, kjer je še dodal, da je strel letel le meter in pol nad njegovo glavo. V stenografskih beležkah ni sledu o Dimitrijeviću intervenciji. Drobnosti, ki pa rušijo verodostojnost ... Celotna zgodba deluje neprepričljivo. Cvet v gumbnico špekulacij pa nenazadnje dodaja dejstvo, da je bil ves čas v skupščini prisoten Stojadinovićev »lični momak«, njegov osebni stražar Blažo Turčinović. Po premierje-

vih besedah se je zmerom nahajal v njegovi bližini, za pasom je po črnogorskem običaju nosil revolver.³² Ko je bilo incidenta že konec in je bil Arnautović razorožen, naj bi sicer Turčinović kleče na eni nogi meril vanj, a vprašanje, čemu ni takoj interveniral, ostaja neodgovorjeno. Oboroženi osebni stražar je iniciativo prepustil naključnim poslancem, ki so goloroki opravili junaško dejanje (?!).

Streli letijo na vse strani

Nasploh so bili v prvi Jugoslaviji streli, usmerjeni proti političnim nasprotnikom, vse prej kot redek pojav. Že leta 1921 je komaj osemnajstletni komunist Alija Aliagić ustrelil notranjega ministra Milorada Draškovića. Mož, ki je sicer slovel kot energičen in brezobziren nasprotnik komunistov, je bil v času smrtonosnega srečanja z Alijo na dopustu, v odmaknjeni hribovski vasici Delnice, ob železniški progi Rijeka – Ogulin. Sedel je na klopi, obdan s štirimi otroki, ko je – bojda »hladnokrvno« – pristopil atentator, potegnil revolver browning in ga ustrelil v srce.³³ Po atentatu nanj je bila komunistična partija dokončno kriminalizirana, izrinjena iz političnega in siceršnjega življenja. Njeni člani so postali državni sovražniki, kar je povzročilo neslutene posledice še desetletja pozneje.

Komunisti so sicer bili tisto poletje leta 1921 zelo aktivni in so pripravili več atentatov. Manj kot mesec pred napadom na Draškovića in en dan po sprejetju vidovdanske ustave so celo udarili proti najvišje rangiranemu politiku v državi – Aleksandru Karađorđeviću. Prestolonaslednik se je ravno odpeljal iz parlamenta, kjer je položil »zakletvo«, in se v družbi svojega prvega ministra podal proti dvoru na svečani pregled beograjskega garnizona. Ko je kolona vozil pasirala novozgrajeno ministrstvo trgovine (na današnji ulici kneza Miloša), je z njegovega tretjega nadstropja priletela bomba. Na Aleksandrovo srečo je predčasno eksplodirala, poškodovanih ni bilo. Atentator, ki so ga kmalu izsledili, je bil osemindvajsetletni komunist Spasoje Stejić. Obsodili so ga na smrt, a mu nato kazen spremenili v dvajset let ječe. Ob izbruhu vojne leta 1941 je uspel pobegniti iz zapora; priključil se je partizanom in dve leti kasneje padel v legendarni bitki na Sutjeski.³⁴ Leta 1942 se je v partizanih pri Bosanskem Petrovcu srečal z Ivanom Ribarjem, ki je v času njegovega atentata predsedoval skupščini in se tistega dne tudi peljal v avtu z regentom Aleksandrom. Ribar pravi, da Stejića, v partizanih znanega kot Bačo, prej ni poznal, a sta se »drugarski izljubila«. Ni se mu

²⁹ Ivan Ribar, *Politički zapisi III*, Beograd 1951, str. 118.

³⁰ Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 133.

³¹ Arhiv Jugoslavije 72, *Narodna skupština*, fasc. 120/375, *Skica položaja atentatora i govornika u momentu pucanja i pravci projektila u stvarnom i imaginarnom položaju*, merilo 1: 50.

³² Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 349.

³³ Slovenski narod, 23. 7. 1921, *Atentat na ministra Draškovića v Delnicah*.

³⁴ Politika online, *Svi naši vidovdani*, 29. 6. 2008 (S. Kljakić).

pozabil zahvaliti, da ga pred dvajsetimi leti bomba ni »zakačila«. ³⁵

Nevarnejši in tudi veliko odmevnejši je bil poskus atentata na ministrskega predsednika Nikolo Pašića. Nanj je 27. junija 1923, ravno tedaj, ko se je iz skupščine peljal proti hotelu London, z bližine zgolj dveh ali treh metrov streljal Milutin Rajić. Bojda je Rajić izgubil službo v ministrstvu za zunanje zadeve, kar ga naj bi »motiviralo« za napad. Slovenski poslanec Franjo Žebot je bil »neposredna priča atentata« in je dogajanje podrobno popisal: »Bili smo kakih 10-15 korakov od vhoda v dvorišče (vrt) narodne skupščine, ko slišimo za svojimi hrbti pasti več strellov. Prvi hip smo bili mnenja, da je kdo izpalil strele iz samokresa za pse (Hundeschrecker), ali pa je kakemu kolesarju ali avtomobilu počilo kolo. Ko se obrnemo ... vidimo, da je nek moški izpred hiše finančnega ministrstva ... streljal na nek osebni avtomobil (omnibus). Nastalo je veliko vrvenje in tekanje ljudi od vseh strani ... sedaj smo še le videli, da v avtomobilu, ki je bil napaden, sedi sam ministrski predsednik Nikola Pašić ... Obe šipi na avtomobilu sta bili preluknjani. Deli razbite šipe so lahko ranili Pašića na licu a na levi roki je en projektil lahko ranil Pašića.« ³⁶

Predsednik vlade je sredi Beograda ob enih opoldan, med množico »pasantov«, rahlo krvavel ... Prizor se je zdel šokanten, izreden in govornice o njem so se brž raznesle po vsem mestu in državi. Gotovo je tudi na Žebota napravil silen vtis, saj v svojem opisu dogodka, ki ga je sestavil še isti večer, stalno omenja »vrvenje«, krike, vpitje in se ponavlja. Naenkrat je bilo povsod polno žandarjev, ljudje so se zanimali za Pašićevo zdravje, slišali so se vzkliki »Živijo Pašić!« in »Smrt atentatorju!«. Napadalec je zbežal, a so ga mimoidoči kmalu ujeli, vrgli na tla in ga strahovito pretepali s petami, palicami, pestmi. Ko so ga policisti končno »oteli« pred množico, ni mogel več hoditi. Odnegli so ga na skupščinsko dvorišče, vrgli v star avto in kasneje odpeljali na policijo. Le dve uri zatem, ob treh popoldne, so že izšle posebne izdaje časopisov in ljudje so se trgali zanje.

Kri v politiki je bila tako običajna, da so ljudje le tu in tam onemeli. Eden redkih brutalnih političnih dogodkov, ki je na široko zaprl usta in odprl oči, je bil uspeli atentat na kralja Aleksandra oktobra 1934. To je bil (ob umoru Radića) gotovo najbolj znan politični atentat za časa prve Jugoslavije, četudi se ni zgodil na jugoslovanskih tleh.

Aleksander se je oktobra 1934 odpravil na obisk za veznice Francije. Na pot je odplul z rušilcem Dubrovnik iz Boke in po treh dneh, 9. oktobra, prispel v Marseille. V skladu z vnaprej začrtanim protokolom se je ob štirih popoldne izkrcal in s francoskim motornim čolnom podal proti obali, na Quai des Belges, kjer je v družbi zunanjega ministra Louisa Barthoua sedel v odprto črno limuzino. Masa ljudi, zbrana na rivi, mu je klicala, on pa je z dvignjeno roko mahal v pozdrav. Voznik je počasi odpeljal in zavil na osrednjo mestno prometnico. Vse po planu, kakor sta si zamislila šefa jugoslovanskega in francoskega protokola ... Toda komaj je limuzina prevozila kakih sto metrov, je na stopničko avtomobila skočil neznanec, potegnil pištolo in izstrelil nekaj nabojev. Ciljaj je natančno; oba častna potnika, Aleksander in Barthou, sta za posledicami ran umrla. ³⁷ Atentatorja je nato v vsesplošnem vrvežu s sabljo pokosil francoski častnik, ki je na konju spremljal vozilo.

Možnost tragičnega konca jugoslovanskega monarha tedaj ni bila povsem neverjetna in nepričakovana. Protidržavna in zločinska hrvaška ustaška organizacija, na čelu z Antejem Pavelićem in Gustavom Perčecem, je poleg tega, da je izvajala številne teroristične akcije po državi, z atentatom nanj decembra 1933 v Zagrebu že poskušala, vendar ni bila uspešna. Nadaljnji poskusi so tako bili le še vprašanje časa. Podatki jugoslovanske obveščevalne mreže, ki je budno spremljala njeno dejavnost, so možnost novega poskusa dejansko napovedali že sredi septembra 1934. Njen vodja, prekaljeni obveščevalec in kasnejši minister za notranje zadeve in pravosodje v emigrantski londonski vladi Vladeta Miličević, je nekaj ur pred atentatom, 9. oktobra zjutraj, izvedel celo konkretne detajle o njegovem poteku. O tem je takoj referiral kralju na krov Dubrovnika, a je Aleksander zgolj dejal: »Sedaj je za to prepozno. Moramo se držati programa.« ³⁸ Takšne končnice programa, do katere je nato res prišlo, najbrž ni imel v mislih.

Preiskava ozadja atentata je kljub številnim, a hkrati prikritim nitim in povezavam, kazala v jasno smer. Neposredni organizatorji so bili Pavelićevi ustaši in njihova tesna sodelavka, makedonska teroristična organizacija VMRO Vanče Mihajlova, naročniki in botri pa najvišji politični krogi iz Budimpešte, Rima, Berlina, z Dunaja in morda celo iz Moskve ali Londona. Obveščevalec Miličević, ki je kot pooblaščen predstavnik jugoslovanske vlade skupaj s francoskimi organi preiskoval zločin, je v svojih spominih zapisal, da so zbrani dokazi vodili do samega Mussolinija. Kljub številnim indicem in dokaznemu gradivu pa dogodek ni doživel epiloga.

³⁵ Ribar, *Politički zapisi*, str. 43.

³⁶ Slovenski gospodar, 5. 7. 1923, *Kako se je izvršil napad na Pašića* (Franjo Žebot).

³⁷ Vladeta Miličević, *Ubistvo kralja u Marselju, Filip Višnjić, Beograd 2000*, (dalje: Miličević, *Ubistvo kralja*), str. 64-65.

³⁸ Miličević, *Ubistvo kralja*, str. 11, 62-63.

Matija Škerbec, politični zapornik (zgoraj) in Franjo Žebot, poročevalec o poskusu atentata (spodaj).

Naslovna stran dnevnika Slovenec (1928)

Vsakdanjost političnega nasilja

Matija Škerbec je bil slovenski duhovnik, pristaš prepovedane stranke SLS, ki je sodeloval na odmevnih protirežimskih demonstracijah leta 1932. Zaradi delovanja proti državi in njenemu političnemu sistemu ga je oblast aretirala, obtožila in skupaj z drugimi protestniki postavila pred sodišče. Škerbec je svoja tedanja doživljanja opisal v pet let kasneje izdani knjigi Šenčurski dogodki (takrat se je režim že spremenil in je SLS spet bila na oblasti). Delo nima večje politične vrednosti, njega namen je bil v prvi vrsti politično-propaganden, zato pa ima toliko večjo dokumentarno in izpovedno težo, vsebovano v številnih detaljih in barvitih opisih

videnj in občutenj »političnega zločinca«. Škerbec na enem mestu tako opisuje pretresljive trenutke, ko je s tovariši izvedel, da gredo iz ljubljanskih policijskih zaporov v Beograd.

»V Glavnjačo,« je najprej pomislil in misel ni bila »prijetna«. Okrog zloglasne Glavnjače se je v tistih časih že spletel krvavi mit, ki je temeljil na številnih resničnih in zaskrbljujočih podatkih. Ko so končno prispeli v Beograd, so tam vsi buljili vanje, »katolički popi«, so govorili, možem je bilo nerodno in neprijetno. Nekdaj spoštovani državljani so se znašli med kriminalci ... Toda zadrega je kmalu minila, saj jih je brž po prihodu potolažil »odlični pravoslavni Srb«:

»Nikar se ne sramujte! To pri nas štejejo v veliko odliko, če je kdo zaprt radi politike. Pri nas uživajo največji ugled taki, ki so v politični borbi koga ubili in nato pobegnili v šumo med hajduke, ali pa, če so bili vsaj zaprti radi politike. To, da ste zaprti radi politike, vam naši ljudje štejejo v zaslugo in s tem ste pri njih mnogo pridobili.«³⁹

Škerbec je bil pomirjen in zadovoljen. Iz njegovih beležk lahko sklepamo, da je s trditvijo »odličnega Srba« vsaj deloma soglašal. Žrtev v političnem boju je častna, je nekaj več kot običajna žrtev ...

V takšnem mentalnem miljeu ni moglo biti nenavadno, da je v parlamentu – v politiki – pogosto izbruhnulo nasilje, da so zapele pesti, »boksarji«, da so se lomili udi in da je tekla kri. Za politični ideal damo žrtev na oltar (lastno ali tujo) ... Tako bi lahko zvenela cinična parafraza političnih spopadov med obema vojnama ...

Jugoslovanski parlament oz. jugoslovanska politika tistega kratkega časa – gotovo zaznamovana z gostoto nasilja in brutalnosti – pa ne v času ne v prostoru nista bila izjemna. V angleškem parlamentu sta od davnih dni opozicija in vladajoča večina ločeni z dvema rdečima črtama, ki potekata po sredi dvorane. Razdalja med njima premišljeno znaša dva meča – sprva so poslanci namreč hodili v parlament opasani z meči.⁴⁰ Preventivni ukrep je bil globoko utemeljen, a ni zmerom učinkoval. Fizični spopadi (sicer brez mečev) so se še dogajali, do njih pa nenazadnje prihaja še danes. V zadnjih letih so odmevali v Makedoniji, velikokrat v Ukrajini, v ameriških zveznih državah, Indiji, Venezueli ...

Pretepi v parlamentu so bili (in morda še zmerom so) svojevrsten izraz različnosti interesov in stališč. Ko nestrinjanje kulminira, pač rezultira v pretepu. Idealen parlament je vendarle idealen reprezentant vseh ljudskih volj, tudi najbolj nasprotujočih si, in torej prvi in najbolj logičen prostor spopada. V prvi vrsti verbalnega spopada argumentov, ki pa lahko človeško preraste v fizičnega. Nasilje v parlamentu je tako bilo dokaz vsaj delne demokratičnosti političnega prostora. Trditev se morda zdi cinična, toda po uveljavitvi diktature kralja Aleksandra 1929 in nato oktroirane ustave je bilo vsakršnega nasilja v jugoslovanskem parlamentu manj oz. ga sprva sploh ni bilo! Šele politično mehčanje sredi tridesetih let in nato menjava režima sta spet vzpostavila »pogoje« za parlamentarne spopade, a so ti bili milejše oblike kakor v dvajsetih letih.

Viri in literatura

Arhivski vir:

Arhiv Jugoslavije, fond 72 (*Narodna skupština*).

Tiskana vira:

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS (SB NS KSHS).

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije (SB NS KJ).

Časopisi:

Jutro.

Nova Evropa.

Politika.

Slovenec.

Slovenski gospodar.

Slovenski narod.

Time.

Literatura:

Cvirn, Janez: *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji. Dunajski državni zbor in Slovenci (1848-1918)*, Ljubljana 2006.

Glorigorjević, Branislav: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd 1979.

Milićević, Vladeta: *Ubistvo kralja u Marselju*, Beograd 2000.

Ribar, Ivan: *Politički zapisi*, Beograd 1948.

Ribar, Ivan: *Politički zapisi III*, Beograd 1951.

Stojadinović, Milan M.: *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, Rijeka 1970.

Stojkov, Todor: *Vlada Milana Stojadinovića (1935-1937)*, Beograd 1985.

Škerbec, Matija: *Šenčurski dogodki*, Kranj 1937.

³⁹ Matija Škerbec, *Šenčurski dogodki, Kranj 1937*, str. 80.

⁴⁰ *Time*, 6. 10. 1935, Vol. 25, Issue 23, p. 20, *Off the Carpet*.

Zusammenfassung

HAU IHN!

Gewalt im Belgrader Parlament in der Zwischenkriegszeit

Beschimpfungen mit sogenannten unparlamentarischen Ausdrücken, Lärmerei und allgemeiner Krawall im Parlament des ersten Jugoslawien wuchsen sich vielfach zu richtigen Schlägereien und anderen physischen Abrechnungen aus. Wenn man die damaligen stürmischen Sitzungen verfolgt scheint es sogar, dass gelegentliche Handgemenge nicht etwas Unerwartetes waren, sondern eine Erscheinung, die zum allgemeinen Bild des jugoslawischen Parlamentarismus dazugehörte. So war es bis zum Jahr 1927, als zwei gegensätzliche und einander ausschließende politische Blöcke entstanden. Zu dem Zeitpunkt wurde die Gewalt in der Nationalversammlung noch »üblicher« und alltäglicher und gleichzeitig auch immer brutaler, untragbarer und schädlicher. Die Periode von 1927 bis 1929 kann als wahrhaftiges jugoslawisches parlamentarisches Armageddon bezeichnet werden, eine Periode, in der die Gewalt in den Sitzbänken der Nationalversammlung das Verständnis von Politik völlig überlagerte und das Vertrauen in das System der parlamentarischen Demokratie bis in die Grundfeste erschütterte. Es endete mit Schüssen und dem Tod kroatischer Abgeordneter im Beratungssaal.

Die Gewalt, die das Ende der 1920er Jahre im jugoslawischen Parlament so stark geprägt hatte, war im darauf folgenden Jahrzehnt ein selteneres, wenn auch nicht völlig verschwundenes Phänomen. Im wilden parlamentarischen Jahr 1936 kam es ebenfalls zu einem Gewaltausbruch, dem auch Schüsse folgten. Überhaupt waren im ersten Jugoslawien Schüsse gegen politische Gegner alles andere als eine Seltenheit. Schon im Jahr 1921 erschoss ein kaum achtzehnjähriger Kommunist den Innenminister; einen knappen Monat vor diesem Attentat griffen die Kommunisten sogar den ranghöchsten Politiker des Staates Alexander Karađorđević an. Im Sommer 1923 schoss ein gekränkter Beamter ohne Erfolg auf den Ministerpräsidenten Nikola Pašić. Blut in der Politik war so alltäglich, dass es den Menschen nur hie und da die Rede verschlug. Eines der seltenen brutalen politischen Ereignisse, das alle verstummen ließ und ihnen die Augen öffnete, war das erfolgreiche Attentat auf König Alexander im Oktober 1934.

Schlägereien (und Gewaltausbrüche) im Parlament waren (und sind vielleicht immer noch) ein eigenartiger Ausdruck von unterschiedlichen Standpunkten und Interessenskonflikten. Wenn der Dissens kulminiert, resultiert er eben in Handgreiflichkeiten. Das ideale

Parlament ist immerhin ein idealer Repräsentant des Willens aller Wähler – auch der gegensätzlichsten Meinungen – und damit der erste und logischste Ort einer Auseinandersetzung. In erster Linie ist hier ein Wortgefecht gemeint, das aber in ein physisches übergehen kann. Gewalt im Parlament war so der Beweis für einen zumindest teilweise demokratischen politischen Raum. Diese Behauptung erscheint vielleicht zynisch, doch nach der Einführung der Diktatur durch König Alexander 1929 und der folgenden oktroyierten Verfassung wurde jegliche Art der Gewalt im jugoslawischen Parlament weniger bzw. verschwand zunächst vollständig! Erst die politische Lockerung Mitte der dreißiger Jahre und der anschließende Regimewechsel schufen wieder „Bedingungen“ für parlamentarische Auseinandersetzungen, die nun jedoch mildere Formen annahmen als in den zwanziger Jahren.

Schlagwörter: Parlament, Nationalversammlung, Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS) / Jugoslawien, Gewalt

Miran Aplinc

Letalski pozdrav iz Šoštanja

Letalstvo v Šoštanju pred drugo svetovno vojno

APLINC Miran, univ. dipl. zgodovinar,
Muzej usnjarstva na Slovenskem, Primorska 6h,
SI-3325 Šoštanj

629.73(497.4Šoštanj)"19"

LETALSKI POZDRAV IZ ŠOŠTANJA

Letalstvo v Šoštanju pred drugo svetovno vojno

Začetki letalstva v Šaleški dolini segajo v trideseta leta 20. stoletja, kar je primerljivo s podobnimi pobudami v Celju, Slovenj Gradcu, Mariboru in drugod. V prispevku avtor predstavlja prva srečanja z letalstvom, ustanavljanje in ustanovitve (1939/40) krajevnih Jadralske letalske skupine Aerokluba Šoštanj, podružnice Kraljevega Jugoslovanskega Aerokluba Naša krila iz Maribora. Na podlagi zasebnih arhivskih gradiv, arhiva Šaleškega aerokluba in pričevanj je predstavljena pot od zamisli in samogradnje jadralskega letala tipa Zögling 1 do uresničenja želje po letenju. Ambiciozne načrte mladih letalcev je deloma omejevalo pomanjkanje sredstev še bolj pa nasprotovanje Sreskega načelstva v Slovenj Gradcu, ki je leta 1940 prepovedalo in kasneje vendarle dovolilo delovanje letalske skupine. Organizirano delovanje Aerokluba Šoštanj pa je bilo dokončno ukinjeno z okupacijo 1941.

Ključne besede: letalstvo, jadralsko letalstvo, Aeroklub, Naša krila, Zögling, Šoštanj.

APLINC Miran, BA History, Museum of the Leather Industry in Slovenia, Primorska 6h SI-3325 Šoštanj

629.73(497.4Šoštanj)"19"

AVIATION REGARDS FROM ŠOŠTANJ

Aviation in Šoštanj before the Second World War

The beginnings of aviation in the valley of Šaleška dolina go back to the 1930s, which is comparable to similar initiatives in Celje, Slovenj Gradec, Maribor and elsewhere. The article presents the first contacts with aviation, the process of establishing and the actual establishment (1939/40) of the local Gliding-aviation section of the Šoštanj Flying Club, a branch of the Royal Yugoslav Flying Club Naša krila from Maribor. It builds on private archival materials, the archives of the Šaleška dolina flying club and on personal accounts, and describes the process of building the Zögling 1 sailplane from the initial concept, independent construction and a realization of the desire to fly. Ambitious plans of young flyers were partly limited by lack of funding and even more by opposition from the local authorities in Slovenj Gradec, who in 1940 first prohibited and later finally permitted the activities of the flying group. Organized activities of the Šoštanj Flying Club were finally prohibited after the occupation in 1941.

Key words: aviation, gliders, flying club, Naša krila, Zögling, Šoštanj.

Kakor ptiček v sinji zrak

Med poskusi letenja je letalstvo dobilo stvarno možnost šele z razvojem znanosti in tehnike, zato je »/.../ otrok 20. stoletja. Da bi bilo mogoče letati po zraku s pomočjo priprav, ki so težje od zraka se je zdelo še leta 1905 /.../ neverjetno.«¹ Od začudenih pogledov ob naključnem srečanju z letečimi napravami do prvih poskusov je preteklo precej časa, čeravno Slovenci na tem področju niso zaostajali.² Prva svetovna vojna je prekinila razvoj civilnega jadralstva v Evropi in pospešila razvoj motornega letalstva. Ker je imela Nemčija po mirovnih pogojih omejitve pri gradnji motornih letal, je bilo zanimanje usmerjeno v jadralno letalstvo, ki se je v desetletju po prvi svetovni vojni razširilo tudi k nam. V Beogradu je maja 1922 nastal prvi Aeroklub Naša krila, pod katerega so spadali krajevni odbori, oblastni odbori in središčni odbor v Beogradu. Sprva so se v Beogradu zavzeli za razvoj motornega letalstva, vendar teh letal ni bilo veliko, zato je prišlo do razvoja jadralnega letalstva.³ V letih (1927–1928) splošne kampanje propagiranja letalstva v tedanji novo nastali državi sta nastala Oblastni Aeroklub Ljubljana in Oblastni Aeroklub Maribor.⁴ Takšna organizacija je kmalu prinesla prve rezultate. Tako je leta 1929 Ilustrirani Slovenec že poročal, da je Ljubljanski Aeroklub Naša krila gradil »Prvo brezmotorno letalo v Jugoslaviji.«⁵ V Mariboru je bil Aeroklub Naša krila ustanovljen 20. decembra 1927. Mariborska jadralno letalska skupina je z leti dobila podmladek v Celju, na Ptuj, v Slovenj Gradcu, Gornji Radgoni, Rušah, Ljutomeru, Murski Soboti in Šoštanju, v Mariboru pa so delovale že tri skupine. Pod okriljem teh skupin so večinoma gradili šolska jadralna letala, se izobraževali, leteli v raznih letalskih tečajih in šolah ter sodelovali na letalskih mitingih.⁶ V Celju je bil aeroklub ustanovljen že leta 1928. Prvega Zöglinga je leta 1931 izdelal Ladislav Ropas. Jadralno letalska skupina, ki je bila ustanovljena leta 1936, je izdelala drugo letalo Zögling.⁷ V Slovenj Gradcu je bila leta 1937 na pobudo Ivana Miheva, o katerem bomo v nadaljevanju še govorili, ustanovljena podružnica aerokluba Maribor. Tega

leta so pričeli z gradnjo jadralnega letala Zögling, ki je bilo zaradi pomanjkanja materialov dokončano šele leta 1940.⁸ Graditelji so jadralna letala, ki so jim bila dostopna, gradili z majhnimi sredstvi, velikokrat ob pomoči lokalnih obrtnikov in trgovcev. Zanesenjakom ni bilo težko opraviti potrebnih prostovoljnih delovnih ur, da bi le lahko leteli.⁹ V aeroklubih so načrtno spodbujali mlade k sodelovanju, kot je bila na primer okrožnica mladim leta 1932:

»Obiščite nas in vstopite v naše vrste, ker so od Vašega dela in zanimanja odvisni naši uspehi in bodočnost. V vseh evropskih državah in v Ameriki je jadralni šport navadni šport. Tudi naše krasne pokrajine nas vabijo. Mi hočemo, da tudi Vi letite, tovariš. Hočemo narediti jadralni šport dostopen vsakomur: intelektualcu, delavcu, uradniku, kmetu, v glavnem pa vzgojiti mladino, da bo imela razumevanje za vprašanja zračne politike in zračnega prometa. Pot do tega cilja je ena: delo! Med *Mariborskim tednom* bomo v meščanski šoli priredili razstavo jadralnega letala, modelov fotografij in drugega. Vabimo Vas, tovariš, ne zamudite niti minute in pridite v delavnico Meščanske šole, kjer delamo od 8–13 in 14–20. Tam dobite vse informacije in navodila.«¹⁰

V časopisu Slovenski narod je leta 1940 avtor v članku Razvoj letalstva v Mariboru med drugim izpostavil tudi vzgojni pomen teh aktivnosti »/.../ v smislu vzvišenega gesla: delati in leteti. Mlademu človeku najlepši ideal, da sam naredi letalo in z njim poleti v višave, jih obvlada in se preda jadrnanju, kar krepi um in telo in usmerja mladega človeka, delo zase in za skupnost.«¹¹ Ob morda skromnih poskusih letalskih skupin po posameznih krajih pa je šel pri nas razvoj nezadržno naprej.¹² Po štirih desetletjih razvoja letalstva je na pragu druge svetovne vojne že veljalo: »Danes ne bo kmalu človeka, ki ne bi videl že letala – ali pa celo letel že z njim, /.../. Saj je človek že od nekdaj hrepenel, da bi mogel poleteti, kakor ptiček v sinji zrak.«¹³

Senzacija v Šoštanju

Svet je na začetku leta 1927 presenetila senzacionalna novica, da je letalec Charles Lindbergh v enokrilnem letalu sam preletel Atlantski ocean. To leto pa je bilo vznemirljivo tudi za prebivalce Šoštanja, saj

¹ Vertec 1871, 7. marec 1941, Razvoj letalstva, str. 262.

² Vertec 1871, 7. marec 1941, Razvoj letalstva, str. 227; Slovenski gospodar, 21. avgust 1929, Početki letalstva; Jutro, 21. oktobra 1910; Zarja, 7. junij 1911; Sitar, Kronika, št. 36, 1988, Začetki letenja v Ljubljani. Kladnik, Zgodovina letalstva, str. 6.

³ Kladnik, Zgodovina letalstva, str. 66 in 97.

⁴ Slovenski narod, 20. oktober 1939, Razvoj letalstva v Mariboru; Slovenski gospodar, 9. oktober 1940, Letalstvo od svetovne vojne do danes. Pod vtisom smernic in pomembne vloge letalstva v športnem, civilnem in vojaškem smislu, ki ga je pokazala svetovna vojna, prve poskuse na Štajerskem beležimo prav v Mariboru.

⁵ Ilustrirani Slovenec, 24. marec 1929.

⁶ Slovenski narod, 20. oktober 1939, Razvoj letalstva v Mariboru.

⁷ http://peterkarner.webs.com/70_LET.pdf 70. let Aerokluba Celje (dostopno 10. maj 2014).

⁸ <http://www.kas-aeroklub.si/klubslo.htm> (dostopno 10. februar 2014).

⁹ Medved, Maks: ustni vir, 1987. Zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

¹⁰ Kladnik, Zgodovina letalstva, str. 101.

¹¹ Slovenski narod, 20. oktober 1939, Razvoj letalstva v Mariboru.

¹² Bašnec, Razvoj letalskega, str. 8. Mednarodno letalsko omrežje je bilo vzpostavljeno v letih od 1933 do 1940.

¹³ Vertec (1871), 6. februar 1941, Razvoj letalstva.

je na začetku leta v bližini mesta pristalo prvo letalo. Čeprav takrat nihče ni niti pomislil, da bo kdaj v Šoštanju letališče, je vendarle na čisto navadnem travniku pristalo prvo letalo v zgodovini Šoštanja.¹⁴ 14. januarja leta 1927 je »ob treh popoldne« na Haukejevem travniku¹⁵ v primestnem naselju Metleče pri Šoštanju nepričakovano pristalo letalo Junkers F-13 (280 HP), italijanske družbe, ki je »vršilo« redno poštno in potniško službo med Benetkami in Dunajem. Presenečeni Šoštanjčani so pohiteli na kraj pristanka, da bi videli »senzacijo v Šoštanju«, kot sta o dogodku poročala časopisa Nova doba in Ilustrirani Slovenec, v katerem je bila celo objavljena fotografija, ki jo je posnel fotograf Widrich.¹⁶ Po spominih očitno je bil »meglen spomladanski dan«. Med poukom v meščanski šoli so slišali, da je na travniku v Metlečah pristalo motorno letalo.¹⁷ Spričo te senzacije je bil pouk za tisti dan končan, saj učiteljem ni uspelo zadržati učencev, ki so preko šolske ograje drli v smeri pristanka. Prav takrat naj bi pilot skušal z letalom ponovno vzleteti, vendar mu to zaradi množice otrok, verjetno pa tudi drugih razlogov, ni uspelo.¹⁸ Po poročanju časopisja je bilo namreč letalo prisiljeno pristati zaradi pomanjkanja goriva in slabega vremena,¹⁹ o čemer poroča tudi Kojc.²⁰ Kakorkoli, letalo je ostalo na tleh in takratni Šoštanjski župan dr. Fran Mayer je pozneje odredil stražo, da se mu radovedneži,

Senzacija v Šoštanju (*Ilustrirani Slovenec*, 6. februar 1927, str. 47).

Junkers F-13, potniško-poštno letalo Italijanske družbe, ki je 14. januarja 1927 pristalo v Metlečah. (Arhiv Šaleškega aerokluba).

predvsem ponoči ne bi preveč približali. Sporazumevanje s pilotom je bilo oteženo, saj je znal le italijansko, zato se je za prevajalca ponudil Galof. Pilot je zatrjeval, da ga je k pristanku zavedla megla. Na njegovo prošnjo so mu v pomoč dodelili Srečka Robinščaka, takratnega učitelja Meščanske šole in rezervnega pilota Kraljevega letalstva Jugoslavije. Naslednjega dne sta odletela proti Ljubljani. Dogodek je vsekakor močno vplival na mlade, saj sta se Maks Dvornik in Herbert Končan še po mnogih letih spominjala vznesenega občutka, »da bi najraje kar poletela z njima«.²¹ Sreča v nesreči je bila, da kljub zimskemu času ni bilo snega, kar bi oviralo pristanek in kasnejši vzlet. Kot že zapisano, ta dogodek je bil za Šoštanj prava senzacija.²²

Z začetkom tridesetih let, ko je tudi Šoštanj doživel posledice velike gospodarske krize,²³ so napravili za tiste

¹⁴ Zasebni arhiv Vlada Kojca, Šoštanj, pred 57. leti pristalo prvo letalo. Dopis 14. april 1984.

¹⁵ Dvornik, Maks: ustni vir, 1987. Zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba

¹⁶ Ilustrirani Slovenec, 6. februar 1927, Senzacija v Šoštanju, str. 47; Nova doba, 18. januar 1927, Italijanski zrakoplov v Šoštanju, str. 2. V drugih virih podatka ne najdemo, opomba avtorja.

¹⁷ Muzej Velenje, Šolska kronika Šoštanj, šolsko leto 1927–1928. Fotokopijo kronike hrani Muzej Velenje. Podatkov o dogodku, ki naj bi vplival na potek pouka ne najdemo. Pripomba avtorja.

¹⁸ List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnima vojnima; Medved, Maks: ustni vir, zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba; Končan, Herbert: ustni vir, zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

¹⁹ Ilustrirani Slovenec, 6. februar 1927, Senzacija v Šoštanju, str. 47; Nova doba, 18. januar 1927, Italijanski zrakoplov v Šoštanju, str. 2.

²⁰ Zasebni arhiv Vlada Kojca, Šoštanj, pred 57. leti pristalo prvo letalo. Dopis 14. april 1984.

²¹ List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnima vojnima; Medved, Maks: ustni vir, zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba; Končan, Herbert: ustni vir, zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

²² Zasebni arhiv Vlada Kojca, Šoštanj, pred 57. leti pristalo prvo letalo. Dopis 14. april 1984.

²³ Jutro, 8. februar 1931, Gospodarska kriza po vsem svetu, str. 2.

Letalo leta 1931 (Zasebni arhiv Vlada Kojca, Šoštanj).

čase pravi podvig in uspeh modernizacije, o katerem je poročalo tudi časopisje. Končno je po večletnih prizadevanjih uspela izgradnja prvega javnega vodovoda.²⁴ V časopisju tega leta med drugimi najdemo tudi vest o ponovnem srečanju Šoštanjčanov z letalstvom.²⁵ Po septembrskem deževju je v oktobru nastopilo lepo vreme.²⁶ Pod Marovško graščino²⁷ pri Lajšah je pristalo letalo tipa Comper Swift, češkega industrialca Bata in znova zbudilo pozornost prebivalstva.²⁸ Podjetje Bata je imelo v Šoštanju trgovski lokal s svojimi proizvodi. Z letalom naj bi priletel zastopnik tega industrialca na pregled poslovalnice.²⁹ Po drugih podatkih pa naj bi šlo tudi za obisk in pogajanja o poslih z Woschnaggi, industrialci iz Šoštanja.³⁰ Letalo je čez nekaj ur odletelo.³¹

Kladnikova poroča, da sta leta 1931, samouka Varaga in Počkaj zgradila jadralno letalo in skušala v Topolšici pri Šoštanju poleteti z njim, vendar jima menda ni uspelo.³² Drugih podatkov o tem ni najti.

Zamisel o letalu na nožni pogon

Pod vtisom teh dogodkov³³ so mladi šoštanjski navdušenci ob športnih aktivnostih razmišljali tudi o letenju. »Želja mladih je bilo letenje. Morda so nas gnale želje po avanturah, predvsem smo se zgledovali po lepih uniformah, ki so jih nosili naši vojni letalci.« Pri tem je Maks Medved mislil na rezervnega oficirja letalstva Srečka Robinščaka, učitelja na osnovni šoli.³⁴ Na takšne in podobne zamisli je prišel tudi starejši meščan Kocjanc. Med drugim je predlagal izgradnjo hotela na Goricah nad Šoštanjem, ureditev kopališča na Brišnikovem jezu na Paki in ga poimenoval kar »Kopališče na Rivieri«. Nameraval pa je izdelati tudi letalo na nožni pogon. Seveda so ga ostali veljaki, med njimi tudi Robinščak in Rejc, v Cerovšekovi gostilni ob pijači malce zbadali in se na ta način zabavali. »Gospod Kocjanc, pa pokažite nam no načrte!« Ni ga bilo treba dolgo prositi in Kocjanc je ves ponosen prinesel velike role papirja, na katere je narisal letalo na nožni pogon. Vsi so ga hvalili,

²⁴ *Ilustrirani Slovenec*, 25. oktober 1931, Šoštanj, metropola Šaleške doline; *Jutro*, 8. februar 1931, Šoštanj s svežo vodo iz Belih vod, str. 3.

²⁵ *Ilustrirani Slovenec*, 25. oktober 1931, Šoštanj, metropola Šaleške doline.

²⁶ Muzej Velenje, Šolska kronika Šoštanj, šolsko leto 1931-32, vpis Vremenske prilike. Fotokopijo kronike hrani Muzej Velenje.

²⁷ Marovška graščina imenovana tudi Gutenbüchel je bila takrat v lasti Woschnaggov.

²⁸ Aplinc, Vošnjaki industrialci; Zasebni arhiv Vlada Kojca, Šoštanj, 2005. http://www.saleskiaeroklub.si/letaliska_dejavnost/zgodovina_kluba.php (dostopno 10. februar 2014).

²⁹ List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnim vojnama.

³⁰ Aplinc, Vošnjaki industrialci; Zasebni arhiv Vlado Kojc: Šoštanj, pred 57. leti pristalo prvo letalo. Dopis 14. 4. 1984.

³¹ List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnim vojnama.

³² Kladnik, *Zgodovina letalstva*, str. 98.

³³ *Ilustrirani Slovenec*, 24. marec 1929, Prvo brezmotorno letalo v Jugoslaviji.

³⁴ Medved, Maks: ustni vir, 1987. Zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

»on pa je za pijačo dal, ker so ga poslušali«. Kakor koli že, ideja je vendarle imela učinek na mlajšo generacijo.³⁵

Letalski pozdrav iz Šoštanja

Leta 1937 sta takrat mlada fanta Maks Medved in Valter Muhovec prva poskusila z gradnjo jadralnega letala. Gradnja je potekala le po skici brez vnesenih mer, les sta dobila od Maksovega očeta, ki je bil lesni trgovec, platno za prevleko letala pa je kupila Valterjeva mama, ki je bila šivilja in pletilja. Letalo sta uspela zgraditi, vendar je bilo pri prvem poskusnem letu popolnoma uničeno.³⁶ Zato so leta 1938 poiskali strokovno pomoč.³⁷ Tudi v bližnjem Slovenj Gradcu so se nekateri posamezniki spoznavali z letalstvom in nabirali izkušnje.³⁸ Drago Mlakar in Valter Muhovec iz Šoštanja sta pisala Ivanu Mihevu v Turiško vas za napotke za izdelavo jadralnega letala.³⁹ Ivan Mihev ju je usmeril na Kraljevi aeroklub Naša krila v Mariboru, kjer sta se povezala z aktivnim športnim pilotom Žarkom Majcnom, ki je obljubil pomoč.⁴⁰ V Šoštanj je pripeljal rabljeno in poškodovano jadralno letalo Zögling, ki so ga popravili, vendar je kasneje prišlo do odločitve, da bodo gradili novo letalo.⁴¹ Po vzoru in priporočilu Mariborčanov, so šoštanjski privrženci letenja sklenili, da v Šoštanju ustanovijo svojo jadralno letalsko skupino.⁴² O tem namenu so obvestili pristojni oblastni odbor aerokluba v Mariboru. 19. februarja leta 1939 je bil sklican ustanovni odbor,⁴³ ki so se ga udeležili simpatizerji letalstva in mladi.⁴⁴ Ti spomini kažejo, da je zamisel o izgradnji jadralnega letala doživela velik odziv. Zbora se je udeležil tudi Edgar Košak, referent za jadralno letalstvo pri oblastnem odboru Kraljevega aerokluba Naša krila – Maribor. Ob tej priložnosti je navzoče seznanil z vzgojnimi smotri organizacije

in njenimi nalogami ter obljubil pomoč. Na zboru so sklenili, da bodo izdelali jadralno letalo in ustanovili upravni odbor, za predsednika pa je bil izvoljen Valter Muhovec. Člani ustanovnega odbora Jadralno letalske skupine (v nadaljevanju JLS) Aerokluba Šoštanj so bili: Anton Kosi, vodja v.d. in tehnični vodja; Božo Mravljak, tajnik; Maks Medved, blagajnik; Joško Fece, gospodar; Janko Vrabič, odbornik; Ivan Novak, odbornik. Razen že navedenih članov vodstva ustanovnega odbora, so bili člani še: Maks Dvornik, Alojz Jevšenak, Herbert Končan, Biba Röck, Valter Muhovec, Drago Mlakar, Anton Božiček, Polde Kumer, Rado Pejovnik, Anton Obreza, Drago Presečnik, Janez Platzer, Rudi Kovač, Karli Šoln, Milan Šoln, Vladko Skubin, Artur Verhovnik, Ivan Hliš, Oto Verdnik, Drago Uršič, Štefan Goršek, Planinc, Rednak in verjetno še kdo. Tako so bila med člani tudi štiri dekleta: Krista Jeromel, Tončka Stopar, Cita Grundšrajber in Tatjana Kurnik. Aeroklub Naša krila iz Maribora je podprl začetek delovanja jadralno letalske sekcije v Šoštanju in kmalu so pridobili načrte in navodila za izdelavo jadralnega letala (Zögling, Zö-35), ki je takrat veljalo za začetniško letalo, ustrezno za opravljanje A izpita.⁴⁵

ZÖGLING Z1 YU-M-29

Sodelujoči zanesenjaki so po navodilih instruktorja letenja Žarka Majcna, ki je za nekaj časa prišel v Šoštanj, začeli z zbiranjem potrebnih gradiv.⁴⁶ Pri tem so sodelovali tudi mlajši.⁴⁷ Ko so starši in ostali meščani videli, »da se dela in, da bo nekaj nastalo«, je postalo lažje s prispevki v raznih oblikah.⁴⁸ Herbert Končan in Maks Medved sta se spominjala, da so rebra začeli izdelovati v skromni delavnici v kletnih prostorih Kumrove hiše pod mestno cerkvijo in pri Medvedu v žagi.⁴⁹ Pozneje so večje prostore za delavnico dobili v prvem nadstropju nekdanje cukrarne (tovarna kandidov) in pozneje Rajšterjeve sušilnice hmelja, kasneje prostor nad skladiščem železnine na trgu bratov Mravljakov.⁵⁰ V pritličju te stavbe je bila mizarska delavnica mojstra Srebreča, ki je razumel potrebe graditeljev, ki so prostor za delavnico dobili v nadstropju, kjer je bilo tudi topleje. Delo je večinoma potekalo v večernih urah, saj zaposleni in študenti

³⁵ Dvornik, Maks: ustni vir, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba; Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, Ustanovitev in delovanje JLS Aerokluba Šoštanj, 12. maj 1999.

³⁶ Medved, Maks: ustni vir, 1987. Zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba; List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnima vojnima.

³⁷ Kladnik, Zgodovina letalstva, str. 101; http://www.saleskiaeroklub.si/letaliska_dejavnost/zgodovina_kluba.php (dostopno 10. februar 2014)

³⁸ Vičarnik, 8. september 2004, Pristanki letal v Mislinjski dolini po prvi svetovni vojni, str. 33.

³⁹ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, Pismo, marec 1938.

⁴⁰ Medved, Maks: ustni vir, 1987. Zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba; List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnima vojnima.

⁴¹ Dvornik, Maks: ustni vir, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba. Rabljeni Zögling je imel poškodovana krilna rebra in glavni nosilec v trupu.

⁴² http://www.saleskiaeroklub.si/letaliska_dejavnost/zgodovina_kluba.php (dostopno 10. februar 2014); Slovenski narod, 20. oktober 1939, Razvoj letalstva v Mariboru.

⁴³ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, Ustanovitev in delovanje Jadralno letalske skupine Aerokluba Šoštanj, 12. maj 1999.

⁴⁴ Kumer, Društva ter društveno in družabno življenje.

⁴⁵ List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnima vojnima.

⁴⁶ Dvornik, Maks: ustni vir, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba; Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, Ustanovitev in delovanje JLS Aerokluba Šoštanj, 12. maj 1999.

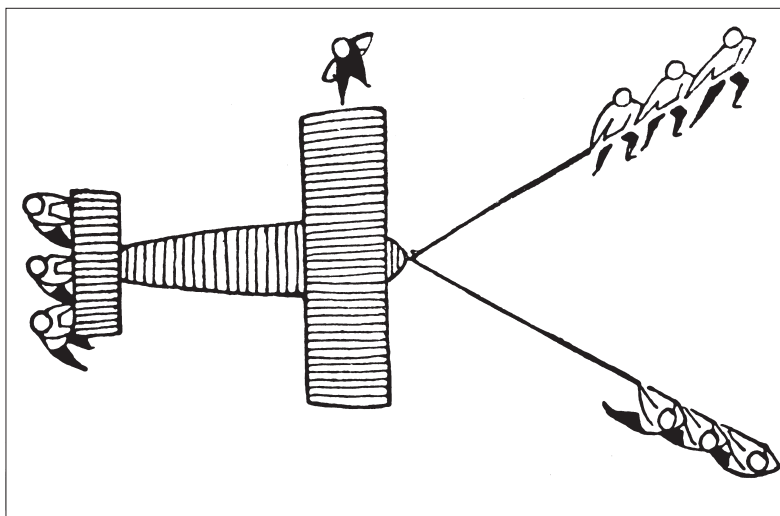
⁴⁷ Delopst, Rudi: ustni vir, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba. Za letalstvo ga je leta 1939 navdušil sosed Herbert Končan.

⁴⁸ Medved, Maks: ustni vir, 1987. Zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

⁴⁹ Kosi Tone, Muhovec Valter, Vrabič Janko, Kurnikov Boris, Zavadlav Zdenko,

⁵⁰ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, Ustanovitev in delovanje JLS Aerokluba Šoštanj, 12. maj 1999.

čez dan niso imeli časa.⁵¹ Uporabljali so preprosto orodje, največ težav so imeli z razrezom letvic in drugih profilov. Takrat so se prvič seznanili z hladnim lepilom, ki so ga naskrivaj prinesli iz Avstrije.⁵² Pod nadzorom instruktora letenja Žarka Majcna so začeli z izdelavo: *balanserja*, ogrodja letala, krmilnega mehanizma – *kripel*, nožnega vzvoda, kril itn.⁵³ Za natančnost izdelave so se morali truditi, saj je Majcen kvaliteto ves čas preverjal tudi s pomičnim merilom.⁵⁴ V krila so na vsako stran vgradili po 18 reber iz jesenovega lesa. Dele letala so sestavljali v konstrukcijo na stojalu,⁵⁵ in jo prevlekli s platnom, ki ga je bilo potrebno impregnirati. Na vrhu je bil vgrajen *španer*, pod krili opornice, zadaj *ausklink* za odklop napenjalne gume.⁵⁶ Vzporedno z gradnjo so prirejali sestanke in predavanja o teoriji letenja ter zgradili tudi »balanser«, to je simulator letenja, na katerem so spoznavali osnove usmerjanja letala.⁵⁷ Seveda je dogajanje in radovednost pritegnila tudi mlajše *mulce*, ki so pomagali pri čiščenju delavnice, mazanju platna, papirja, voskanju itn. Po opravljenem delu so zato kasneje smeli sodelovati pri poletih letalcev v Lajšah in Lokovici.⁵⁸ Graditelji so izpisovali in prevajali navodila za uporabo jadralnega letala. Da bi redno spremljali novosti, so bili naročeni tudi na list Naša krila, ki ga je izdajal Kraljevski Jugoslovanski Aeroklub.⁵⁹ Kljub prostovoljnemu delu pa so bili stroški gradnje letala glede na ohranjene račune relativno visoki: materiali in orodja 1.544 din, posamezniki in delo 495,50 din, skupaj 2.039,50 din. Vendar lahko trdimo, da je zapisani skupni znesek prenizek, saj vemo, da je bilo izdanih vsaj 36 začasnih potrdil, od katerih je ohranjenih le 12.⁶⁰ Po pripovedovanju Maksa Dvornika, ki je bil med prvimi

Risba organizacije ob vzletu jadralnega letala
(Arhiv Muzeja Velenje: fotografija 90901).

člani aerokluba, so šoštanjski obrtniki in trgovci v veliki meri sponzorirali izdelavo jadralnega letala.⁶¹ Trгоvec Mravljak je podaril platno za prevleko kril in ostalih delov letala, kolar Jevšenak in lesni trgovec Medved sta prispevala les za gradnjo letala, ter pomagala z nasveti in orodjem. Edgar Košak iz matičnega mariborskega kluba je priskrbel lak za impregnacijo platna ter gume za vzmetenje in startno gumo, mnogi Šoštanjčani pa so pomagali tudi s prostovoljnimi prispevki.⁶²

Jadralno letalo je bilo zgrajeno v sedmih mesecih, graditelji pa so za gradnjo porabili 1.500 delovnih ur. Pri gradnji so sodelovali vsi člani, tudi tisti, ki pozneje niso leteli: Tonči Kosi, Janko Vrabič, Boris Kurnik, Zdenko Zavadlav, Drago Mlakar, Jože Fece, Ivan Hliš, dr. Platzter, Antonija Stopar, Krista Jeromel in Cita Uršič.⁶³ Da pa bi letalo res kdaj letelo, so morali pridobiti še potrdilo o plovnosti za letala brez motorja. Osrednji upravi Aeroklubov so morali posredovati podatke o letalu, fotografije in poročilo o pregledu letala brez motorja in podpis pilota, ki je izvedel poskusni let. Vse lete in poškodbe je potrebno vestno beležiti v knjigi letov.⁶⁴ Letalo je dobilo uradno oznako ZöGLING YU-M-29,⁶⁵ graditelji pa so ga preimenovali kar v »Bolho«, saj so bili začetni leti bolj podobni skokom kot pravemu poletu.⁶⁶

⁵¹ Dvornik, Maks: ustni vir, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba; Arhiv Šaleškega aerokluba: Razvoj letalstva v Šoštanju pred II. svetovno vojno.

⁵² List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnima vojnima.

⁵³ Kumer, Društva ter društveno in družabno življenje.

⁵⁴ Dvornik, Maks: ustni vir, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

⁵⁵ Končan, Herbert: ustni vir, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

⁵⁶ Dvornik, Maks: ustni vir, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

⁵⁷ http://www.saleskiaeroklub.si/letaliska_dejavnost/zgodovina_kluba.php (dostopno 10. februar 2014).

⁵⁸ Delopst, Rudi: ustni vir, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

⁵⁹ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, Dopis za plačilo naročnine.

⁶⁰ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, Ustanovitev in delovanje JLS Aerokluba Šoštanj, 12. maj 1999.

⁶¹ Šoštanjski trgovci in obrtniki, ki so pomagali: Alojz Jevšenak, Martin Medved, Franc Grebenšek, Kosi, Šumer, Tržan, Toter.

⁶² List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnima vojnima.

⁶³ Arhiv Šaleškega aerokluba, Razvoj letalstva v Šoštanju pred II. svetovno vojno.

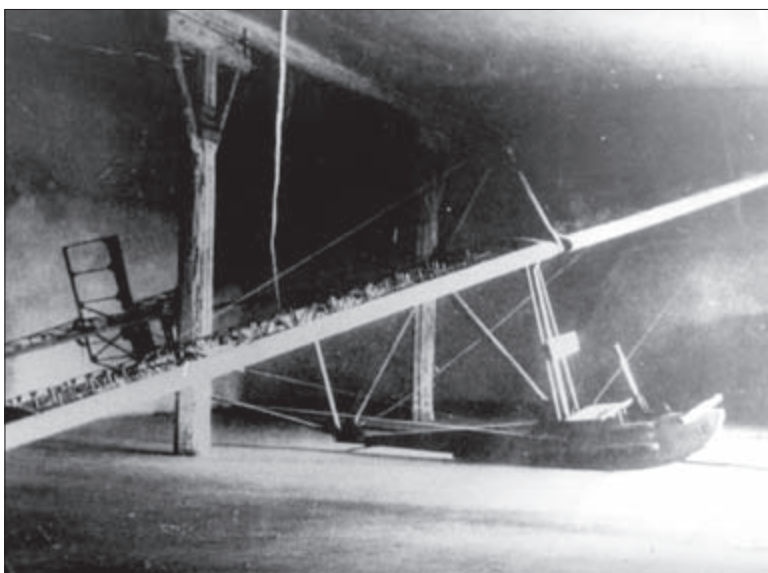
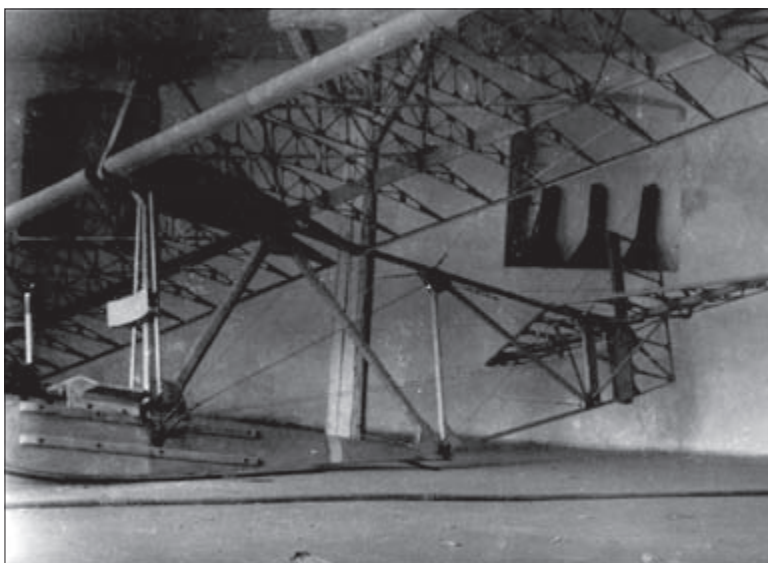
⁶⁴ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, Razpis, dokument št. 4743, 26. julij 1939.

⁶⁵ Glej fotografije.

⁶⁶ List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnima vojnima.

»Naša Bolha je zletela v zrak«

Ko so bile opravljene vse podrobnosti, je končno za vse napočil težko pričakovan dan prvega poleta in otvoritev jadralno letalskega tečaja, ki ga je Maks Dvornik imenoval kar »jadralno letalski praznik« v Lajšah.⁶⁷ Ob prisotnosti številnega »gledavstva«⁶⁸ so prvi let izvedli na lepo nedeljo, 24. septembra 1939. Po besedah Maksa Dvornika je pred poletom letalo krstil boter dr. Stane Medič in ob tem s spodbudnimi besedami zaželel letalcem plodno nadaljevanje dela.⁶⁹ Po besedah Herberta Končana je imel pri tem težavo, saj se je steklenica zaradi vibracij konstrukcije letala razbila šele po več poskusih. Zato je dodal: »Če bo to letalo tako močno, kot je sedaj, bo zdržalo vekomaj.« Po govoru predsednika skupine Valterja Muhovca so začeli s pripravami na let.⁷⁰ Letalo so nato naložili na voz in ga odpeljali na Vrhovnikov hrib, kjer so določili primerno štartno mesto, pritrdili natezno gumo in se pripravili na start. S tem je bilo vse nared in jadralni pilot Žarko Majcen je sedel za krmilo in dal znak za začetek. Pomočniki so gumo napeli do kritične točke, nakar je pilot aktiviral mehanizem in letalo se je odlepilo od tal.⁷¹ V lepem loku je pristalo na travniku, kjer je danes letališče v Lajšah. Slovesnost po prvem poletu so sklenili še z nekaj manjšimi »poleti« iz smeri gostišča Janez proti sedanji lokaciji letališkega hangarja. Mimoidoči in vsi drugi pa so dogodek z zanimanjem opazovali.⁷²

Jadralno letalo Zögling 1 izdelano v stavbi nekdanje Rajšterjeve tovarne kandidov v Šoštanju, 1939 (Arhiv Šaleškega aerokluba).

Dogodek je opisan tudi v neobjavljenem članku iz leta 1939, ki ga navaja Zvone Čebul. »Naša Bolha je zletela v zrak! Ko se je v februarju ustanovila naša skupina, so najbrž mnogi podvomili v uspeh njenega dela in njenega daljšega obstoja. Od papirnatega načrta do letala je dolga pot, zlasti še, če skupina nima dovoljnih sredstev, orodja in delavnice. Vse te dvome pa sta razpršila vztrajnost in volja ustanoviteljev; zavedali so se, da je treba prijeti resno za delo in zavihati rokave. Tako se je tudi zgodilo. Danes ima skupina poleg papirnatega načrta tudi svoje prvo letalo. Slovesen krst in prvi let dne, 24. septembra 1939, sta množici prisotnih dokazala, da je naša jadralna skupina resna in upoštevanja vredna organizacija. Lepo je bilo gledati, ko se je letalo dvignilo 70 m visoko in rezalo zrak, lepo je bilo, ko so ga ob pristanku obkrožile množice ljudi in ga z zanimanjem ogledovale. Brezdvo-

⁶⁷ List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnima vojnama.

⁶⁸ Ob tej priložnosti so bili prisotni: učitelj letenja Žarko Majcen, rezervni pilot Srečko Robinščak, Topolšek, Volk, Herbert Končan, Maks Medved, Lojze Jevšenak, Joško Fece, Valter Muhovec, Drago Mlakar, Zdravko Jevšenak, Toni Stopar, Cita Uršič, Tone Kosi, Rudi Lorbek, Maks Dvornik, Polde Kumer, Beba Kosi, Janko Vrabič, Boris Kurnik, Zdenko Zavadlav, Ivan Hliš, Krista Jeromel, Janez Platzer, Vlado Skubin itn.

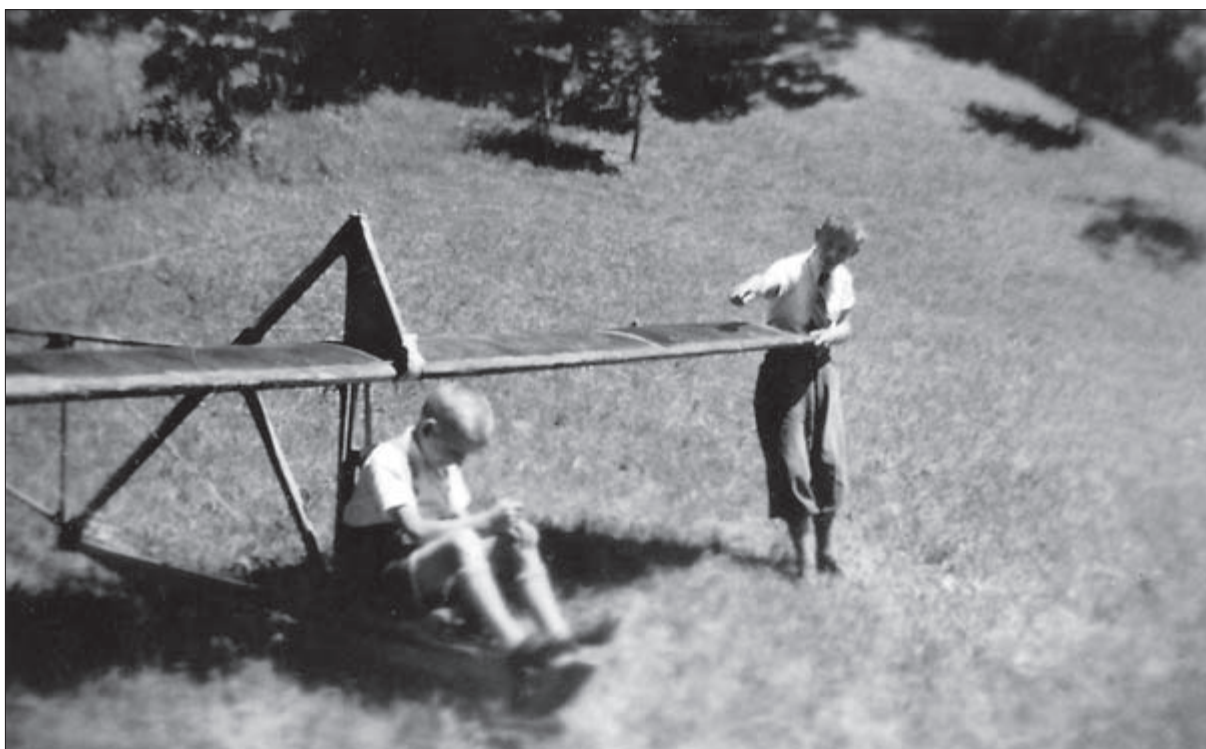
⁶⁹ Kumer, Društva ter društveno in družabno življenje.

⁷⁰ Arhiv Šaleškega aerokluba, Razvoj letalstva v Šoštanju pred II. svetovno vojno; Kladnik, Zgodovina letalstva, str. 99.

⁷¹ List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnima vojnama.

⁷² List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnima vojnama.

Jadralno letalo letalcev z Aškerčeve v Šoštanju, 1939. Ob letalu stoji Alojz Jevšenak, na sedežu v letalu pa njegov brat Zdravko. (Fotografija je v zasebnem arhivu Zdravka Jevšenaka)

mno so morali gledalci ugotoviti, da jadralni šport ni šport v golem pomenu besede, podoben npr. nogometu, ampak da je združen z veliko stvarjo – z delom. Letalo, s katerim bodo naši jadralci letali, je bilo treba zgraditi od prvega do zadnjega kosa lesa. Jadralci so morali biti tudi mizarji, strugarji, lesorezi itd. Javnost, ki vedno s predsodki presoja delo mladine, je tokrat gotovo morala izreči skupini pozitivno sodbo in oceno. V delavnici že ležita dva nova papirnata načrta za dve novi. Spet se bo oglašal ropot žage, sekire, kladiva. Kosi lesa bodo dobivali oblike, nastajalo bo letalo. Nastopajoča jesen in zima bosta prenesla delo skupine iz proste narave v delavnico. Ta naj spet združi, postane naj koval naše mladinske skupnosti, kulturna šola, v kateri bomo s svobodnim razumom sledili današnjemu velikemu času, ga prav razumeli in se ob njem vzgajali. Vse naše delo naj temelji na iskrenem medsebojnem tovarištvu in volji do dela. Stenčas⁷³ pa naj bo verno zrcalo naših hotenj in teženj. Rastimo v delu in borbi!⁷⁴ O nezaupanju v uspeh mladih zanesenjakov poroča tudi Janko Colnar: »Še pred kratkim je kopica črnogledov smatrala jadralno letalstvo in njegovo delovanje za brezsmiselno samomorilsko športno panogo brez prave koristi in hkrati

prepolno nevarnosti za človeška življenja. Kako napačno so sodili tisti in morda – žal še sodijo! Toda mladina je šla preko vseh predsodkov. Nazadnjaška naziranje nekaterih neukih črnogledov nikakor niso mogla zavreti delovne sile, s katero so se agilni pionirji lotili dela, da bi uresničili svoje nekdanje sanje. Dosegli so cilje, kakršne so si zastavili na začetku. Danes je jadralno letalstvo močno.⁷⁵

Letalci z »Aškerčeve«

Mlajši fantje, ki so v delavnici lahko pomagali starejšim, seveda niso dobili priložnosti, da bi leteli na novi Bolhi. Kljub temu so dogajanja ob izgradnji Bolhe spodbudila mlade fante z Aškerčeve ceste v Šoštanju, da so začeli z gradnjo svojega letala. Zdravko Jevšenak je povedal, da se je brat Alojz, ki je sodeloval v Šoštanskem klubu, odločil, da bodo doma poskusili izdelati jadralno letalo.⁷⁶ Ostali pobudniki so bili v starosti od 8 do 10 let: Tone Hliš, Herman Plamberger, Jože Vučina in oba Pristovšekova. Takrat šestnajstletni gimnazijec Alojz Jevšenak je izrisal načrt za manjše jadralno letalo. Mere letala je povzel in prilagodil iz originalnih načrtov letala Zögling. Manjše letalo je tako imelo razpetino

⁷³ Stenski časopis, v katerem so pisali poleg strokovnih zadev tudi o delavskih pravicah in podobno, pravi Zvone Čebul.

⁷⁴ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, Ustanovitev in delovanje JLS Aerokluba Šoštanj, 12. maj 1999 in nedatiran dokument – članek: Naša bolha je poletela v zrak!; Kumer, Društva ter društveno in družabno življenje.

⁷⁵ Vodnikova pratika 1943, XXI–XXII, Pomenek o jadralstvu.

⁷⁶ Muzej Velenje, Klepet pod Pustim gradom: Zdravko Jevšenak, zapis na DVD hrani MV, 29. december 2012.

kril pet metrov, širina krila je bila 80 cm.⁷⁷ Delo v Jevšenakovi delavnici je potekalo eno leto. Manjše letalo je bilo težko le 19 kilogramov, zato je preneslo obtežitev pilota do 25 kilogramov. Poskusni let je bil opravljen na *Hlišovem* travniku, kjer danes stoji novi blok TEŠ 6. Pri aeroklubu so si izposodili gumijasto vrv. »Na vsaki strani so jo napeli po trije fantje, ko pa je bilo dovolj, ga je odklopil in je odletel.« Po prvem poskusnem poletu so ugotovili, da letalo dobro leti. Na začetku so jim uspeli leti dolžine 15 do 20 metrov na višini od pol metra do največ 2 metra. Pri poletih pa je bil najuspešnejši Hlišov Tonček. Z letenjem se je poskusil tudi Zdravko Jevšenak. Povedal je, da je dobil natančna navodila: »Ko boš videl sam zrak, daj *palco* naprej.« Tako je tudi storil in »šel do zemlje in se *upiknil* v zemljo«. Piloti so bili ustrezno pripasani, vendar je pasove ob padcu potrgalo, padel je naprej in obležal. Imel je srečo in resnejših posledic ni bilo, polete pa so zaradi varnosti vseeno prekinili. Manjši Zögling ni bil primeren za pravo šolanje, ki je potekalo v jadralno letalski skupini, zato je ostal pri Jevšenakih in bil kasneje razstavljen.⁷⁸

»Če ničesar drugega ni, samo prst v usta in boš vedel, kje je veter.«

Leta 1939 je Slovenski narod poročal, da se pri nas lahko že okoli 100 jadralno letalskih pilotov ponaša s tako imenovanimi ABC (srebrnimi in zvaničnimi) pilotskimi izpiti.⁷⁹ Jadralce je moral za izpit A ostati v zraku do 30 sekund, za izpit B je moral opraviti drsni let z ovinki in ostati minuto v zraku, za izpit C pa je moral ostati v zraku najmanj pet minut, ne da bi izgubil višino.⁸⁰ Temu so sledili tudi v Šoštanju. Po prvem uspelem poletu je bil organiziran začetniški jadralni tečaj v Lajšah. Kandidati za polete so se prijavili v jadralno šolo za jadralni izpit stroke A, ki jo je vodil inštruktor Žarko Majcen.⁸¹ V jadralni skupini so bili: Valter Muhovec, Maks Medved, Alojz in Zdravko Jevšenak, Herbert Končan, Janko Vrabič, Tonči Kosi, Boris Kurnik, Maks Dvornik, Hanzi Platzter, Cita Grundšrajber, Ivan Hliš, Zdenko Zavadlav, Krista Jeromel, Drago Mlakar, Antonija Stopar in Jože Fece.⁸²

Da bi opravili izpit, so zainteresirani že med gradnjo letala prebirali navodila za uporabo letala, vendar so

najbolj pomagali praktični nasveti Žarka Majcna: »Če ničesar drugega ni, samo prst v usta in boš videl, kje je veter. Tega se moraš držati in leteti proti vetru, ki bo dal vzgon.«⁸³ Med gradnjo letala so pričeli s treningom na »balanserju«, to je uporaba krmilne palice (knipl) in nožnega vzvoda.⁸⁴ Preprosta naprava je dobro služila za ponazoritev premikanja v treh oseh. Danilo Čebul starejši je povedal, kako je izgledal »balanser«. Naprava je imela tri lesene noge, na katere so pritrdili jadralno letalo tako, da je prosto viselo. Majcen, mentor letenja, je z roko nagibal letalo v vse smeri, učenec pa je s krmilno palico in nožnimi pedali ustrezno uravnaval nagib in smer letala.⁸⁵ Tudi tako je Majcen hitro spoznaval sposobnosti in spretnost posameznika za uspešno letenje.⁸⁶ Končan je povedal, da je bil drsni kot Bolhe 1:14, medtem ko današnja letala dosegajo tudi 1:36. Na uspešnost poleta je zato močno vplivala letalčeva spretnost in dober občutek za vzgonski veter.⁸⁷ Prve začetniške skoke z letalom na »*gumizug*« so izvedli pri Janezu v Lajšah. Letalo je imelo na spodnji strani repa pritrdilni kavelj zataknen v tla in povezan s palico kot »*potežna*« vzmet. Pred letalo so pritrdili dva gumijasta trakova, ki so ju morali na vsaki strani napeti po trije fantje.⁸⁸ S startno gumo, ki so jo že rabljeno dobili iz Avstrije,⁸⁹ je bila pri rokovanju potrebna ustrezna mera previdnosti, da se ni pretrgala.⁹⁰ Ko sta bila po mnenju mentorja trakova dovolj napeta, je odpenjalec s prožilnim mehanizmom letalo odpel in to je poletelo. Doseglo je višino enega metra in letelo 20 do 25 metrov. S tem so preizkušali pripravljenost kandidatov za izpit pilota jadralca. Po besedah Maksa Dvornika so se prijavljena dekleta temu delu odpovedala. Težave so bile tudi s prelahkimi učenci. Tak je bil Jože Fece. Ob njem je Žarko glasno razmišljal: »Joco prelahki si in nikakor ne morem ugotoviti, kako bi ti nastavljal *knipl*, da bi lepo poletel in pristal.« Pri enem od začetnih skokov je Jevšenak pretrdo pristal in se močno prestrašil, zato je bil izločen iz prvega tečaja jadriranja. Po opravljenih skokih so izbrali zahtevnejši teren pod cesto pri Janezu v Lajšah. Tu so dosegli tudi 3

⁷⁷ Arhiv Šaleškega aerokluba, *Razvoj letalstva v Šoštanju pred II. svetovno vojno*.

⁷⁸ Muzej Velenje, *Klepet pod Pustim gradom: Zdravko Jevšenak, zapis na DVD hrani MV*, 29. december 2012.

⁷⁹ Slovenski narod, 20. oktober 1939, *Razvoj letalstva v Mariboru*.

⁸⁰ Kladnik, *Zgodovina letalstva*, str. 107. Za izpit A je pilot dobil značko z enim orlom, za izpit B z dvema orloma in C s tremi orli.

⁸¹ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, *Prijava za jadralno šolo*.

⁸² List, julij 2002, Dvornik Maks: *Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnimi vojnama*.

⁸³ Dvornik, Maks: *ustni vir*, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

⁸⁴ List, julij 2002, Dvornik Maks: *Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnimi vojnama*.

⁸⁵ Arhiv Šaleškega aerokluba, *Razvoj letalstva v Šoštanju pred II. svetovno vojno*; Čebul, Danilo: *ustni vir*. Zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba, 2008.

⁸⁶ Dvornik, Maks: *ustni vir*, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

⁸⁷ Končan, Herbert: *ustni vir*, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

⁸⁸ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, *Ustanovitev in delovanje JLS Aerokluba Šoštanj*, 12. maj 1999.

⁸⁹ Končan, Herbert: *ustni vir*, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba. Guma je bila dolga 50 metrov in je vsebovala okrog 300 tanjših gumijastih niti.

⁹⁰ Dvornik, Maks: *ustni vir*, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

Žarko Majcen pred startom v Lajšah, 1939. (Fotografija je v zasebnem arhivu Zvoneta Čebula)

do 5 metrov višine in preleteli večje razdalje. Za izpitne polete so potrebovali zahtevnejši teren, zato je Majcen ocenil, da bi v Lokovici na Suškem hribu lahko dosegli primerne polete.⁹¹ Letalo so razstavili, ga naložili na *gare* in prepeljali na novo lokacijo. Pri tem je bilo tako, da je bil tisti, ki je bil določen za let, vedno spredaj, kjer je bilo najteže.⁹² Polet je potekal tako, da se je tečajnik usedel na sedež, Majcen pa je nastavljal krmilo tako, da je let potekal proti vetru. Smer vetra so ugotavljali tudi tako, da so v zrak vrgli šop trave, pilot pa se je moral temu prilagoditi. Iz tega je Majcen sklepal o sposobnosti posameznika za samostojen let.⁹³ Nekaterim je uspelo in leteli so na višini 20 do 30 metrov naravnost v dolino proti Zadružnemu domu.⁹⁴ Da pa jim letala ne bi bilo treba vsakodnevno transportirati domov v Šoštanj, so ga hranili pod kozolcem takratnega posestnika Dreva.⁹⁵ Po nekaj skokih je bilo tudi nekaj dogodivščin. Udeleženec

Maks Dvornik se je spominjal, da je bilo področje preleta zaradi visokega hrasta in njive na drugi strani precej omejeno. Hrast na spodnji strani je bil usoden za tečajnika Pepija, ki je treščil v drevo in nalomil desno krilo. Tudi tečajnik Žoži je imel podoben pripetljaj, Dvornika in Končana pa je zaneslo v njivo, pri čemer so se na letalu pretrgali dve gornji napenjalni žici. Vendar zaradi teh poškodb letala niso izgubili niti enega dneva letenja. Poškodovano letalo so popravili kar preko noči.⁹⁶ V konstrukciji letala so sestavni deli iz gume amortizirali sile, ki bi ga sicer poškodovale. Kljub temu je po krajšem času »že vse škripalo«. Tudi zato je bilo potrebno letalo pred poletom vedno dobro pregledati, da ne bi prišlo do nesreče. Herbert Končan je svoje doživljanje opisal takole: Bilo je na jesen ko smo delali *štarte* za A izpite. Zaradi napornega vleka letala v hrib, se nas je polastila žeja. Zato smo pri Zapuškem dobili *tol kac* pomešan s šmarnico in tako smo se ga malo *nacuzali*, vendar smo vseeno leteli po vrstnem redu. V dolini smo zakurili ogenj zaradi orientacije smeri vetra. Dim se je dvigoval navpično in dobil sem dovoljenje za štart. V trenutku poleta sem opazil sunek vetra, ki je usmeril letalo proti hrastu. Da bi preprečil trčenje, sem s nasprotno *klisado*

⁹¹ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, Ustanovitev in delovanje JLS Aerokluba Šoštanj, 12. maj 1999.

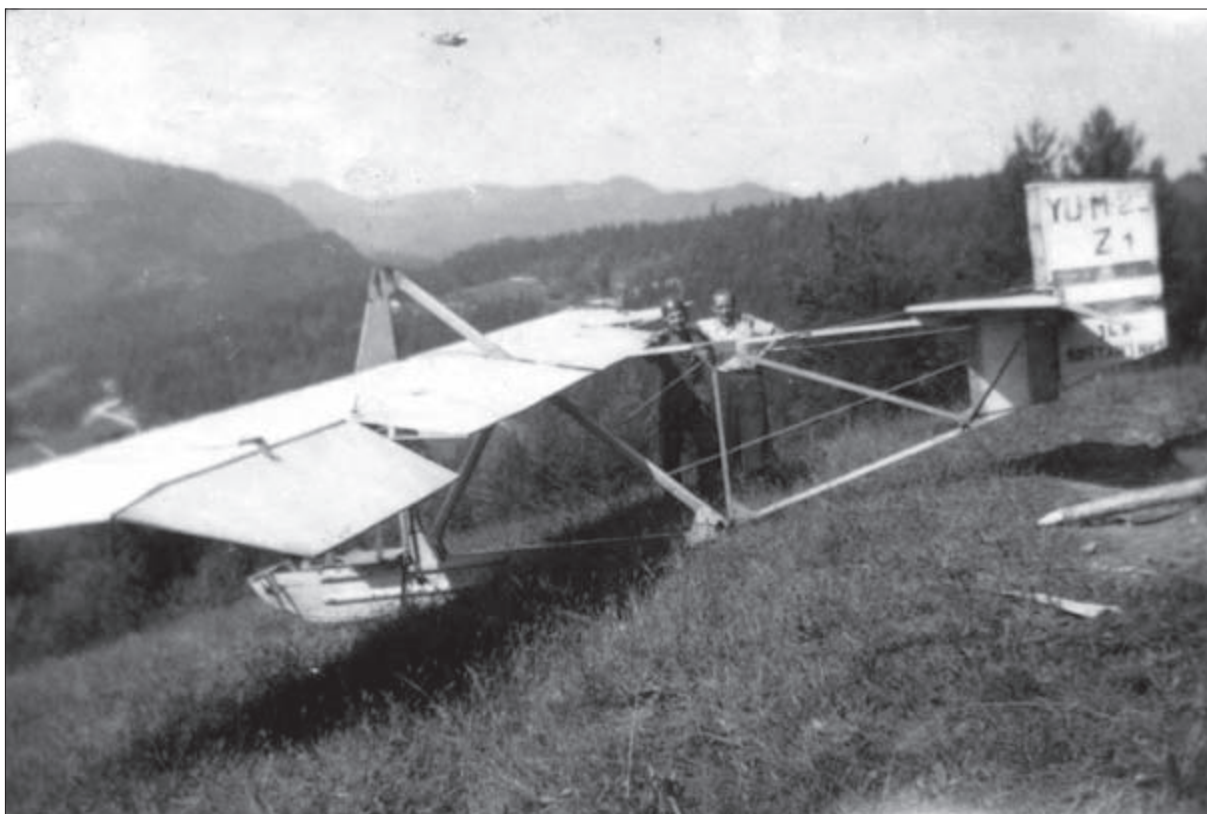
⁹² Dvornik, Maks: *ustni vir*, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

⁹³ Arhiv Šaleškega aerokluba, *Razvoj letalstva v Šoštanju pred II. svetovno vojno*.

⁹⁴ Muzej Velenje, *Klepet pod Pustim gradom: Zdravko Jevšenak, zapis na DVD hrani MV*, 29. december 2012.

⁹⁵ Kumer, *Društva ter društveno in družabno življenje*.

⁹⁶ List, julij 2002, Dvornik Maks: *Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnima vojnama*.

Franc Movh in Rudi Kovač ob jadralnem letalu v Lajšah, 1939. Oznaka na repu letala je YU-M-29- Z1, JLS Šoštanj No 1.
(Fotografija je v zasebnem arhivu Zvoneta Čebula)

Pavla Fležar in Rudi Kovač ob jadralnem letalu v Lajšah, 1939. (Fotografija je v zasebnem arhivu Zvoneta Čebula)

popravljal smer pristanka. Tedaj opazim na njivi orača s konjem in volom.« Zaradi ovir in premajhne višine je letalo *pikiral* naprej in grobo pristalo pred vprego. Živali so od preplaha zdivjale, Končana pa je odtrgalo iz sedeža in vrglo nekaj metrov naprej. »Odnese sem jo brez poškodb, le hlače sem si razparal, da so *zgledale* kot krilo«, je povedal.⁹⁷ Kljub obilici dela in sprotnih popravil zaradi trdih pristankov so udeleženci z veseljem obiskovali tečaj letenja. Majcen namreč zaradi storjene napake nikogar ni kaznoval, kar je pozitivno vplivalo na tečajnike. Bil pa je tudi vesel, da ni prišlo do resnih poškodb.⁹⁸ Šolanje so uspešno končali do 22. novembra leta 1939.⁹⁹ Za izpit A so kandidati morali opraviti pet letov, ki jih je instruktor Majcen vestno beležil v njihovo knjižico letenja. V prvi skupini so izpit opravili: Tone Kosi, Valter Muhovec, Herbert Končan, Drago Mlakar, Alojz Jevšenak, Jože Fece, Milan Šoln, Maks Dvornik,¹⁰⁰ Vlado Skubin in Maks Medved.¹⁰¹

»Število delovnih ur boste kmalu lahko zabeležili z ničlo.«

Dejavnost društva je bila v času zime 1939/40 relativno omejena, še bolj pa se je omejevala zaradi nasprotovanja oblasti. Iz korespondence med JLS Šoštanj in poverjenikom za jadralno letalstvo Edvardom Košakom pri Oblastnem odboru iz Maribora je mogoče ugotoviti, da je bilo delovanje skupine v Šoštanju prepovedano. Sresko načelstvo v Slovenj Gradcu je namreč 9. januarja 1940 ukrepalo, »ker se je zaznalo, da deluje v Šoštanju aeroklub, ki nima oblastveno odobrenih pravil za krajevno skupino /zato/ prepovedujem nadaljnje delovanje, dokler si društvo ne priskrbi oblastno odobrenih pravil v smislu določil zakona o društvih. /.../« v skladu z njegovim tretjim členom.¹⁰² Ustanovni občni zbor, ki je bil 19. februarja 1939, torej ni bil veljaven, kljub temu, da je bil po mnenju Antona Kosija ustrezno prijavljen in pravilno kolkovan.¹⁰³ Takoj zatem, 10. februarja 1939, je Sresko načelstvo izdalo kazenski nalog Antonu Kosiju za plačilo globe zaradi »neupravičenega delovanja v

društvu aerokluba, ki nima odobrenih pravil.«¹⁰⁴ Tudi Maks Medved, takratni blagajnik društva, je moral plačati globo v višini 90 din, ker je opravljal blagajniške posle, zaplenjen pa je bil tudi celoten društveni arhiv.¹⁰⁵ Pod obtožbo v drugi zadevi je Sresko načelstvo v Slovenj Gradcu izvajalo svojevrsten pritisk na vodstvo društva, saj je izdalo kazenski nalog za plačilo globe dijaku Antonu Kosiju iz Šoštanja, domnevno zaradi kršenja javnega reda.¹⁰⁶ Po pritožbi na Bansko upravo je bila 21. februarja sodba v tej zadevi zaradi pomanjkanja dokazov razveljavljena.¹⁰⁷ Za rešitev zadeve so se Šoštanjčani obrnili na Ivana Miheva iz Turiške vasi, ki je takoj posredoval pri odvetniku Ferdu Černetu iz Slovenj Gradca. Slednji pa se je za informacije obrnil na Sresko načelstvo. Skupina v Šoštanju je bila začasno prepovedana, ker svojega obstoja ni prijavila sreskemu načelstvu, pri čemer bi morala preložiti tudi društvena pravila. Černe je pri tem tudi neuradno izvedel, da ima dogajanje širše politične razloge. Vzrok je bil v letaku »Stranke Slovenskega delovnega ljudstva«, zaradi katerega je bilo po Sloveniji zaprtih nekaj podpisnikov. Zaradi tega letaka so se oblasti začele zanimati tudi za šoštanske komuniste. Sled je vodila v delavnico JLS, kjer so imeli stenski časopis, v katerem so ob strokovnih zadevah kot so gibanje Bolhe, tehniki jadrnanja, kdo je prvi preletel Atlantski ocean, pisali tudi o delavskih pravicah. Ta list je politična oblast zaplenila in zagrozila z razpustom skupine. »Število delovnih ur boste kmalu lahko zabeležili z ničlo«, je dejal predstavnik politične oblasti ob zaplembi društvenega arhiva.¹⁰⁸ Urednik tega časopisa je bil Biba Röck, ki je pred tem že bil zaradi komunizma aretiran in nekaj dni v preiskovalnem zaporu. V tej skupini je bilo še nekaj komunistov, med njimi Božo Mravljak, ki so ga poznali kot prostovoljca v španski državljanski vojni. Odvetnik Černe je ugotavljal, da so komunisti delovali v JLS, čeprav niso bili njeni člani. »Odbor skupine je bil baje samo navidezen, dočim so skupino vodili (vsaj ideološko) Röck, Mravljak in slični.« Vodstvu je priporočil, naj po navodilu sreskega načelstva dostavijo pravila podpisana od petih članov in priložijo seznam članstva, v katerem ne sme biti oseb, ki so na žandarmeriji označeni kot komunisti. »Društvo naj očistijo oseb, ki niso člani, po odobritvi pravil pa lahko društvo deluje naprej.« Nasprotno pa so bili v šoštanskem društvu mnenja, da jim pravil ni potrebno

⁹⁷ Končan, Herbert: *ustni vir*, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

⁹⁸ Arhiv Šaleškega aerokluba, *Razvoj letalstva v Šoštanju pred II. svetovno vojno*.

⁹⁹ Kumer, *Društva ter društveno in družabno življenje*.

¹⁰⁰ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, *A diploma pilota na avionu brez motora*, 22. november 1939.

¹⁰¹ List, julij 2002, Dvornik Maks: *Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnima vojnama*.

¹⁰² Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, *Pismo referentu za jadralno letalstvo Oblastnega odbora Maribor*, 11. januar 1940; Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, *Ustanovitev in delovanje JLS Aerokluba Šoštanj*, 12. maj 1999.

¹⁰³ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, *Pismo referentu za jadralno letalstvo Oblastnega odbora Maribor*, 19. april 1940; Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, *Ustanovitev in delovanje JLS Aerokluba Šoštanj*, 12. maj 1999.

¹⁰⁴ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, *Dokument št. 769/39 in Kazenski nalog za plačilo globe*, 10. februar 1940.

¹⁰⁵ Medved, Maks: *ustni vir*, 1987. Zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

¹⁰⁶ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, *Ustanovitev in delovanje JLS Aerokluba Šoštanj*, *Šoštanj in Dokument št. 911/2*, odločba.

¹⁰⁷ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, *Ustanovitev in delovanje JLS Aerokluba Šoštanj*, *Dokument št. 13863/3*, 29. avgust 1940.

¹⁰⁸ Arhiv Šaleškega aerokluba: *Pismo referentu za jadralno letalstvo v Mariboru*, 9. januar 1940.

predlagati v potrditev, saj naj bi pravila, ki so veljala za oblastni odbor Maribor Kraljevega aerokluba Naša krila, veljala za vso državo.¹⁰⁹ V zadevi je posredoval tudi oblastni odbor iz Maribora, vendar neuspešno.¹¹⁰ Šoštanjska JLS se je uklonila zahtevam sreskega načelstva in poslala zahtevano prošnjo, »Pravilnik o vazdušnem jedrenju« v potrditev, seznam članstva in podpisnike.¹¹¹ Istočasno so za 2. februar 1940 prijavi še članski svet, na katerem »bo sodeloval referent za jadralno letalstvo Edgar Košak iz Maribora, eliminirani pa bodo vsi politični osumljenci«. Anton Kosi, vodja društva, je njihovo dejavnost zagovarjal kot neškodljivo, vendar ni veliko zaleglo.¹¹² Maks Medved je povedal: »V naših vrstah so bili mladinci, ki so bili pretežno člani Sokola, da pa je bila močna diferenciacija med nami in Orli, predvsem pa proti hitlerjancem, je pa logično.«¹¹³ Sresko načelstvo v Slovenj Gradcu je v naslednjih mesecih še nekajkrat zahtevalo popravke, seznam članstva, teritorialni obseg delovanja in soglasje oblastnega odbora.¹¹⁴ Končno je bil 11. decembra 1940 v Šoštanju sklican ustanovni občni zbor kluba, ki naj bi zajemal tudi območje Topolšice in Velenja. Načrtovali so izgradnjo dveh jadralnih letal tip Zögling 35 in zahtevnejši tip Salamander. V odbor kluba so bili izvoljeni: predsednik dr. Stane Medič, podpredsednik Srečko Robinščak, tajnik Vlado Skubin, blagajničarka Cilka Trobej, odborniki pa so bili: Valter Muhovec, Marija Straus, dr. Jože Goričar in Drago Lukman. V jadralno letalsko skupino so bili izbrani: predsednik Valter Muhovec, tajnik Vlado Skubin, blagajnik Herbert Končan, tehnični vodja Tonči Kosi, gospodar Jože Fece, odborniki: Karel in Milan Šoln in Maks Dvornik.¹¹⁵ Na zboru je bilo sklenjeno, da ustanovijo tudi modelarski odsek. Ta dejavnost je potekala tudi v takratni nižji gimnaziji v Šoštanju preko učnega načrta o ročnih spretnostih. Član te sekcije Jože Vučina se je spominjal, da je dejavnost takrat vodil učitelj Backer, ki mu je pri učencih uspelo zbuditi zanimanje za izdelavo jadralnih modelov. Materiale, kot so balsa, lepilo, papir za prevleko kril, barve in drugo, je nabavljal sam. Pripravljali so tudi manjša tekmovanja, razvoj pa je šel tako daleč, da so izdelali tudi letala za visoke starte

in jih preizkušali v okolici Šoštanja.¹¹⁶ Leta 1940 so bili Šoštanjčani aktivni tudi v Združenju rezervnih letalcev v Mariboru in se udeležili ustanovnega občnega zbora združenja.¹¹⁷ Novi odbor kluba ni mogel začeti z delom in tudi predvidena dela za izgradnjo novega jadralnega letala po programu niso bila izvedena. K temu je najprej doprinesla zima 1940/41, kasneje pa nemška okupacija 1941–1945. Z začetkom druge svetovne vojne je okupator ob drugih ukrepih zaplenil in odpeljal prvo šoštanjsko jadralno letalo,¹¹⁸ vendar podatkov o tej zaplembi ni najti.¹¹⁹ Prvo obdobje organiziranih poskusov letenja v Šoštanju je bilo s tem končano.¹²⁰ Iz vsega zapisanega je razvidno, da je bilo delovanje JLS v času pred drugo svetovno vojno relativno zahtevno, predvsem pa, da skupina ni prenehala z delovanjem zaradi neaktivnosti.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

Arhiv Šaleškega aerokluba

Čebul, Danilo: ustni vir. Zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

Delopst, Rudi: ustni vir, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

Dvornik, Maks: ustni vir, 1987. Zvočni zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

Končan, Herbert: ustni vir. Zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

Medved, Maks: ustni vir, 1987. Zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

Pismo Referentu za jadralno letalstvo v Mariboru, 8. januar 1940.

Razvoj letalstva v Šoštanju pred II. svetovno vojno. Vučina, Jože: ustni vir. Zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

Muzej Velenje

Klepet pod Pustim gradom: Zdravko Jevšenak, zapis na DVD hrani MV, 29. december 2012.

Šolska kronika Šoštanj (fotokopija).

Zasebni arhiv Zvoneta Čebula

A Diploma pilota na avionu brez motorja, 22. november 1939.

¹⁰⁹ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, Prepis korespondence 11. januar 1939, 9. januar 1940, 27. januar 1940.

¹¹⁰ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, pismo 19. junij 1940.

¹¹¹ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula: Prošnja za odobritev pravil za JLS Šoštanj z dne 27. januar 1940; dokument št. 3824/3, 4. april 1940. Podpisniki so bili: Anton Kosi, vodja; Božo Mravljak, tajnik; Maks Medved, blagajnik; Joško Fece, gospodar; Anton Kosi, tehnični vodja in odbornika Janko Vrabčič ter Ivan Novak.

¹¹² Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, Prepis korespondence 11. januar 1939, 9. januar 1940, 27. januar 1940.

¹¹³ Medved, Maks: ustni vir, 1987. Zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

¹¹⁴ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, dopis Krajevni odbor, aerokluba v Šoštanju-ustanovitev, 23. julij 1940.

¹¹⁵ List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnimi vojnama.

¹¹⁶ Arhiv Šaleškega aerokluba, Razvoj letalstva v Šoštanju pred II. svetovno vojno; Vučina, Jože: ustni vir, 2000. Zapis je v arhivu Šaleškega aerokluba.

¹¹⁷ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula, Zapisnik 15. februar 1940.

¹¹⁸ List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnimi vojnama.

¹¹⁹ Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0074, Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, izpostava Šoštanj.

¹²⁰ List, julij 2002, Dvornik Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med obema svetovnimi vojnama.

Dokument št. 13863/3, 29. avgust 1940.
 Dokument št. 3824/3, 4. april 1940.
 Dokument št. 769/39.
 Dokument št. 911/2, odločba.
 Dopis Krajevni odbor, aerokluba v Šoštanju-
 ustanovitev, 23. julij 1940.
 Dopis za plačilo naročnine.
 Kazenski nalog za plačilo globe, 10. februar 1940.
 Naša bolha je poletela v zrak!, nedatiran dokument –
 članek.
 Pismo, 19. junij 1940.
 Pismo, marec 1938.
 Pismo referentu za jadralno letalstvo Oblastnega
 odbora Maribor, 19. april 1940.
 Pismo referentu za jadralno letalstvo Oblastnega
 odbora Maribor, 11. januar 1940.
 Pismo referentu za jadralno letalstvo, 9. januar 1940.
 Prepis korespondence 11. januar 1939, 9. januar 1940,
 27. januar 1940.
 Prijava za jadralno šolo.
 Prošnja za odobritev pravil za JLS Šoštanj z dne 27.
 januar 1940.
 Razpis, dokument št. 4743, 26. julij 1939.
 Ustanovitev in delovanje JLS Aerokluba Šoštanj, 12.
 maj 1999.
 Ustanovitev in delovanje JLS Aerokluba Šoštanj.
 Zapisnik 15. februar 1940.

Zasebni arhiv Vlada Kojca

Šoštanj, pred 57. leti pristalo prvo letalo. Dopis 14.
 april 1984.

Zgodovinski arhiv Celje

SI_ZAC/0074, Urad pooblaščenca državnega
 komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru,
 izpostava Šoštanj.

Serijske publikacije:

Ilustrirani Slovenec, 24. marec 1929, letnik 5, št. 12.
 Prvo brezmotorno letalo v Jugoslaviji.
Ilustrirani Slovenec, 24. marec 1929.
Ilustrirani Slovenec, 6. februar 1927, leto III., št. 29.
 Senzacija v Šoštanju.
Ilustrirani Slovenec, tedenska priloga Slovenca, 25.
 oktober 1931, leto VII., št. 43. Šoštanj, metropola
 Šaleške doline.
Jutro, 8. februar 1931, leto XII., št. 32. Šoštanj s svežo
 vodo iz Belih vod.
Jutro, 8. februar 1931, leto XII., št. 32. Gospodarska
 kriza po vsem svetu.
Kronika časopis za Slovensko krajevno zgodovino
 (Ljubljana), 1988, leto 36, številka ½. Sitar, Sandi:
 Začetki letenja v Ljubljani.

List (revija za kulturna in druga vprašanja občine
 Šoštanj in širše), 2002, leto 8, št. 7/8. Dvornik
 Maks: Moji spomini na življenje v Šoštanju med
 obema svetovnjima vojnima.
Nova doba, 18. januar 1927, leto IX., št. 7. Italijanski
 zrakoplov v Šoštanju.
Slovenec, 19. maj 1931, letnik 59, št. 111. Človek
 odkriva tajne zemlje.
Slovenec, 23. avgust 1929, letnik 57, št. 190. Letalska
 tekma male antante.
Slovenski gospodar, 21. avgust 1929, letnik 63, št. 34.
 Početki letalstva.
Slovenski gospodar, 9. oktober 1940, letnik 74, št. 41.
 Letalstvo od svetovne vojne do danes.
Slovenski narod, 20. oktober 1939, letnik 72, št. 239.
 Razvoj letalstva v Mariboru.
Vertec (1871), marec 1941, letnik 71, št. 6. Razvoj
 letalstva.
Vertec (1871), marec 1941, letnik 71, št. 7. Razvoj
 letalstva.
Viharnik, 8. september 2004, letnik 36, št. 9, str. 33.
 Pristanki letal v Mislinjski dolini po prvi svetovni
 vojni.
Vodnikova pratika 1943, XXI–XXII, Colnar, Janko:
 Pomenek o jadralstvu.

Internetni viri

<http://www.kas-aeroklub.si/klubslo.htm> (dostopno 10.
 februar 2014).
http://peterkarner.webs.com/7O_LET.pdf, 70. let
 Aerokluba Celje (dostopno 10. maj 2014).
[http://www.saleskiaeroklub.si/letaliska_dejavnost/
 zgodovina_kluba.php](http://www.saleskiaeroklub.si/letaliska_dejavnost/zgodovina_kluba.php) (dostopno 10. februar 2014).

Literatura:

Aplinc, Miran: *Vošnjaki industrialci iz Šoštanja*.
 Šoštanj: Zavod za kulturo Šoštanj, 2005.
Bašnec, Silvija: *Razvoj letalskega potniškega prometa
 s poudarkom na nizkocenovnih letalskih prevozihi*.
 Diplomsko delo. Maribor: Ekonomsko-poslovna
 fakulteta Maribor, 2007.
Kladnik, Darinka: *Zgodovina letalstva na
 Slovenskem: od začetkov do današnjih dni*.
 Ljubljana: Zavod za intelektualno produkcijo,
 2008.
Kumer, Barbara: *Društva ter društveno in družabno
 življenje v Šoštanju*. Raziskovalna naloga CSŠ.
 Velenje: Center srednjih šol Velenje, 1993.

Zusammenfassung

EIN FLIEGENDER GRUSS AUS ŠOŠTANJ

Das Flugwesen in Šoštanj vor dem Zweiten Weltkrieg

Die Anfänge des Flugwesens in Šaleška dolina reichen in die dreißiger Jahre des 20. Jahrhunderts und sind mit ähnlichen Initiativen in Celje, Slovenj Gradec, Maribor und anderswo vergleichbar. Die erste bekannte Begegnung mit der Fliegerei und eine wahre Sensation wird im Jahr 1927 verzeichnet, als in der Nähe der Stadt Šoštanj das erste Junkers Flugzeug der Italienischen Postgesellschaft landete. Zu Beginn der 1930er Jahre, als auch Šoštanj die Folgen der Weltwirtschaftskrise spürte, landete ein Flugzeug des Typs Comper Swift des tschechischen Industriellen Bata in der Nähe von Lajše und weckte erneut das Interesse der Bevölkerung. Unter dem Eindruck der Ereignisse in der Welt und zu Hause dachten auch in Šoštanj Flugbegeisterte über die Fliegerei nach. Nach einigen erfolglosen Versuchen – darunter die Idee eines Tretflugzeuges – versuchten sich im Jahr 1937 Maks Medved und Valter Muhovec als erste am Bau eines Segelflugzeuges. Es gelang ihnen, das Flugzeug zu bauen, doch wurde es beim ersten Testflug vollständig zerstört. Deshalb suchten sie im Jahr 1938 fachkundige Hilfe bei Ivan Mihev aus Turiška vas bei Slovenj Gradec, der sie auf den Königlichen Aeroclub Naša krila [Unsere Flügel] in Maribor verwies. Der Luftsportverein aus Maribor unterstützte zu Beginn die Tätigkeit der Segelflugsektion in Šoštanj und diese erwarb bald Pläne und Instruktionen zur Fertigung eines Segelflugzeuges für Anfänger (Zögling, Zö-35). Nach Vorbild und auf Empfehlung aus Maribor beschlossen die Anhänger der Fliegerei in Šoštanj eine Segelfluggruppe zu gründen. Sie informierten den zuständigen Exekutivausschuss des Aeroclub in Maribor über ihre Absicht. Am 19. Februar 1939 wurde der Gründungsausschuss einberufen, an dem Sympathisanten der Luftschiffahrt und die Jugend teilnahmen. Die Segelfluggruppe des Aeroclub Šoštanj wurde gegründet und Valter Muhovec wurde ihr Obmann. Die teilnehmenden Flugbegeisterten begannen nach den Anweisungen des Fluglehrers Žarko Majcen, der nach Šoštanj kam, die notwendigen Materialien zum Bau eines Segelflugzeuges zu sammeln. Nachdem die Eltern und die übrigen Stadtbewohner sahen, dass die Arbeit in den Räumen der ehemaligen Hopfentrocknungsanlage von Rajšter gut voranschritt, kamen auch mehr Beiträge verschiedenster Art. Auch die Gewerbetreibenden und Händler von Šoštanj sponserten die Fertigung des Segelflugzeuges in großem Ausmaß. Die Teile des Flugzeuges wurden zu einer Konstruktion auf einem Gestell zusammengebaut und mit Leinen überzogen, das imprägniert werden musste. Das Segelflugzeug wurde innerhalb von sieben Mona-

ten gebaut und benötigte 1.500 Arbeitsstunden. Damit es tatsächlich einmal fliegen konnte musste noch eine Bestätigung der Flugtuchtigkeit für Flugzeuge ohne Antriebsmotor erlangt werden. Das Flugzeug bekam die offizielle Kennzeichnung ZÖGLING YU-M-29, die Erbauer aber nannten es einfach „Floh“, denn die ersten Flüge ähnelten mehr Sprüngen als echtem Fliegen. Der erste Flug wurde am 24. September 1939 in Lajše durchgeführt. In Lokovica fand der von Žarko Majcen geleitete Kurs für die A-Prüfung statt. Zehn Kandidaten absolvierten diesen Kurs. Der Bau des „Floh“ regte junge Burschen von der Aškerčeva Strasse zum Bau eines kleineren Flugzeuges an, mit dem sie im Jahr 1940 flogen, bis ein kleineres Unglück geschah und die Eltern ihnen das Fliegen verboten. Im Januar 1940 bekam die Segelfluggruppe Šoštanj Schwierigkeiten, da die Behörden die unzureichende Registrierung des Vereins bemängelten. Der Vorstand des Srez (der Bezirksvorstand) in Slovenj Gradec verlangte Statutenänderungen, eine Mitgliedsliste, die Bekanntgabe des territorialen Tätigkeitsbereichs sowie die Zustimmung des Ausschusses der Oblast (des Gebietsausschusses). Schließlich wurde am 11. Dezember 1940 in Šoštanj erneut eine Gründungsversammlung des Aeroclubs einberufen, der auch das Gebiet von Topolšica und Velenje einbeziehen sollte. Der neue Vereinsausschuss konnte seine Tätigkeit nicht aufnehmen und auch die geplanten Arbeiten zum Bau eines neuen Segelflugzeuges wurden nicht ausgeführt. Mitschuld daran waren der Winter 1940/41 und die Okkupation. Mit Beginn des Zweiten Weltkriegs hatten die deutschen Besatzer neben anderen Maßnahmen auch das erste Segelflugzeug von Šoštanj beschlagnahmt und abtransportiert. Damit endete die erste Periode organisierter Flugversuche in Šoštanj.

Schlagwörter: Flugwesen, Segelflugsport, Aeroclub, Naša krila [Unsere Flügel], Zögling, Šoštanj.

Matej Ocvirk

Županove zdrahe, tegobe in radosti

Župani Teharj, občinske volitve in njihovo delovanje od leta 1849 do razpada Avstro-Ogrske

OCVIRK Matej, prof. zgodovine in geografije.
Vrhe 13, 3221 Teharje

352 (497.4Teharje)"1849/1918"

ŽUPANOVE ZDRAHE, TEGOBE IN RADOSTI

Župani Teharj, občinske volitve in njihovo delovanje od leta 1849 do razpada Avstro-Ogrske

Teharska plemiška občina je bila eden zadnjih ostankov staroslovenske nižje upravne ureditve s posebnimi svoboščinami in nižjimi davki. Imela je status plemiške koseške občine (Das Edelhuthum Tüchern), ki se je obdržala celoten srednji vek do srede 19. stoletja. Za Teharčane pomeni končanje obdobja fevdalizma in upravne reforme avstrijskih vladarjev, med drugim tudi na področju občin, konec »plemenitosti«, posebnih pravic in drugih davčnih privilegijev. Teharje postanejo navadna podeželska občina na Štajerskem. Z razvojem industrializacije, nastankom prvih tovarn, zlasti Železarne Štore, se začne v zgodovini teharske občine novo poglavje. Tako se po letu 1875 pričinja boj na političnem področju, predvsem na občinskih volitvah in pri izbiranju župana med slovensko in nemško politično smerjo, ki jo je zastopalo vodstvo Železarne in pod katerega je prišlo tudi veliko teharskega prebivalstva, tako kmečkega, predvsem pa delavskega. Občinsko vodstvo sta si tako izmenjevala slovenska in nemškutarska stran, ki so jih zaznamovale tesne in napete volitve, medsebojna obtoževanja in tudi sporne odločitve županov na področju javne, prometne in druge občinske infrastrukture.

Ključne besede: teharska plemiška občina, avstrijska občinska reforma 1849, teharski župani, 1849-1918.

OCVIRK Matej, BA History, geography.
Vrhe 13, 3221 Teharje

352 (497.4Teharje)"1849/1918"

MAYOR'S CONFLICTS, TROUBLES AND JOYS

The Mayors of Teharje, Municipal Elections and Their Functioning from 1849 till the Disintegration of Austria-Hungary

The Teharje noble municipality was one of the last remains of the Old-Slovenian lower administrative regulation with special freedoms and lower taxes. It enjoyed the status of an old noble municipality (Das Edelhuthum Tüchern) that survived throughout the Middle Ages till the mid-19th century. For the Teharje people, it marked the end of feudalism and the administrative reforms of Austrian rulers, including the area of municipalities, the end of "nobility", special rights and other tax privileges. Teharje became an ordinary rural municipality in Styria. Industrialization and the first factories, in particular the Štore steelworks, marked the beginning of a new chapter in the history of the Teharje municipality. After 1875, a political struggle erupted, in particular at municipal elections and involving the choice between the pro-Slovenian and pro-German political camps. The struggle also divided the Steelworks management and had an impact on a large part of the Teharje population, both farmers and workers. The two sides took turns in running the city administration. The main topics that characterized the functioning of mayors and election campaigns included their disputable decisions in the field of public transport and other municipal infrastructure.

Key words: Teharje noble municipality, Austrian municipal reform in 1849, mayors of Teharje, 1849-1918.

Uvod

Županska funkcija je nekdaj pomenila častno in odgovorno funkcijo, župani pa so veljali za poštene, odgovorne in spoštovane ljudi. Kot navaja Josip Gruden, je bila županska oblast že od nekdaj med Slovenci priljubljena in se je ohranila še iz karantanskih časov preko celotnega srednjega veka še v 16. in 17. stoletje. Župani so bili večkrat hkrati tudi sodniki, ki so bili prosto voljeni ali pooblaščen od gospode ali plemstva. Sodbe so izvrševali in razsojali v sporih s pomočjo prisednikov, zapriseženih mož pod lipo ali pred cerkvijo, ki so bile javnega značaja in se jih je lahko udeleževalo vso krajevno prebivalstvo.¹ Naloge in pristojnosti današnjih županov se od nekdanjih nalog županov v obdobju avstrijske monarhije niso bistveno spremenile. Danes so župani na čelu nižjih upravnih enot, ki so temelj lokalne samouprave. Občinski predstojniki opravljajo različne naloge, od predstavniške naloge, funkcije zakonitega zastopanja občine do usklajevanja in nadzora dela odborov ter komisij občin. Župani posamezne občine so voljeni na podlagi splošne in enake volilne pravice s tajnim glasovanjem.² Na današnje slovenske župane pogosto »leti jo« obtožbe o zlorabi položaja, prirejanju javnih razpisov, korupciji, bogatenju na račun davkoplačevalcev in neizpolnjenih volilnih obljubah. Nič drugače ni bilo v preteklosti. Prav tako so letele na župane različne obtožbe in izbruhi nezadovoljstva, da občino vodijo avtokratsko, nepotrebno trošijo občinski denar in sledijo le lastnim interesom ...

Sodniška palica iz srebra teharskih plemičev.
17. stoletje (Pokrajinski muzej Celje)

Upravne in občinske reforme

Nov sistem občin je bil zastavljen in zasnovan kot avstrijski upravni sistem, ki je dopolnil centraliziran birokratski aparat in naj bi ublažil ali delno odpravil razlike med centraliziranim vrhom države in posameznimi gospodarskimi, kulturnimi in nacionalnimi odnosi v posameznih delih monarhije.³ Prvi avstrijski občinski zakon, ki je urejal volilno pravico v občinah, je bil začasno izdan s cesarskih patentom 17. marca 1849. Z njegovimi določbami so se vršile prve občinske volitve

v avstrijskih deželah po razpadu fevdalizma in revolucionarnem letu 1848. V začetku ustavnega obdobja je izšel nov občinski volilni red 5. marca 1862, s katerim so dobile posamezne dežele svoje občinske rede in volilno ureditev. Za Štajersko deželo, kamor je spadala tudi teharska občina, je bil izdan volilni red 2. maja 1864.⁴

Tako so imele občine zagotovljeno samoupravo pri notranjih zadevah občine, pri postavitvi občinskih organov, pri upravljanju in načrtovanju občinskega premoženja, izvajanju policijskega nadzora in skrbi za varnost oseb ter lastnine.⁵ Občina je imela naslednje naloge: skrbela za reže in dobrodelne ustanove, za požarno varnost, za javno moralo, skrbela za ureditev, vzdrževanje in financiranje ljudskih šol pod občinskim patronatom, izdajala gradbena dovoljenja, nadzirala zidanje in upoštevanje stavbenega reda, vzdrževala občinske ceste, mostove in poti, za združevanje občanov, za prodajo zdrave hrane in nadzirala sejme, trge, mere in uteži, svobodno gospodarila s premoženjem, skrbela za čistočo in javna kopališča.⁶ Volitve župana in občinskih odbornikov so bile običajno oznanjene 14 dni prej, takrat so določili tudi dan in uro volitev posameznih volilnih razredov. Volilna komisija je bila sestavljena navadno iz župana, občinskega svetnika in še štirih občanov, ki jih je izbral župan.⁷ Župana so izvolili občinski odborniki, voliti ga je moralo vsaj $\frac{3}{4}$ odbornikov in izvoljen župan je moral dobiti več kot polovico glasov. Odborniki so volili župana z volilnimi lističi iz svojih vrst, kasneje pa še svetovalce župana, od katerih sta morala biti najmanj dva. Število občinskih odbornikov se je gibalo med 12 in 30, odvisno od velikosti in števila prebivalcev občine. Mandat župana je trajal 3 leta, vendar se je lahko neomejeno ponovil.⁸

Teharska občina

Nova teharska občina je ob nastanku merila 2751 oralov, 945 kvadratnih sežnjev in je štela 932 prebivalcev. Novo občino so sestavljale naslednje katastrske občine: Teharje, Bukovžlak in Kresnike. Teharska katastrska občina je obsegala naselja: Teharje, Čret, Osenica in

⁴ Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 115.

⁵ Hernja Masten in Majerič, *Prvi med enakimi*, str. 58.

⁶ Kregar, *Upravni razvoj Celja 1848-1918*, str. 15.

⁷ Hernja Masten in Majerič, *Prvi med enakimi*, str. 59.

⁸ Kregar, *Upravni razvoj Celja 1848-1918*, str. 9.

¹ Gruden, *Slovenski župani preteklosti*, str. 22.

² Juvan Gotovac, *Naloge župana*, str. 8.

³ Kregar, *Upravni razvoj Celja 1848-1918*, str. 6.

Zvodno, bukovžlaška naselja Bukovžlak, Slance in Vrhe; katastrska občina Kresnike pa naselja: Štore, Lipa, Kresnike in Pečovje. Posebna državna komisija ji je priznala 10.042 goldinarjev in 15 kron odškodnine za odpadle fevdalne dediščine.⁹ Po novi občinski reformi je teharska občina spadala pod sodni in davčni okraj Celje.¹⁰

Zadnji župan teharske plemiške občine je bil Mihael Gorišek, tajnik pa Moric Sajovic,¹¹ poznejši celjski notar. Gorišek je moral kot zadnji teharski sodnik izročiti vse pravne akte, knjige z urbarji, pisma, različne listine, med drugim tudi tiste, ki so potrjevale pravice in svobodščine teharskim svobodnjakom, celjskemu okrajnemu sodišču. Prav tako je izročil zemljiške in zapuščinske obravnave na osnovi sestavljenega zapisnika. Mihaela Goriška so postavili tudi za začasnega prvega občinskega predstojnika v novoustanovljeni teharski občini. Začasni občinski predstojnik je bil odgovoren za predajo, vzpostavitev novega občinskega reda do prvih volitev in samo izvedbo le teh. Ob tem je imel posebna določila za dogovor o treh živinskih in letnih sejmih, pri čem je teharska občina plačevala za nova zemljišča.¹²

Franc Ostrožnik

Franc Ostrožnik (1794-1876), p.d. Turk, je bil gostilničar, lastnik mlina Mlinarjevega Janeza in posestnik v Čretu na posestvu sedanje Pišekove kmetije. Teharski občini je županoval 10 let, med letoma 1850 in 1860. Po razpustitvi teharske plemiške občine je bil izvoljen za župana 31. avgusta 1850.¹³ Kasneje ga je politična oblast potrdila za občinskega predstavnika zaradi spremenjenih državnih odredb, ki so začasno ukinile volitve županov in javnost občinskih sej leta 1854. Z uvedbo ustavnega sistema in sprejetju oktobrske diplome leta 1860 so se volitve županov ponovno uvedle.¹⁴ Za svojega tajnika in pravnega pomočnika je obdržal starega tajnika Morica Sajovica. Na mesto občinskega svetovalca pa sta bila izbrana lastnik dvorca Bežigrad, Maks Schmid in pivovar ter zemljiški posestnik Janez Antauer.¹⁵ Ostali občinski odborniki so bili zemljiški posestniki Mihael Gorišek, Mihael Vizjak, Jernej Štor, Jožef Zupanc, Štefan Stante, Franc Pospah, gostilničar

Andrej Ostrožnik, trgovec Andrej Wogg in učitelj Anton Salmhofer. Kot namestniki odbornikov so bili izvoljeni vsi kmečki posestniki: Jožef Štor, Jernej Žohar, Martin Resnik, Jurij Legvart, Gašper Zupanc in Jurij Stepišnik.¹⁶

Ostrožnik je med drugim kandidiral tudi na volitvah za frankfurtski parlament. 26. aprila 1848 na velikonočno sredo je bil izvoljen v nemški parlament na območju celjskega okraja, kjer naj bi zastopal slovensko politično stran in si prizadeval za uveljavljanje slovenskih pravic.¹⁷ 2. junija 1848 pa so potekale še volitve v začasni deželni zbor Štajerske. Iz celjskega kmečkega okraja je bil izvoljen prav tako Franc Ostrožnik skupaj z Jožefom Pečnakom in Mihaelom Goriškom.¹⁸

Svoj čas županovanja je začel s popisom za razbremenitev zemljišč, aktivov in raznolikih listin. O dohodkih teharske plemiščine ni bilo nobenih natančnih računov, prav tako se niso beležili davki v pridelkih. Iz tega je imela teharska gosposčina najslabšo bilanco o dohodkih, zato je tudi dobila majhno odškodnino za odpravljene zemljiške davke v višini 10.042 gld in 15 kron. Teharsko župnišče je dobilo odškodnino na desetini, in sicer 15.059 gld in 55 kron. Tako so teharski posestniki in svobodnjaki za svojo davčno svobodo in privilegij drago plačali. Predvidevalo se je, ob upoštevanju, če bi teharska gosposčina natančno vodila davčne obveznosti in število hišnih podložnikov, bi dobila najmanj 60.000 gld odškodnine. Sodni izvrševalec Kristovič je izročil teharskemu županu Francu Ostrožniku akte o odškodnini v zvezi za odpravo teharske plemiščine. Teharski županski odbor je imel možnost pritožbe na dano odškodnino v 14 dneh pri visokem ministrstvu cesarske krone za notranje zadeve, vendar se ni pritožil. Tako Teharčani tudi dolgo niso zvedeli o odškodnini, pa tudi brigali se niso veliko za upravne in druge občinske zadeve. Po drugi strani pa se je župan sam lotil reševanja zemljiško-pravdnih zadev brez posvetovanja in pomoči drugih občinskih odbornikov.¹⁹ Župan Ostrožnik je nevede, ko se je sam lotil reševanja finančnih, zemljiških in drugih pravnih občinskih zadev, ki so ostale odprte, veliko let kasneje povzročil številne nejasnosti, spore in druge odprte zadeve med teharsko vaško sosesko in občinskih vodstvom ter tudi omogočil prilaščanje in prepisovanje različnih zemljišč, posesti in gmajn, ki so bile nekdanje last teharske gosposčine. Prav tako je zamolčal in ni niti objavil javno ali v kakem drugem občinskem dokumentu, da je novoustanovljena teharska občina dobila denarno odškodnino za odpravo teharske plemiščine. Tako Teharčani sploh niso bili obveščeni, na

⁹ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, I. del, str. 98.

¹⁰ Kregar, *Upravni razvoj Celja 1848-1918*, str. 15.

¹¹ Moric (Matija) Sajovic umrl 1888, nem. Moritz Sajowitz je bil notar in justiciar. Po imenovanju na mesto celjskega notarja je prestopil na nemškutarsko stran in začel zastopati nemške interese. Prav tako je bil občinski odbornik mesta Celje 1870-1873, 1876-1888 v času župana dr. Josefa Neckermanna, kjer je prevladovala trda nemška nacionalistična politika do Slovencev (Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, I. del, str. 18, 26).

¹² Pečnak, *Teharska kronika*, str. 63.

¹³ Iz *Teharjev. Slovenski gospodar*, 10. 8. 1876, str. 2.

¹⁴ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, str. 21.

¹⁵ Pečnak, *Teharska kronika*, str. 66.

¹⁶ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, str. 98.

¹⁷ *Celska kronika*, str. 205-206.

¹⁸ *Celska kronika*, str. 207.

¹⁹ Pečnak, *Teharska kronika*, str. 65-66.

kakšnem način je bila ukinjena stara teharska plemščina in kakšno zapuščino je dobila.²⁰

Župan Ostrožnik je načeloval občini z varčno, skrbno in premišljeno politiko, brez večje porabe denarja in investicij v občinsko infrastrukturo. Privarčeval je presežke denarja v višini čez 10.000 gld.²¹ Najbolj dosledno in skrbno je izvrševal župansko nalogo na področju reda in miru, kjer je kar sam opravljal funkcijo občinskega stražnika in tako pogosto hodil na straže in nočne obhode. Tako je v času njegovega županovanja upadlo število ponočnih ropov in hujših zločinov, kriminala skoraj ni bilo. Slovenski gospodar je župana Ostrožnika označil z močnimi in pozitivnimi značajskimi lastnostmi, kot so poštenost, odkritost, delavnost, dobrosrčnost, varčnost in skromnost. Starši so ga zgodaj poslali v šolo v Celje in kasneje na Koroško. Tako se je tekoče in pravilno naučil govoriti nemško. Bil je tudi gostilničar, njegova krčma se je imenovala gostilna pri Turku, ki je bila znana po dobri kapljici in poštenju. Gostilna je bila znana daleč naokoli in odlikovalo jo je, da se v njej niso zbirali potepuhi, pretepači in sleparji. Časopisje o njem še poroča, da je kot gostilničar gledal na red, bil skrben in krščanskega duha tako pri družini, delu, kot pri gostih, ter povzema njegov življenjski moto: »Le ponižni bodimo.«²²

V tem času so se v teharski občini začeli graditi prvi industrijski obrati, ki so kasneje pomembno vplivati ne samo na gospodarski razvoj, ampak tudi na politične odločitve ter tudi na samo sestavo občinskega sveta teharske občine. Leta 1850 se je začel razvoj železarne in jeklarne, ki jo je začel graditi lastnik rudniške posesti B. Andrieu skupaj s Pavlom pl. Putzerjem na mestu prejšnje kovačnice na vodni pogon ter ob ugodni prometni legi Južne železnice. Že v naslednjem letu sta bili tako zgrajeni pudlarna in jeklarna ter je tako stekel industrijski način izdelave železa.²³ Franc Ostrožnik je tudi podpisal dovoljenje za ustanovitev novega topilniškega poslopja v bližini skladiščne zgradbe in dovoljenje za graditev stanovanjske zgradbe za delavce, ki jih je direkcija tovarne vložila na občinski urad Teharje 8. in 17. avgusta 1855. Prav tako je podpisal gradbeno dovoljenje za novo valjarno in s tem razširitev same železarne, ki jo je izdal tudi okrajni urad v Celju.²⁴

Jakob Žohar

Jakob Žohar, kmečki posestnik s Teharij, je na županski funkciji nasledil Franca Ostrožnika leta 1860

in bil dvakrat izvoljen na ta položaj. Županoval je dva mandata med letoma 1860 in 1867. V času županovanja Žoharja je teharska občina dobila koncesijo še za dva dnevna sejma dne 1. aprila 1860. Za odobritev sejma je morala občina poravnati znesek 63 goldinarjev privilegijske takse. Tako so se dovoljeni sejmi izvajali 21. januarja, 22. februarja, v marcu na dan po Marijinem oznanjenju, 12. maja, 26. julija in 19. decembra.²⁵

Župan Žohar je nadaljeval župansko politiko predhodnika, ki je prav tako temeljila na skrbnem gospodarjenju in varčevanju denarja. Svoje nasledniku je zapustil 25.914 gld. in 67 kron viška denarja. 1. maja 1863 je teharska občina dobila izplačano odškodnino za odpravo plemiške občine. Žohar je storil enako napako kot predhodni župan, ki prav tako Teharčanov ni obvestil o odškodnini. Za pridobljeni denar pa je izjavil, da ima občina srečo in je dobila denar v gotovini.²⁶

7. septembra 1864 so potekale nove volitve občinskih odbornikov in teharskega župana. Ob peti ure popoldne je bil Žohar ponovno soglasno izvoljen župan in ob tem dogodku so proslavili tudi teharski občinski odborniki. Pri volitvah župana je prisostvoval kot cesarski komisar okrajni predstojnik Lichtenegger. Po koncu občinskih volitev je sledila še vesela malica v občinski hiši, župana in nove občinske odbornike je pozdravil v nagovoru Miha Vizjak, ki je bil tudi občinski odbornik. Sledilo je vsesplošno veselje, ki ga je popestrilo grmeče streljanje iz možnarjev, ki so jih drugače uporabljali za obrambo proti toči. Teharski mlinar in pesnik Anton Grabič je novemu županu zapel pesem, ki je izražala radost in veselje nad novim županom ter obenem županovo funkcijo:²⁷

»Dost'krat, res,
Grenek je pelinovec vmes,
Vsak'mu st'riti prav po volji,
Se zameriti nikoli:
Takega ni na svet' ni b'lo-
Ga ne bo!«

Župan Žohar je bil naklonjen izobraževanju in razvoju različnih izobraževalnih zavodov ter tečajev. Na njegovo pobudo je dozorela ideja o gradnji nove teharske šole, vendar pa je do njene gradnje prišlo šele kasneje. Tako je Žohar 15. septembra 1865 imenoval prvi šolski krajevni odbor, ki so ga sestavljali naslednji člani: načelnik Anton Krajnc, Martin Žohar, Martin Stojan, Miha Vizjak iz Pečovja in Andrej Gajšek. Župan je imel

²⁰ Pečnak, *Lokal-Chronik der Edlinge Tüchern*, str. 37-38.

²¹ *Teharski plemiči. Domovina*, 7, 5. 11. 1897, št. 45, str. 3.

²² *Iz Teharjev. Slovenski gospodar*, 10. 8. 1876, let. 10, št. 33, str. 1-2.

²³ *Razvoj železarne Štore*, str. 9.

²⁴ Hertiš, *Rudarstvo in železarstvo v Štorah*, str. 31.

²⁵ *Zdovc, Sejmi na Celjskem*, str. 43.

²⁶ *Teharski plemiči. Domovina*, 7, 5. 11. 1897, št. 45, str. 3.

²⁷ Sitar Balant, *Iz Teharja na Štajerskem. Kmetijske in rokodelske novice*, 24. 9. 1864, let. 22, št. 39, str. 2.

v svoji pristojnosti preko šolskega sveta tudi imenovanje učiteljev. Po smrti učitelja Antona Salmhoferja so za novega učitelja določili Gašperja Vrečerja.²⁸

Žohar je namenil skrb tudi razvoju novih kmetijskih panog, predvsem sadjarstva in sviloprejstva. Spodbujal je izobraževalne tečaje, posebno skrb pa je namenjal tudi mladim kmetovalcem in dal predlog, da bi se nadobudni in vneti kmetovalci tudi nagradili. Tako je s pomočjo teharskega občinskega odbora pripravil prvo podelitev nagrad in posebnih priznanj na področju sadjarstva, za njegov razvoj in napredek ter za cepljenje dreves po sklepu občinskega odbora 7. marca, ki je potekalo 24. septembra 1864. Nagrade za prispevek pri razvoju sadjarstva so dobili posestnik Janez Gorišek, sviloprejski učenec Vizjak v Gradcu in sin znanega sadjarja Mihaela Vizjaka, teharski posestnik Miha Žohar, Janez Štante, sin kasnejšega teharskega župana Štefana Štanteta, za cepitev sadja zraven šolskih učilnic in posestnik s Teharj Juri Gaber. Podelitev nagrad ni odmevala samo v teharski občini, ampak tudi v sosednjih in širših štajerskih občinah. Samo podelitev nagrad so smatrali za zelo dobro in smiselno, predlog so dali za zgled, da bi se izvajal po vseh občinah za spodbudo, napredek in gospodarski razvoj. Samo tekmovanje in podeljevanje nagrad je potekalo tudi v naslednjih letih.²⁹

Drugi Ostrožnik na županskem stolčku

Andrej Ostrožnik (?- 9. 2. 1897), teharski posestnik in gostilničar, ki ni bil v ožjem sorodu s Francem Ostrožnikom (oba zagotovo izhajata iz iste teharske rodbine), je začel županovati leta 1867. Teharska občina je pod njegovim vodstvom ostala narodno usmerjena do leta 1871 in je delovala v skladu s politiko slovenskih narodnjakov. Tako se je občina leta 1868 na pobudo župana Ostrožnika pridružila slovenskim poslancem v štajerskem deželni zboru pri interpelaciji vlade 19. septembra z namenom, da se uvede narodna enakopravnost napram Nemcem, za slovenski jezik v šole, sodišča in urade ter združitev Slovencev v Zedinjeno Slovenijo kot narodno celoto.³⁰ K pozivu slovenskih rodoljubov in narodnjakov, ki so pripravljali ustavni shod v Celju, so pristopili tudi teharski narodni možje in teharski župan. Na pobudo Andreja Ostrožnika so podpisali resolucijo tudi ostali občinski odborniki. K resoluciji so pristopili naslednji: nekdanji župan Franc Ostrožnik, občinski odborniki Matija Dolinšek, Tone Koštomaj, Martin Stojan, Tone Gajšek, Jurij Mravljak, Jernej Štor, Valentin Kovač

(kasneje prešel na nemško stran), občinski tajnik Jože Centnar in učitelj Gašper Vrečar.³¹ Župan Ostrožnik je tako večkrat podpisal v imenu občine peticije slovenskih poslancev v deželnem zboru za slovensko šolstvo, urade in enakopravnost slovenščine nemškemu jeziku na sodiščih.³² Andrej Ostrožnik je bil tudi eden od teharskih kandidatov na listi slovenskih narodnjakov v okrajne zastope na deželnozborskih volitvah leta 1870.³³

Andrej Ostrožnik in ostali občinski odborniki so bili večinoma kmečkega porekla in niso imeli ustreznega znanja, izkušenj pri financah in vodenju občinskega proračuna. Zato se je teharski župan po pomoč obrnil na vodstvo štorovske železarne in določil Avgusta Freya za občinskega svetovalca. Frey³⁴ je bil po rodu Nemec, politično nemškega prepričanja, ki ni znal in bolj slabo razumel slovensko. Tako so začele tudi občinske seje potekati deloma v nemščini. Sklepi teharske občine in zapisniki občinski sej so se zapisovali v nemškem jeziku. Velik problem je predstavljalo tudi neznanje in razumevanje nemškega jezika.³⁵

Teharska občinska uprava se je lotila tudi prvega večjega gradbenega projekta po uvedbi novega sistema občin. Tako je občina do leta 1864 poravnala stroške za šolo. Avstrijska država je 25. maja 1868 sprejela nov državni šolski zakon, teharska šola je bila podržavljena in je postala enorazrednica z 8-letno šolsko obveznostjo. Leta 1868 je bil določen tudi nov šolski krajevni odbor, ki so ga sestavljali načelnik Josip Gajšek, ravnatelj železarne Avgust Frey, Sebastjan Gajšek, Miha Vizjak in Andrej Plank. Sprejeli so sklep, da bodo zgradili novo šolsko stavbo in sklep realizirali leta 1869.³⁶ Teharska občina se je odločila, da bo opustila staro šolo poleg župne cerkve in zgradila novo v samem centru vasi Teharje poleg Štefanove cerkve.³⁷ Gradnja nove šole je povzročila spor zaradi lokacije. Pri sami gradnji šole se je pokazala neodločnost, omahljivost in slabo znanje Andreja Ostrožnika, ki je ves projekt gradnje šole prepustil Freyu. Frey je na lastno pest določil novo lokacijo šole, ki jo je določil v središču vasi med dvema okrajnima in eno privatno cesto. To je pa je vzbudilo oster odpor Teharčanov, ki so protestirali proti temu

³¹ Slovenski narod, 2, 6. 8. 1869, št. 91, str. 4.

³² Telegram. Slovenski narod, 29.9. 1868, št. 76, str. 1.

³³ Slovenski narod, 3, 16. 6. 1870, št. 69, str. 2.

³⁴ Karel Avgust Frey je bil direktor štorovske železarne, ki se prvič omenja v Štorah leta 1856 ob požaru na Pečovju, ko je pomagal gasiti z 200 delavci štorovske tovarne. Na železarskem področju je imel tudi patent za iznajdbo litega železa poljubne trdote in odlične kakovosti iz kovaškega železa, ki ga je dobil junija 1860 (Orožen, Zgodovina Celja, II. del, str. 129, 130).

³⁵ Orožen, Zgodovina Celja, II. del, str. 98.

³⁶ SI_ZAC/0887 Osnovna šola Teharje, 2. fasc., Domožnanstvo Teharje.

³⁷ Pečnak, Teharska kronika, str. 69.

²⁸ SI_ZAC/0887 Osnovna šola Teharje, 2. fasc., Domožnanstvo Teharje.

²⁹ Iz Teharja na Štajerskem. Kmetijske in rokodelske novice, 22, 24.9. 1864, št. 39, str. 321.

³⁰ Štajersko. Kmetijske in rokodelske novice, 26, 10. 10. 1868, št. 41, str. 337-338.

predlogu.³⁸ Po razsodbi sodišča je bil uspešen Frey, iz sodišča je prišel kot politični zmagovalec in tako je bila nova šola sezidana leta 1869 proti volji vaščanov. Teharčani so gradbeni primer gradnje nove šole ostro zamerili županu Ostrožniku in mu očitali, da postaja slamnati mož nemško usmerjenega Freya in da ni opravil nadzora pri sami gradnji šole. To je pokazala tudi finančna bilanca in pregled denarnega stanja občine, saj je Ostrožnik zapustil svojemu nasledniku le 10.542 goldinarjev in 83 kron. Od predhodnega župana Žoharja je prevzel 25.914 goldinarjev in 67 kron. Eden od očitkov je bil tudi, da je proti koncu svojega mandata povzročil krajo občinskega denarja in izčrpavanje občinske blagajne.³⁹

Štefan Štante

Štefan Štante (24.12. 1819 – 27.6. 1906) je začel županovati leta 1874 in je bil na čelu teharske občine dva mandata, torej do leta 1880. Prvič je bil izvoljen leta 1874, drugič pa 1877. V času njegovega županovanja se je občinska blagajna čisto spraznila in je zašla v dolgove predvsem zaradi trošenja. Tako je ob svojem odstopu leta 1880 zapustil za 2.469 goldinarjev primanjkljaja. Največji izdatki so predstavljali popravilo teharske šole (čez 900 gld), nov Tratenški most (900 gld) in popravilo župnišča (600 gld). V tem času je šla železarna v Štorah v stečaj pod vodstvom občinskega svetovalca Freya in nekaj časa ni obratovala. Tako se je v občinsko blagajno steklo manj davkov.⁴⁰ V tem času se je nemški vpliv in moč nemške stranke še okrepil in razširil na teharsko občino. Eden očitkov teharskemu županu, predvsem s strani slovensko usmerjenih narodnjakov, je bil, da preveč zastopa nemško liberalno strujo. Ob tem je slovenski gospodar opozoril, da črpa svoje znanje in modrosti iz nemških časopisov, predvsem iz celjskega Cillier Zeitungu.⁴¹

V času njegova županovanja so izginili tudi računi za izgradnjo nove teharske šole in njeno obnovo.⁴² Na račun župana Štanteta so sledile tudi številne obtožbe glede županovanja, češ da to funkcijo zanemarja in jo opravlja nevestno. To se je pokazalo pri požaru v naselju Lipa, ko je ogenj izbruhnil na pustno soboto leta 1876. V požaru so pogorela gospodarska poslopja, razen hiše posestnika Martina Mravljaka. Teharski župan ni pustil peljati gasilske brizgalk na pogorišče. To je odsvetoval in izjavil, češ da se ne spleča. Kasneje je zagorelo še na dveh poslopih z živežem. Zaradi neodgovornosti je bil kaznovan z denarno kaznijo s strani sodišča. Drugi oči-

tek je bil na delovanje v občinski upravi. Da je nevesten, se je pokazalo, ko že pol leta ni sklical občinske seje. Prav tako svojo župansko delo ni gradil na dialogu in dobrih medsosedske odnosih ter je povzročil številne razprtije med učitelji, občinsko upravo, krajani in samo duhovščino.⁴³ Tako je župan Štante posredoval v šoli, ko je teharski katehet pridržal nekaj učencev v šoli, da bi se učili, med drugim njegovo hčerko. Zaprte učenke je spustil domov, kaplana pa opozarjal, da nima pravice zapirati učencev po pouku. Pred učenci je Štante kateheta ozmerjal, vreščal nanj, po vrhu pa je še grozil s pestmi in tolkel po šolskem inventarju.⁴⁴ Na koncu je še povzročil razprtije v teharski cerkvi. Po nasvetu občinskega svetovalca je ustavil plačilo organistu, ukinil orgljanje ob cerkvenih praznikih in še nekaj drugih plačil. Teharski občani so trdili, da je to povzročil iz maščevanja in razloga, ker ne hodi v cerkev in se ne udeležuje cerkvenih praznikov na Teharjih.⁴⁵

Valentin Kovač

Valentin Kovač (7. 2. 1836 – 5. 2. 1913), posestnik iz Lipe (danes Štore), je županoval med letoma 1880 in 1895. Za župana je bil izvoljen kar petkrat, prvič 26. februarja 1880, nato marca 1883, 22. marca 1886, marca 1889 in 29. marca 1892. Županoval je s pomočjo občinske sluge Zupanca, direktorja železarne Jelleka, ki je opravljal funkcijo občinskega svetovalca, tovarniškega uradnika Zepla, ki je vodil volilno propagando za nemško stran in občinskega tajnika Ludovika Peera.⁴⁶ Več let je županoval s pomočjo domiselne in aktivne volilne kampanje, ko so njegovi volilni agitatorji hodili od hiše do hiše in pridobivali glasove. Veliko vlogo je odigrala tudi boljša nemška propaganda in kampanja, z več finančnimi sredstvi s strani nemških uradnikov ter nemškega vodstva štorovske železarne.⁴⁷ Drug vzrok za zmagovalstvo nemške stranke pa je bila slaba volilna udeležba, naveličanost in apatičnost teharskih narodnih volivcev, pa tudi organizirana volilna udeležba štorovskih delavcev, ki so prišli voliti tudi zaradi groženj z izgubo službe.⁴⁸ Slovenski gospodar je Kovačevo županovanje in volilno kampanjo označeval na šaljiv in ironičen način: »Imamo velikega kovača, le-ta ima kladivo in klešče, a ne nakovala, tudi mu ni znano kovaško delo, kar je kovačevo po domače.« Kampanje za volitve

³⁸ Bukošek, *Osnovna šola Teharje*, str. 149.

³⁹ Pečnak, *Teharska kronika* str. 70-71.

⁴⁰ Pečnak, *Teharska kronika*, str. 73.

⁴¹ *Iz celjske okolice. Slovenski gospodar*, 12, 25. 4. 1878, št. 17, str. 135-136.

⁴² Pečnak, *Teharska kronika*, str. 74.

⁴³ *Od Voglajne. Slovenski gospodar*, 10, 16. 3. 1876, št. 12, str. 119.

⁴⁴ *Slovenski narod*, 10. 8. 1876, št. 33, str. 2.

⁴⁵ *Iz celjske okolice. Slovenski gospodar*, 10, 4. 5. 1876, št. 19, str. 183.

⁴⁶ *Od Voglajne. Slovenski narod*, 16, 15. 3. 1883, št. 61, str. 3.

⁴⁷ *Iz Teharja. Slovenski gospodar*, 14, 4. 3. 1880, št. 10, str. 76-77.

⁴⁸ *Iz Teharjev. Občinske volitve. Domovina*, 2, 16. 4. 1892, št. 8, str. 86.

se je lotil na svojevrsten način, hodil je od hiše do hiše in obljubljal posestnikom manjše davke.⁴⁹

Kovač je pustil v teharski zgodovini velik pečat, tako po pozitivni kot negativni plati. V času njegovega županovanja je občina postala trdno zasidrana v nemških rokah in je še močeneje padla pod vpliv železarniškega vodstva. Dejansko prvi občinski mož je bil tovarniški ravnatelj Karel Jellek, ki ni govoril slovensko in je odločal tudi o vseh pomembnih odločitvah in smernicah občine. Tako se je teharska občina pod vodstvom štorovskega direktorja lotila vrste novih gradbenih projektov in izgradnje druge občinske infrastrukture. Gradili so novo pokopališče na območju vzhodno od vasi Teharje, kjer se svet začne vzpenjati pod sveto Ano. Staro se je do leta 1885 nahajalo okoli cerkve svetega Martina.⁵⁰ Zgradili so tudi novo mrliško vežico, prostor za sejmišče v Slancah, stavbišče za izolirnico v primeru izbruha nalezljivih bolezni (»kolera špital«), razširili in zgradili nova javna stranišča pri šoli, nove prometne poti in mostove ter prvič javno naznanili idejo za izgradnjo nove ali pa obnovo stare cerkve sv. Martina, ki je postala premajhna. Nemško usmerjeno občinsko vodstvo je hotelo tudi uvesti nemške oddelke in nemški učni jezik na teharski osnovni šoli. Po spodletem poskusu je bila s pomočjo nemške organizacije Schulverein zgrajena privatna nemška šola v Štorah, ki je bila predana svojemu namenu v šolskem letu 1892/93.⁵¹ Kovač je kot župan zastopal nemško liberalno politiko v tesnem sodelovanju z vodstvom štorovske železarne. Nemški pristaši so ga označevali kot dostojnega, nemškega prijatelja, za katerega je bilo značilno, da je delal učinkovito, s prizadevnostjo in povsem pridobil nemški karakter.⁵²

Župan Kovač pa je s pomočjo nekaterih občinskih odbornikov sprejel tudi vrsto sklepov, ki so bili v nasprotju z delovanjem same občine in njenih prebivalcev. Tako je bil na občinski seji 13. julija 1893 sprejet sklep, da občina ne potrebuje javne poti mimo železarne proti Teharjam. Javno pot so razglasili za zasebno in jo predali v namen štorovski železarni.⁵³ Proti sklepu se je

pritožilo tudi celjsko okrajno glavarstvo in na občinski seji 23. septembra 1893 je moral teharski župan razveljaviti občinski sklep na podlagi številnih pritožb in na poziv okrajnega glavarstva ter razglasil ponovno prometno pot za javno.⁵⁴ Kovač in občinski sluga Zupanc sta dosegla na sodišču v Celju, da se je osrednji prostor vaškega naselja Teharje imenovan Ledina prepisal na vso teharsko občino. V resnici je bila last soseske Teharje, torej same vasi. Kovač je prav tako dosegel vpis v lastništvo občine za območje gozda nad cesto med Pišekovo domačijo in Turkovim mlinom v Čretu. Ta gozd je ostal last občine, tako da ga ni bilo mogoče dobiti nazaj v last teharske soseske.⁵⁵

Teharski župan Valentin Kovač (1836-1913).
Županoval med 1880 in 1895.

Gradnja novih objektov in druge občinske infrastrukture s prevelikimi stroški in s slabšo kakovostjo ter sprejemanje nekaterih občinskih sklepov župana Kovača na lastno pest brez posvetovanja z občani Teharij so povzročili oblikovanje opozicije, ki je dobila tudi narodni značaj in borbo proti vse večjemu nemškemu

vplivu v občini na vseh ravneh javnega življenja. Po vrnitvi na rodno Teharje je Josip Pečnak,⁵⁶ ki je že imel politične izkušnje kot celjski okrajni in občinski odbornik, združil teharske rodoljube, narodno zavedne kmete in postal največji nasprotnik liberalne nemške politike župana Kovača.⁵⁷ Skupaj z učiteljem Vrečerjem je preprečil, da se teharska šola ni spremenila v dvojezično in ni podlegla nemškemu vplivu. V svojih nastopih je večkrat opozarjal na nepravilnosti župana Kovača, kot načelnik vaškega premoženja Teharje je vodil tudi več pravnih zadev proti Kovaču in teharski občini, med drugim v pravnih zadevah teharske soseske proti občini glede Ledine kot prostora, ki si ga je teharska občina neupravičeno lastila. Pečnak je bil uspešen v pravnih zadevah proti Kovaču in je s tem preprečeval nadaljnjo nezakonito županovo politiko prisvajanja zemljišč.⁵⁸ Na župana

⁵⁴ SI_ZAC/0062 Občina Teharje, Protokol seje 23. 9. 1893.

⁵⁵ Orožen, Gmajne na področju srednje Savinje, str. 166.

⁵⁶ Jožef Pečnak (1816-1905) se je rodil 24. januarja 1816 očetu mlinarju Gregorju Pečnaku v Štorah. Bil je teharski gostilničar, narodnjak, podjetnik in pisec. Med drugim je napisal knjigo o teharski zgodovini. Ukvarjal se je tudi z gostinstvom, imel gostilno v Štorah, več gostiln v Celju, med drugim kavarno pri Pečnaku, kasneje kavarna Schneid, kjer so kasneje postavili Nemško hišo. 20 let je deloval na Reki, kjer je leta 1865 kupil kavarno Evropo (Dr. Štor: Josip Pečnak (Življenjepis). Ilustrovan narodni koledar, 1906, let. 18, str. 108-115).

⁵⁷ Teharski plemiči. Domovina, 26. 11. 1897, let. 7, št. 48, str. 1-3.

⁵⁸ SI_ZAC/0887 Osnovna šola Teharje, 2. fasc., Domoznanstvo Teharje.

⁴⁹ Od Voglajne. (Občinske volitve na Teharjih.). Slovenski gospodar, 20. 15. 4. 1886, št. 15, str. 116.

⁵⁰ SI_ZAC/0887 Osnovna šola Teharje, 2. fasc., Teharje domoznanstvo.

⁵¹ Orožen, Zgodovina Celja in okolice, II. del, str. 99, 192.

⁵² Valentin Kowatsch. Deutsche Wacht, 38, 5. 2. 1913, št. 11, str. 2.

⁵³ SI_ZAC/0062 Občina Teharje, Protokol seje 23. 7. 1893.

Kovača je letel tudi očitek, da se je finančno okoristil pri vožnji in prodaji kamenja pri gradnji novega teharskega pokopališča in mrtvašnice ter prodajal gradbeni material po višji ceni. Ob tem je zavrnil predlog teharskega župnika Jeretina in teharskih župljanov, da bi pokopališče gradili v lastni izvedbi, večinoma prostovoljno in z manjšimi stroški ter je za vsa gradbena dela razpisal javni razpis in jih oddal na javno dražbo. Kot izvajalec je bil izbran tudi sam župan in nekaj drugih občinskih odbornikov, ki so bili blizu njemu.⁵⁹

Teharski narodnjak, podjetnik, pisec in politik Josip Pečnak (ilustrovan narodni koledar, 1906, let. 18, str. 109)

Župan Kovač je s pomočjo občinskega odbora leta 1883 priredil veliko slavnost, ko je sam cesar Franc Jožef obiskal Celje in se je med drugim ustavil tudi na železniški postaji v Štorah. Slavja ob cesarjevem prihodu se je udeležil skupaj z županom sosednje občine Sveti Lovrenc (danes Kompole) Gajškom, ob tem pa je pozdravil razvitje poldrugo sto let stare belo-rdeče svilnate zastave in razobešene nemške tovarniške napise.⁶⁰

Slovensko usmerjeni Teharčani niso mogli verjeti in so imeli »za katastrofo«, da njihov župan ne zna pisati in brati; povrhu pa je zastopal še nemško stran, ki se je štela za napredno in bolj izobraženo stran. Nepismenega župana so šteli za sramotno dejanje, ki je županovl kar 15 let, in da županska funkcija zahteva pismenega uradnika. Po vrhu pa si kaj takšnega ne bi smela privoščiti takšna slavna in plemenita občina Teharje, kot je

bila.⁶¹ Kasneje se je Kovač naučil pisati, deloma tudi v nemščini. To je pograbil tudi slovenski časopis Domovina, ki se je norčeval, da so lahko Teharčani ponosni na svojega »nemškega« župana, ki sam sebe podpisuje Kowatz. To novico so pograbili ob njegovem nemškem zapisu v spričevalo dekli Uršuli Flis, kjer je najbolj izstopal njegov podpis Falentin Kowatz.⁶²

Narodni župan Jožef Rebov

Jožef Rebov (18. 2. 1856-1949) je bil posestnik iz Čreta in je bil izvoljen za teharskega župana na listi teharskih rodoljubov v združeni Narodni stranki. Županovl je dva mandata med letoma 1895 in 1901. Prvič je bil izvoljen za župana 9. aprila 1895 in drugič 4. aprila 1898. Volilno kampanjo s pomočjo dr. Štora in teharskega kaplana Čemažarja je usmeril v teharske rodoljube in kmečke posestnike, ki se prej niso udeleževali volitev in jih strnil v enotno slovensko stranko.⁶³ Vso volilno kampanjo je usmeril v odstavitev župana Kovača, češ da je zgradil vse nove občinske objekte in drugo infrastrukturo v svoji županski dobi s preveč stroški, na neprimernih zemljiščih, brez posvetovanja s samimi občani Teharji in da je bil nemško usmerjen odbor pod vodstvom Jelleka nekoristen in je deloval le v lastne interese. Najbolj so mu zamerili, ker je prestavil sejenski prostor na novo lokacijo in ni ostal na teharski Ledini ter dal zapreti nekatere pešpote od železarnice proti Teharjam pod vplivom štorovskega vodstva tovarne.⁶⁴ Središča njegovih političnih zborovanj so bila znane teharske gostilne, med drugim Cajhnova in Šušteršičeva.⁶⁵

Slovenski gospodar je župana Rebova označil župana z voljo, ki deluje v prid občine in njenih prebivalcev. Županova predvolilna obljuba je tudi bila, da bo končal dolgoletne pravde same občine in se zavzel za spravo med samo teharsko občino in vasjo Teharje, ki je terjala tudi veliko denarja.⁶⁶ Za svoje občinske svetovalce je izbral: Antona Štora, Jožefa Kresnika in Franca Štora. V drugem mandatu pa je postal svetovalec še gostilničar Ignacij Cajhen.⁶⁷ Na predlog Rebova so sprejeli tudi nove uradne ure občine, med drugim ob nedeljah zjutraj.⁶⁸

⁵⁹ Teharski plemiči. Domovina, 26.11. 1897, let. 7, št. 48, str. 1-3.

⁶⁰ Iz Teharja. (Cesar.). Slovenski gospodar, let. 14, št. 10, str. 76-77.

⁶¹ Teharje. Domovina, 5.3. 1895, let. 5, št. 7, str. 5.

⁶² Nemščina nekdanjega teharskega župana. Domovina, 23.11. 1908, št. 135, str. 2.

⁶³ Kako so Teharje postale slovenske? Slovenski gospodar, 18.4. 1895, št. 10, str. 135-136.

⁶⁴ Teharje. Domovina, 5, 5.3. 1895, št. 7, str. 5.

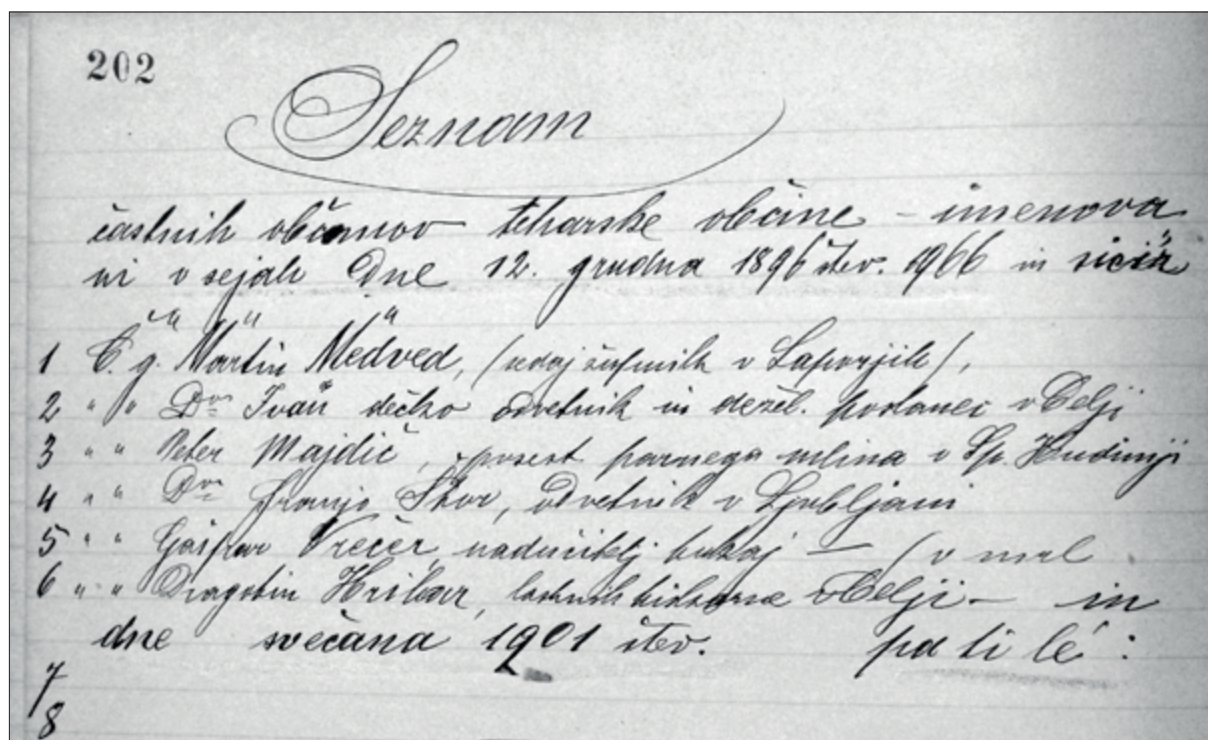
⁶⁵ Die Gemeindewahlen in Tüchern. Deutsche Wacht, 20, 31.3. 1895, št. 26, str. 3.

⁶⁶ S Teharji. Slovenski gospodar, 30, 27.8. 1896, št. 35, str. 300.

⁶⁷ Novi občinski odborniki teharske občine. Domovina, 5, 5.4. 1895, št. 10, str. 4.

⁶⁸ SI_ZAC/0062 Občina Teharje, Zapisnik seje občinskega odbora 3.8. 1895.

Seznam teharskih častnih občanov leta 1901
(Zgodovinski arhiv Celje, ZAC/062, Občina Teharje 1863-1949, Zapisnik seje februar 1901).

Župan je podal predlog, da se za vsako vas v občini voli tudi podžupan (rihter). Tako so bili na mesto podžupanov izvoljeni njegovi pristaši: za Bukovžlak so izvolili Martina Vizjaka, Osenco Franca Štora, Pečovje Sebastjana Kovača, Zvodno Franca Štora, Vrhe Martina Gajška, Čret Andreja Felovška, za Lipo Janeza Mravljaka, Slance Valentina Stojana, Teharje Franca Dimeca in Kresnike Martina Štanteta.⁶⁹ Zgodil se je tudi prestop občinskega odbornika Martina Koštomaja, imenovanega dolgi Tinč na nasprotno stran. Kandidiral je na slovenski listi in je imel velike »politične apetite«. Ker ni postal teharski župan, je prestopil na nemško stran in se z njimi politično povezal.⁷⁰

Župan Rebov se je odločil, da bo njegovo županovanje potekalo mirno in bo deloval spravno z vsemi stranmi. Tako je pospešil reševanje več pravnih zadev in drugih tožbenih postopkov, ki so se potekali na relaciji med samo občino in vaškimi

Teharski narodni župan Jožef Rebov (1856-1949). Župan med letoma 1895 in 1901 (Ilustrirani Slovenec, 7. 3. 1926, str. 6)

soseskami Teharje in Čret. V imenu občine se je pogodil v tožbenih postopkih z vasjo Teharje glede lastništva zemljišč in glede spravila lesa, ki je potekal brez dovoljenja za občinske zadeve. Občina je prav tako opustila tožbeni postopek, pripravljena je bila kriti sodne stroške iz lastne blagajne, glede spora z lastniki gozdov in travnikov v Čretu, če jih prepustijo občini.⁷¹ Lotil se je tudi uravnoteženja financ in ob splošnem pomankanju denarja je poiskal nove vire financiranja v uvedbi novih davščin. Tako so zvišali pristojbine za živinske sejme od glave živali,⁷² začeli so pobirati davek od kramarjev in drugih sejmov na Ledini in pobirati nove pristojbine od grobov. Vse utemeljitve so razlagali na povečanju stroškov vzdrževanja infrastrukture, velikih izdatkih za izgradnjo novega sejmišča in pokopališča, prav tako pa je morala občina kriti pristojbine za pokope ljudi, ki nimajo denarja.⁷³

⁶⁹ SI_ZAC/0062 Občina Teharje, Zapisnik seje občinskega odbora 8. 10. 1895.

⁷⁰ Iz Teharij. Slovenski gospodar, 30, 24. 12. 1896, št. 52, str. 327.

⁷¹ SI_ZAC/0062 Občina Teharje, Zapisnik seje občinskega odbora 30. 1. 1896.

⁷² SI_ZAC/0062 Občina Teharje, Zapisnik seje 9. 12. 1895.

⁷³ SI_ZAC/0062 Občina Teharje, Zapisnik seje 30. 1. in 25. 2. 1896.

Največji projekt in izdatek občine v času županovanja Rebova je predstavljala nova župna cerkev, celotna vrednost so ocenili na 10.000 gld. Sama občina ni želela sama kriti celotnih stroškov, saj se je po vrhu obnavljala tudi cerkev sv. Štefana. Zato so začeli iskali tudi druge vire financiranja in denarne možnosti.⁷⁴

Sprva je kazalo, da bo sodelovanje župana Rebova z nemškimi pristaši v občinskem odboru postalo zgledno in v »prijetnem vzdušju«. Kmalu pa so se razvile ostre polemike in nasprotovanja. Vzrok je bil v posvetovanju glede imenovanja častnih občanov Teharij. Tako je občinski odbor na predlog Rebova sprejel za častne občane same slovenske narodnjake in rodoljube. Imenovani so bili celjski politik, odvetnik in deželni poslanec Ivan Dečko; industrialec in lastnik parnega mлина na Spodnji Hudinji Peter Majdič; teharski rojak, odvetnik v Ljubljani dr. Franjo Štor; teharski nadučitelj Gašper Vrečar; bivši kaplan Martin Medved in politik ter urednik časnika Domovina v Celju Dragotin Hribar. Ta odločitev občinskega sveta in hud spor z nemško stranjo je povzročil odstop treh njenih odbornikov februarja 1897.⁷⁵ Častni teharski občani so bili tako imenovani in potrjeni v drugem Rebovem županskem mandatu februarja 1901.⁷⁶

Teharski narodnjaki so želeli okrepiti svoje delovanje in se zoperstaviti nemško usmerjeni teharski stranki, ki je imela močno finančno in politično podporo v štorovski tovarni, ki je zastopala liberalno smer.⁷⁷ Eden od pobudnikov in ustanovnih članov Katoliškega političnega društva na Teharjah je bil tudi župan Rebov, ki se je zavzemal za razvoj in okrepitev slovenske politične zavesti ter uveljavitev slovenskih pravic v javnem življenju napram nemški prevladi. Vrsto let je opravljal funkcijo načelnika in podpredsednika.⁷⁸ Na svojo politično stran je znal pritegniti tudi nekatere teharske Nemce, med drugim lastnika Bežigrada dr. Vinka Dolscheina.⁷⁹

Karel Gorišek

Karel Gorišek (19. 9. 1864 – 9. 6. 1926), teharski veleposestnik, je županoval 17 let, od leta 1901 pa do konca Habsburške monarhije, ko je z nastankom Kraljevine SHS nova jugoslovanska oblast razpustila občinski od-

bor in imenovala začasnega regenta Martina Stojana.⁸⁰ Prvič je bil izvoljen maja 1901, nato (kljub porazu 25. februarja 1905) na ponovljenih volitvah 21. julija 1906 in 15. septembra 1910. Med 1. svetovno vojno ni bilo občinskih volitev, zato je bil brez volitev imenovan za teharskega župana. Župan Gorišek je imel dobro zastavljeno in organizirano volilno kampanjo po vseh krajih teharske občine. Vodili so jo izkušeni in prekaljeni domači zaupniki, veljaki ter pristaši nemške strani, med drugim prejšnji nemški župan Valentin Kovač, graščak Kurt pl. Mayer, brat Janez Gorišek, zet Franc Špes in gostilničarji Lokošek, Tlaker, Muhl pri Lemažu.⁸¹

Gorišek je imel tudi dobro finančno zaledje in vso potrebno organizacijsko podporo nemškega vodstva železarne, ki je zagovarjala, da prinaša v Štore in na Teharje napredek, industrijski kapital in nova delovna mesta.⁸² Tako so županske volitve spremljale tudi agresivna in nasilna propaganda s številnimi nepravilnostmi z obeh strani, ki so jih zaznamovala številna obtoževanja, žaljivke in pretepi.⁸³ Za svojo župansko podporo si je znal pridobiti tudi nekaj slovenskih mož s pomočjo zvijač in podkupovanja, ki so v zadnjem trenutku pred ali po volitvah prestopili na nemško stran in ga politično podprli.⁸⁴ Utrditev političnega položaja v sami občini mu je pomagala tudi slabša in nepremišljena volilna kampanja slovenske strani in vse večji politični razkol med teharskimi klerikalci in liberalci, ki so bili prej enotno povezani v slovensko narodno stranko.⁸⁵

Pri županski funkciji se je Gorišek naslonil na občinske svetovalce: trgovca iz Štor Antona Peera, direktorja štorovske tovarne Josefa Pfeifferja⁸⁶ in kmečke posestnike Martina Vizjaka iz Teharij ter Cirila Rezarja iz Kresnik.⁸⁷ Uradoval je tudi s pomočjo občinskega tajnika, nemškutarja Pušnika, ki je Teharje zapustil leta 1905.⁸⁸ Največ težav pri svojem županovanju je imel v prvem mandatu, ko ni izpolnil številnih predvolilnih obljub, med drugim, da bo občinska uprava gospodarila modro, preudarno in varčno, vendar je občinsko vodstvo zabredlo v »rdeče številke« in so morali posledično

⁷⁴ SI_ZAC/0062 Občina Teharje, Zapisnik seje 8.5. 1896.

⁷⁵ SI_ZAC/0062 Občina Teharje, Zapisnik seje 23. 11. 1896 in 2. 2. 1897.

⁷⁶ SI_ZAC/0062 Občina Teharje, Zapisnik seje 20.2. 1901.

⁷⁷ Na Teharjih. (Za teharsko občinsko volitev.). Slovenski gospodar, 32, 17. 3. 1898, št. 11, str. 5.

⁷⁸ Ustanovni shod katoliško-političnega društva na Teharjih. Slovenski gospodar, 31, 18. 2. 1897, št. 7, str. 57.

⁷⁹ Pri občinskih volitvah na Teharjih. Domovina, 8, 8. 4. 1898, št. 14, str. 3.

⁸⁰ SI_ZAC/0887 Osnovna šola Teharje, fasc. 1, sig. 1, Šolska kronika.

⁸¹ Puščavnik izpod sv. Ane nad Teharji. Domovina, 15, 17. 3. 1905, št. 22, str. 4.

⁸² Die Gemeindwahl in Tüchern. Deutsche Wacht, 17. 9. 1910, 35, št. 75, str. 1.

⁸³ Zmaga v Teharjih. Domovina, 38, 28. 2. 1905, št. 48, str. 1.

⁸⁴ Teharske volitve. Slovenec, 29, 30. 5. 1901, št. 122, str. 3.

⁸⁵ Občinske volitve na Teharjih. Narodni dnevnik, 2, 15. 9. 1910, št. 209, str. 3-4.

⁸⁶ Josef Pfeiffer je kasneje postal ravnatelj Westnove tovarne (kasneje Emo) posode, kjer sta bila lastnika Avgust in Adolf Westen ml. (Cvirn, Občinske volitve v okoliški občini Celje, str. 135).

⁸⁷ Die Gemeindwahl in Tüchern. Deutsche Wacht, 30. 5. 1901, 26, št. 43, str. 1.

⁸⁸ Teharski tajnik. Slovenec, 33, 26. 9. 1905, št. 220, str. 3.

povišati občinske doklade. Prav tako niso izpeljali zastavljene gradnje nove župne cerkve. Po vseh razprtijah in neizpeljanih načrtih se je občinsko vodstvo z županom Goriškom na čelu odločilo odstopiti, kljub večini v občinskem odboru. Vrelišče pa je doseglo po zavrnitvi prošnje teharske občine okrajnemu glavarstvu v Celju, da bi se občinski računi predložili šele po izpeljanih novih volitvah. Poleg tega je občinsko vodstvo krivično sestavilo volilni imenik, ker so pripisali preveč volivcev.⁸⁹

Kljub odstopu in začasnemu porazu na občinskih volitvah leta 1905 je Karel Gorišek ostal na županskem stolčku še naprej, ker se je nemška stranka na izid volitev pritožila in dosegla, da so bile nične. Dosegli so razveljavitev občinskih volitev, ker naj bi se slovenska stranka posluževala nepravilnosti z volilnimi skrinjicami, pri sestavljanju imenika volivcev, po vrhu pa je bil še ročno raztrgan seznam volivcev nemške stranke.⁹⁰

Kljub številnim neizpolnjenim volilnim obljubam, političnim škandalom in vse večjemu prepadu med slovensko in nemško stranko se je priljubljenost župana Goriška še povečala in pod njegovim vodstvom je teharska občina postala trdno politično nemška. Slovenska stran ga je označevala, da je najhujši sovražnik Slovencev, ki za voljo zaslužka skupaj s prejšnjim županom Kovačem spreminja teharsko občino v nemško in Teharčane v novodobne sužnje štorovske tovarne.⁹¹ Župan Gorišek ni uradoval samo v nemščini, ampak je nemški jezik uporabljal tudi v javnosti in na raznih drugih slovesnostih. Tako je nemško nagovoril skupaj z mariborskim škofom Napotnikom udeležence svete birme pri cerkvi na Teharjah, čeprav je bila večina udeležencev slovensko govorečih.⁹² Za častne občane je razglasil Nemce, tako je na občinski seji 27. oktobra 1913 predlagal in razglasil s pomočjo občinskega sveta Leopolda Karla Erdmanna, zasebnika iz Eggenberga za častnega teharskega občana, ki pa sploh še ni bil v sami občini.⁹³ Za častnega občana je imenoval tudi bivšega direktorja železarne Karla Jelleka.⁹⁴ Odzval se

je vabilu za srečanje občinskih zastopnikov celjskega okraja, ki ga je pripravljala nemška stran. Ves sprejem je potekal v nemškem jeziku. Temu so slovenski narodnjaki nasprotovali, slovensko usmerjeni župani se niso odzvali vabilu. Tako je bil Gorišek eden redkih županov, ki se je udeležil srečanja pri okrajnem zastopniku dr. Schäftleinu.⁹⁵

Nemško usmerjeni teharski župan Karel Gorišek. Županoval od 1901-1918.

Gorišek je podpisal na občinski seji 27. 4. 1909 odlok, da kupi nekdanjo Pečnakovo vilo in pripadajoče posestvo. S tem se je občinsko vodstvo preselilo v nove prostore poleti leta 1909, stare prostore pa so odstopili teharski šoli, ker je že primanjkovalo ustreznih prostorov zaradi povečanja števila učencev, razširitve učnih programov z več učitelji in spremembe standardov same šole, ki je zahtevala tudi šolsko kuhinjo.⁹⁶ Gorišek je v svojih županskih mandatih dosegel, da je vrsta javnih občinskih odborov in krajevnih svetov dobila nemško usmerjeno vodstvo in večino v njih, med njimi v krajevem šolskem svetu, volilni komisiji in drugih. Rad je imel

pregled nad celotnim političnim dogajanjem v občini in sprejemanjem posameznih odločitev na vseh področjih. Zato je poleg županske funkcije opravljal še vrsto različnih nalog v posameznih krajevnih odborih. Opravljal je nadzorno funkcijo v šolskem svetu, se udeleževal sej in imel vpliv na sprejemanje odločitev na področju izobraževanja.⁹⁷ Med drugim je opravljal tudi funkcijo predsednika volilne komisije na občinskih volitvah leta 1905 in 1906.⁹⁸

Na občinskih sejah je večkrat poskušal umiriti napete politične strasti med nemško in slovensko stranjo, da bi kdaj delovali složno ali v skupnem interesu, ali rešili vsaj osnovne probleme, vendar mu ni uspevalo niti med nagovori občinskih odbornikom. Večkrat je katera od političnih strani predčasno zapustila sejo zaradi nestrinjanja in političnih obtoževanj.⁹⁹ S prevlado nemške stranke v občini je župan Gorišek nekoliko pomiril nemške zahteve za prenos občinskega središča iz Teharij v Štore in težnje Štorovčanov po odcepitvi od teharske občine. Štorovski Nemci so že pošiljali zahteve

⁸⁹ Nemška obstrukcija na Teharjih. *Domovina*, 14, 13. 12. 1904, št. 97, str. 582.

⁹⁰ Kampf in Tüchern. *Deutsche Wacht*, 5. 3. 1905, 30, št. 19, str. 1.

⁹¹ Deutschfreundlich. *Domovina*, 24. 2. 1905, št. 16, str. 1.

⁹² Iz Teharja pri Celju. *Slovenski narod*, 45, 4. 7. 1912, št. 150, str. 2.

⁹³ Ehrenbürger von Tüchern. *Deutsche Wacht*, 38, 31. 10. 1913, št. 88, str. 3.

⁹⁴ SI_ZAC/0887 Osnovna šola Teharje, 1. fasc., Šolska kronika.

⁹⁵ Župani celjskega okraja pri sodnji. *Domovina*, 14, 13. 12. 1904, št. 97, str. 582.

⁹⁶ SI_ZAC/0887 Osnovna šola Teharje, 2. fasc., Zapisnik krajevnega šolskega sveta Teharje.

⁹⁷ SI_ZAC/0887 Osnovna šola Teharje, 1. fasc., Šolska kronika.

⁹⁸ Zmaga v Teharjih. *Slovenski narod*, 38, 28. 2. 1905, št. 48, str. 1.

⁹⁹ Teharje. *Domovina*, 15, 24. 1. 1905, št. 7, str. 2.

na deželni odbor, da bi Štore dobilo svojo občino kot industrijsko središče nemškega kapitala. Do te zahteve ni prišlo.¹⁰⁰

Kljub umirjanju političnih strasti, pa ni popustil v zahtevah teharskih narodnjakov za dvojezični pečat, uradni slovenski občinski tabli in tudi uveljavitvi slovenskega uradovanja na občini. Čeprav je bila občina Teharje po številu prebivalcev večinsko slovenska, Nemci so leta 1906 predstavljali le 5,5 % vseh prebivalcev od 2.159, je občina Teharje uporabljala le nemški uradni pečat Gemeinde Tüchern.¹⁰¹ Župan Gorišek se je izkazal tudi kot dobrotnik revnih teharskih šolskih otrok. Ob sobotah so dobivali pri njem kosilo revni otroci iz Osence.¹⁰²

Županovanje Goriška so zaznamovali tudi zloraba položaja in osramotitev časti, med drugim tudi njegovih bližnjih in daljnih sorodnikov. Tako je bil njegov občinski tajnik Mihael F. obsojen na 8 mesecev težke ječe zaradi poneverbe uradnih listin in kraje denarja iz občinske blagajne. Tako si je na občinske stroške kril pristojbino za glasbeno licenco in stroške oskrbe v bolnišnici v skupni višini 800 kron, pri tem je navedel kot vzrok žalostno družinsko usodo in velik psihični pritisk družine na njega.¹⁰³ Pri celjskem sodišču sta bila 10. aprila obsojena zaradi soudeležbe pri tatvini na 24 ur zavora nekdanja občinska odbornika in županova sorodnika, brat Janez Gorišek in zet Franc Špes, ker sta kupila ukradeno blago od bivšega hlapca Nečaka pri Pečnaku.¹⁰⁴ Franc Špes je moral zapustiti tudi občinski svet, izgubil pa je tudi volilno pravico za tri leta, ker je bil obsojen na zapor zaradi postopka zoper tujo lastnino.¹⁰⁵

Sklep

Odprava fevdalizma v Habsburški monarhiji leta 1848 in avstrijske upravne reforme leta 1849 pomenijo konec teharske plemiške občine s svojimi svoboščinami, posebnimi pravicami in davčnimi privilegiji. Zadnji izvoljen teharski sodin ali šepa je bil Mihael Gorišek. Prvi izvoljen župan novonastale teharske občine je leta 1849 postal teharski posestnik Franc Ostrožnik, ki je bil na čelu srenjskega zastopa 10 let.

Čeprav je bilo večinsko prebivalstvo občine Teharij slovensko, Nemci so bili le tovarniški uradniki, trgovci

in nekaj graščakov, je nemška politična stranka imela veliko pristašev, tudi v občinski upravi in imela melno besedo pri izgradnji občinskih projektov in porabi občinskega denarja. Po letu 1871 se je nemški vpliv tako na političnem in gospodarskem področju v občini začel krepiti predvsem z nemškim vodstvom štorovske železarnice. Z nemško usmerjenim županom Valentinom Kovačem je bila občina trdno nemško zasidrana. V času župana Kovača je bilo izpeljanih največ gradbenih projektov, izgradnja novega pokopališča, sejmišč. Prelomno leto za slovensko stran na Teharjah pomeni leto 1895, ko slovenska stran ponovno zmaga na volitvah z Jožefom Rebovom. Tesen poraz slovenska stran doživi leta 1901, ko izgubi občinske volitve le za en glas. Po letu 1906 postane občina ponovno izrazito nemško usmerjena z županom Goriškom na čelu, ki županuje občini do konca 1. svetovne vojne. Najhujši poraz slovenska stran doživi leta 1910, ko nemška stran močno zmaga v vseh treh volilnih razredih, tudi v tradicionalnem drugem razredu, kjer je ponavadi prepričljivo zmagovala slovenska stran teharskih kmečkih volivcev. Ob tem se je pokazala tudi močna razklanost slovenske liberalne in klerikalne strani tudi na lokalnem nivoju.

Občinske volitve so bile pestre, saj jih je zaznamovala živahna volilna kampanja, agitacija, ki so jih spremljali prepiri, volilne prevare, ponarejanje in tudi pretepi. Zmago nemške strani so omogočale dobro organizirana, načrtana in pripravljena propaganda in občinska agitacija, ki je bila tudi dobro finančno podprta s strani nemških uradnikov štorovske železarnice in celjskih Nemcev ter dobro organiziran prihod delavcev štorovske »fabrike« na volitve. V interesu celjskega občinskega vodstva je bilo tudi, da je bilo čim več okoliških celjskih občin nemško usmerjenih, kar so videli kot branik nemške celjske »trdnjave«. Slovenska stran je večkrat izgubila na volitvah tudi zaradi slabe udeležbe slovenskih volivcev in zaradi nezanimanja Teharčanov za volitve. Pogosto jim je bilo tudi vseeno, kdo je župan in kateri odborniki sedijo v občinskem svetu, kar so večkrat opozarjali tudi slovenski narodnjaki in slovenski teharski politični veljaki.

Vsi teharski župani med letoma 1849 in 1918 so bili kmečki posestniki, nekateri so zraven imeli še gostilno ali mlin. Ker so bili nevešči v finančnih poslih, drugih pravnih zadevah in gradbenih projektih, so se pogosto obračali po pomoč in nasvete tovarniškemu vodilnemu osebju in uradnikom štorovske železarne, ki pa so bili nemškega prepričanja, po vrhu pa niso znali niti slovensko. S tem je prišlo teharsko občinsko vodstvo pod nemški vpliv, kar je imelo posledično vpliv na pomembne občinske odločitve in gradnjo infrastrukture.

¹⁰⁰ V *Teharjih. Domoljub*, 19, 8. 2. 1906, št. 6, str. 90.

¹⁰¹ Pozor! Teharčani! Domovina, 16, 9. 7. 1906, št. 78, str. 2.

¹⁰² SI_ZAC/0887 Osnovna šola Teharje, 1. fasc., Šolska kronika.

¹⁰³ *Ein unrebinder Gemeindesekretär*. *Deutsche Wacht*, 38, 1.10. 1913, št. 79, str. 6.

¹⁰⁴ *Teharski prvaki nemčurske družbe. Domovina*, 15, 2. 5. 1905, št. 34, str. 3.

¹⁰⁵ *Teharske volitve. Slovenec*, 33, 26. 9. 1905, št. 220, str. 3.

Viri in literatura

Arhivski viri

Zgodovinski arhiv Celje

SI_ZAC/0062 Občina Teharje (1863-1949), zapisniki občinskih sej.

SI_ZAC/ 0887 Osnovna šola Teharje (1842-1976), domoznanstvo Teharje in šolska kronika.

Časopisni viri

Deutsche Wacht, 1895, 1901, 1905, 1910, 1913

Domoljub, 1906

Domovina, 1892, 1895, 1897, 1898, 1904, 1905, 1906, 1908

Ilustrovan narodni koledar, 1906

Narodni dnevnik, 1910

Narodni list: glasilo Narodne stranke za Štajersko, 1910

Novice: Kmetijske in rokodelske novice, 1864, 1868

Slovenec, 1894, 1901, 1905

Slovenski gospodar, 1876, 1878, 1880, 1886, 1895, 1896, 1897, 1898

Slovenski narod, 1869, 1870, 1883, 1905, 1910, 1912, 1914

Literatura

Breznik, Josip: Dr. Josip Gruden, Slovenski župani v preteklosti. *Ljubljanski zvon*, 36, 1916, št. 2, str. 94-96.

Bukošek, Metka: Osnovna šola Teharje. *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva*, 1933, let. 26, str. 148-155.

Cvirn, Janez: Občinske volitve v okoliški občini Celje 1910-1911. *Celjski zbornik*, 1992, str. 133-142.

Čuček, Filip: *Uspehi spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi. Gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879-1893)*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2008.

Goropevšek, Branko: *Štajerski Slovenci, kaj hočemo. Slovenska politika na Štajerskem v letih 1906 in 1914*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2005.

Gruden, Josip: *Slovenski župani v preteklosti*. Ljubljana: Leonova družba, 1916.

Gruden, Josip: Slovenski župani. Ponatis. *Teorija in praksa*, 33, 1996, št. 2, str. 302-307.

Hernja Masten, Marija in Majerič Kekec, Nataša: *Prvi med enakimi. Funkcija mestnega sodnika in župana skozi stoletja*. Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 2006.

Hertiš, Iris: Rudarstvo in železarstvo v Štorah ter njun vpliv na razvoj kraja (od sredine 19. stoletja do leta 1945). V: *Štore- od agrarnega zaselka do*

industrijskega kraja. Štore: Izobraževalni center Železarne, 1995.

Juvan Gotovac, Vesna: Naloge župana. V: *Župan in občina, priročnik* (ur. Stane Vlaj). Ljubljana: Inštitut za lokalno samoupravo in Visoka upravna šola, 2000, str. 8-20.

Kregar, Tone: Upravni razvoj Celja v letih 1848-1918. *Iz zgodovine Celja 1848-1918, Odsevi preteklosti 2*. Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1998.

Melik, Vasilij: *Volitve na Slovenskem 1861-1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.

Orožen, Ignac: *Celska kronika* (ur. Branko Goropevšek). Ljubljana: Osrednja knjižnica Celje, 1997.

Orožen, Janko: Gmajne na področju srednje Savinje in njenih pritokov. *Celjski zbornik*, 1957, str. 153-190.

Orožen, Janko: Zgodovinski pregled teritorijev in oblik samouprave v celjski pokrajini. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1968, št. 4, str. 106-116.

Orožen, Janko: Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini 1848-1918. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1971, št. 2, str. 200-261.

Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. I. del. Od začetka do leta 1848*. Celje: Cetis, 1971.

Oset, Željko: Teharska koseška skupnost skozi prizmo sodnega protokola koseškega sodišča v obdobju 1715 – 1718. *Kronika*, 2008, št. 56, str. 463-472.

Pečnak, Josef: *Local-Chronik der Edlinge von Tüchern*. Cilli, 1894.

Pečnak, Jožef: Krajevna kronika »Teharskih plemičev«. *Naš dom – zbirka pesmi, povesti in narodnega blaga, zanimivosti*, I. zvezek, 1897, str. 21-92.

Razvoj železarne Štore in njenih naslednic (ur. Gorazd Tratnik). Štore: Inexa, 2001.

Zakošek, Iris; Cvelfar, Bojan in drugi: *Štore: od agrarnega zaselka do industrijskega kraja*. Štore: Izobraževalni center Železarne, 1995.

Zdovc, Hedvika: *Sejmi na Celjskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2006.

Zusammenfassung

DES BÜRGERMEISTERS INTRIGEN, BESCHWERDEN UND FREUDEN

*Gemeindewahlen und die Tätigkeit der Bürgermeister
von Teharje/Tüchern vom Jahr 1849 bis zum Zerfall
Österreich-Ungarns*

Die Adelsgemeinde von Teharje/Tüchern war eines der letzten Überbleibsel der altslawischen niederen Verwaltungsordnung mit besonderen Rechten und geringeren Steuern. Sie hatte den Status eines Edelthums und konnte diesen durch das gesamte Mittelalter bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts bewahren. Für die Bewohner von Teharje/Tüchern bedeuteten das Ende des Feudalismus und die Verwaltungsreformen der österreichischen Herrscher, die unter anderem auch die Gemeinden betrafen, das Ende des Edelthums und der besonderen Rechte und Steuerprivilegien. Teharje/Tüchern wurde zu einer gewöhnlichen Landgemeinde der Steiermark. Mit dem Voranschreiten der Industrialisierung und der Entstehung der ersten Fabriken, darunter insbesondere das Eisenhüttenwerk Štore/Store, beginnt ein neues Kapitel in der Geschichte der Gemeinde. Nach dem Jahr 1875 fängt nämlich der Kampf auf politischem Gebiet an, vor allem bei Gemeinde- und Bürgermeisterwahlen zwischen der slowenischen und der deutschen politischen Richtung. Letztere wurde von der Leitung des Hüttenwerkes vertreten und brachte auch einen großen Teil der bäuerlichen Bevölkerung sowie insbesondere die Arbeiterschaft unter ihren Einfluss. Die Gemeindeführung wechselte zwischen der slowenischen und der deutschösterreichischen Seite; kennzeichnend waren knappe und angespannte Wahlen, wechselseitige Anschuldigungen und auch umstrittene Entscheidungen der Bürgermeister in Bezug auf die öffentliche, verkehrstechnische und sonstige Infrastruktur der Gemeinde.

Schlagwörter: Edelthum Teharje/Tüchern, österreichische Gemeindereform 1849, Bürgermeister von Teharje/Tüchern, 1849-1918.

Marcus Schreiner Božič*

Zgodovina 72. münchenskega rezervnega policijskega bataljona

Münchenski 72. rezervni policijski bataljon je bil eden od več kakor 100 policijskih bataljonov, ki so med 2. svetovno vojno kot okupacijska enota delovali na celotnem območju pod nemško oblastjo. Med letoma 1941 in 1944 je bataljon deloval v Sloveniji, kjer je predstavljal pomemben element ukrepov nemškega zatiranja in preganjanja. V prispevku bomo predstavili doslej v glavnem še neznano zgodovino tega bataljona.

September 1939 – oktober 1940

Formiranje bataljona se je začelo v münchenski vojašnici zaščitne policije¹ 26. avgusta 1939. Tega dne

se je začela nemška mobilizacija, vpoklicali pa so tudi rezerviste policije.²

Bataljon so – kakor je razvidno iz imena (rezervni policijski bataljon), v glavnem sestavljali policijski rezervisti,³ ki so jih ob koncih tedna urili od leta 1938, medtem ko so bili častniki in podčastniki aktivni policisti.

Po urjenju je bil 72. rezervni policijski bataljon sredi decembra 1939 kot zasedbena enota prestavljen na Poljsko. 19. decembra 1939 je pod poveljstvom stotnika zaščitne policije Bröschna⁴ prispel v Czestochowo

* Kriminalist Marcus Schreiner Božič je bil rojen leta 1970. Policist je postal leta 1988, leta 2010 pa je začel sodelovati pri raziskavi zgodovine Policijske uprave München med nacizmom. Glavna tema njegove raziskave je zgodovina redarstvene policije med 2. svetovno vojno ter delovanje višjega vodje SS in policije „Alpenland“. Razen tega sodeluje pri različnih drugih raziskovalnih projektih, vezanih na pogrešane (padle) nemške policiste in kadre nemških tajnih služb v 50. letih 20. stoletja, sodeluje pa tudi pri pripravi razstave „NS-Dokumentationszentrum München“, ki bo odprta leta 2015. Živi v Münchnu, njegova bivaša žena in dvanajstletni sin pa živita v Sloveniji.

¹ Zaščitna policija (Schutzpolizei, SchuPo) je del uniformirane policije. Njeni pripadniki opravljajo naloge s področja vzdrževanja reda in javne varnosti. Med naloge pripadnikov zaščitne policije spadajo patruljiranje, sprejem in obdelava prijav kaznivih dejanj, pregon storilcev, kontrola in nadzor prometa, posredovanje pri prometnih nezgodah ter nadzor javnih prireditev. Pri prevajanju činov sem si pomagal z naslednjimi internetnimi stranmi: <http://de.wikipedia.org/wiki/Schutzpolizei>, http://de.wikipedia.org/wiki/Ordnungspolizei#Dienstgrad-Abzeichen_bei_Schutzpolizei_des_Reiches.2C_der_Gemeinden.2C_Wasserschutzpolizei.2C_Feuer-schutzpolizei_und_Gendarmerie, http://en.wikipedia.org/wiki/Ranks_and_insignia_of_the_Ordnungspolizei (vse dostopno 8. 12. 2014). V slovenskem jeziku je na to temo na voljo tudi knjiga Karel Forte / Marko Selin, Nič več strogo zaupno I, II, Partizanska knjiga, Ljubljana 1978. Op. prev.

² Dnevna povelja poveljstva zaščitne policije München (Tagesbefehle des Kommandos der Schutzpolizei München), Staatsarchiv München, Polizeidirektion, 8218 (Jahrgang 1939).

³ Rezervisti policije so bili vojni obvezniki letnikov 1900-1909, ki jih je vojska (Wehrmacht) dala na razpolago za služenje v policijski rezervi. Večinoma so bili to obrtniki in zaposleni v različnih trgovskih poklicih, ki so gotovo računali na to, da jih bodo v primeru vojne uporabili kot policiste v domovini. V začetku so rezervne policijske bataljone predvideli in urili za izvajanje zasedbenih nalog, do njihove uporabe proti partizanom in na fronti pa je prišlo šele kasneje med vojno. Pri tem se je izkazalo, da policijski rezervisti za te naloge niso bili niti primerno izurjeni niti opremljeni. Samo v Münchnu je bilo v policijsko rezervo vključenih ok. 5.000 moških, iz katerih so oblikovali skupaj 4 bataljone – k temu je treba prišteti še posamezne čete ter službujoče na policijskih postajah in stražnicah.

⁴ Werner Bröschen, rojen leta 1901 v Wernigerodeju, se je leta 1919 pridružil prostovoljcem in leta 1923 v Merseburgu vstopil v policijo. Leta 1928 je postal policijski poročnik. V hudih izgrelih 17. 7. 1932 v Altoni pri Hamburgu je poveljeval vodu konjeniške policije. Leta 1938 so ga kot stotnika zaščitne policije prestavili v München. Od novembra 1939 do januarja 1940 je bil poveljnik 72. rezervnega policijskega bataljona. Februarja 1940 ga je SS in policijsko sodišče v Krakovu odstavilo in obsodilo na hišni pripor. Od februarja 1941 do junija 1942 je bil poveljnik čete 74. rezervnega policijskega bataljona v Augsburgu in na Poljskem, od novembra 1942 pa je služboval v Rusiji in Ukrajini. 11. 12. 1943 je kot major zaščitne policije padel pri Kijevu. Personalakte Bröschen, Stadtarchiv München, Personalakten, Abgabe 20/101, Nr. 361.

Posnetek, datiran 4. 10. 1939, je bil posnet v vojašnici Münchenske zaščitne policije »Hansa Heimen«, prikazuje pa rezerviste v starih, modrih uniformah z njihovimi inštruktorji. (Zapuščina nekega policijskega rezervista 72. rezervnega policijskega bataljona.)

(Tschenstochau).⁵ Bataljon so sestavljale 3 čete s po 140 možmi, motorizirani oddelek in kasneje še mitralješka četa, tako da je enota verjetno štela skupaj od 500 do 550 mož. Kmalu po prihodu bataljona na Poljsko, se je čez en januarja 1940 pritožila vojska (Wehrmacht). Generalpolkovnik Blaskowitz, vrhovni poveljnik armadne skupine Vzhod, je v spomenici, namenjeni Hitlerju, zapisal:

»6. 12. 1939 so pripadniki 72. rezervnega policijskega bataljona v Czesstochowi oropali judovsko trgovino z živili. Pri tem so iz trgovine odnesli tudi usnje, ki so ga imeli v delu za vojsko. Zaradi kasnejše vojaške preiskave, je policija lastnikovo ženo, gospo Barmherzig kot neprijetno pričo zaprla in ubila [...]

Judovskega strojarja Eliasa Rappaporta iz Žarkov(ega?), ki po naročilu vrhovnega poveljstva v Czesstochowi dobavlja usnje, je neki policist pridržal, ga v prostorih 1. čete 72. rezervnega policijskega bataljona preiskal in pretepel ter mu odvzel ves denar v znesku 1.102 zlotov. V Czesstochowu je prišel kupovat strojila.«⁶

⁵ Dnevna povelja poveljstva zaščitne policije München, Staatsarchiv München, Polizeidirektion, 8218 (Jahrgang 1939).

⁶ Citirano po: Stefan Klemp, »Nicht ermittelt. Polizeibataillone und die Nachkriegsjustiz. Ein Handbuch.« Klartext-Verlag, 2. überarbeitete und erweiterte Auflage, Essen 2011. Gre za eno izmed spomenic vojske z začetka vojne, v katerih so tematizirali zločine SS in policije

Pritožba je privedla do postopka pred SS in policijskim sodiščem v Krakovu, v katerem sta bila odstavljena tako prvi poveljnik bataljona, stotnik zaščitne policije Bröschen, kakor tudi poveljnik 1. čete, stotnik zaščitne policije Ambros.⁷

Februarja 1940 so bataljon – zagotovo zaradi omenjene pritožbe, premestili v Varšavo.⁸ Poveljstvo bataljona⁹ je prevzel major zaščitne policije Richard Maiwald.¹⁰

in o tem poročali Hitlerju. Pritožbe so le v redkih primerih privedle do preiskav ali posledic za odgovorne osebe. Blaskowitz se je v svoji pritožbi sicer zmotil za en mesec – bataljon je bil 6. 12. 1939 še v Münchnu, drugače pa ima prav.

⁷ Bröschna so zaradi pomanjkljivega nadzora obsodili na 2 tedna hišnega zapora. Ambrosa so sprva obsodili na smrt, kasneje pa so kazni spremenili v zaporno. Padel je kot rezervni narednik zaščitne policije avgusta 1944 v Varšavi. Personalakte Ambros, Stadtarchiv München, Personalakten, Abg. 20/101 Nr. 43.

⁸ Dnevna povelja poveljstva zaščitne policije München, Staatsarchiv München, Polizeidirektion, 8219 Jahrgang 1940 in navedki iz osebnih spisov različnih pripadnikov bataljona.

⁹ Dnevno povelje poveljstva zaščitne policije München z dne 27. 1. 1940, Staatsarchiv München, Polizeidirektion, 8219. Maiwald je prispel v Varšavo v začetku februarja 1940.

¹⁰ Richard Maiwald, rojen leta 1894, se je pridružil policiji leta 1919 v Lübecku. Leta 1937 so ga kot stotnika zaščitne policije premestili v München, kjer je deloval kot poveljnik čete. Od oktobra 1939 je kot major zaščitne policije deloval na Poljskem – v štabu poveljnika redarstva (BdO – Befehlshaber der Ordnungspolizei) v Lodzu (Łódź), 8. 12. 1939 je postal komandant 71. policijskega bataljona, 27. 1. 1940 komandant 72. rezervnega policijskega bataljona. Aprila

Poveljnik je ostal več kakor štiri leta. Bataljon je ostal v Varšavi do oktobra 1940, uporabljali pa so ga kot zasedbeno enoto. Verjetno je sodeloval pri postavitvi varšavskega geta, ki je bila zaključena oktobra 1940.¹¹ 28. in 29. aprila 1940 je bataljon obiskal Heinrich Himmler.¹²

Fotografija, posneta 28. ali 29. 4. 1940 v Varšavi, prikazuje Heinricha Himmlerja in poveljnika bataljona majorja zaščitne policije Maiwalda (na levi). (Zapuščina nekega policijskega rezervista 72. rezervnega policijskega bataljona.)

17. oktobra 1940 je bil 72. rezervni policijski bataljon prestavljen nazaj v München.¹³ 4. (mitralješka) četa je bila razpuščena, strojnice pa so razdelili med preostale 3 čete. V Münchnu je prišlo tudi do večjih kadrovskih

sprememb v bataljonu. Večino aktivnih policistov – med njimi veliko poveljnikov vodov in podčastnikov, so zamenjali policijski rezervisti, ki so se dotlej izurili. Bataljon je tako imel v svojih vrstah le še malo aktivnih policistov.¹⁴ V posamezni četi je ostalo zelo malo izšolanih aktivnih policistov – v vsaki četi komaj kaj več kot 10, med njimi poveljnik čete, nadporočnik ali stotnik zaščitne policije. Drugi častnik v četi je bil poslej v večini primerov rezervni poročnik zaščitne policije.

Konec marca ali v začetku aprila 1941 je bil bataljon premeščen iz Münchna na Štajersko, kjer so potekale priprave za napad na Jugoslavijo. Münchenci so prišli na območje Lannacha in 10. aprila vkorakali v Slovenijo, kjer so ostali skoraj natančno tri leta.¹⁵

Organizacija nemške policije v Sloveniji

Ozemlje današnje Slovenije so sile osi razdelile na tri okupacijske cone. Medtem ko je jugozahodni del z glavnim mestom Ljubljana prišel pod Italijo, je vzhodni obmejni del Slovenije zasedla Madžarska. Pretežni del Slovenije bi si morala priključiti Nemčija in ga pripojiti Štajerski in Koroški, kar pa so zaradi vojne situacije zmeraj znova odlagali. Nastali sta območji šefa civilne uprave na takoiimenovanem Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem. Za varnost je bila pristojna policija in ne vojska, saj so ti območji imeli za del nemške države.

Vrhovni poveljnik je bil višji SS in policijski vodja (HSSPF) XVIII. vojaškega okrožja Alpenland s sedežem v Salzburgu.¹⁶ Sprva je imel sedež na Bledu, od septembra 1943 pa v Ljubljani, kjer je bil »štab za boj proti bandam« (Führungsstab für Bandenbekämpfung).

Njemu podrejena sta bila poveljnika varnostne policije (Sicherheitspolizei) in varnostne službe (Sicherheit-

1944 je bil zamenjan na položaju komandanta 1. bataljona 19. policijskega polka SS, od oktobra 1944 je bil komandant 6. policijskega polka SS na Madžarskem. Ob koncu vojne je bil odpuščen, leta 1948 pa ponovno sprejet v policijsko službo, a še isti dan zaradi zdravstvenih razlogov upokojen. Datum smrti ni znan – domnevno je umrl konec 60. let 20. st. Podatki iz Bavarskega glavnega državnega arhiva (Bayerisches Hauptstaatsarchiv), MInn 101316, dnevnih in posebnih povelj poveljstva zaščitne policije München ter višjega vodje SS in policije Alpenland (HSSPF – Höhere SS- und Polizeiführer).

¹¹ Fotografska zapuščina nekega pripadnika münchenskega bataljona, v kateri so ohranjene fotografije zemljišča kasnejšega geta.

¹² Različne fotografske zapuščine münchenskih policistov, na katerih je dokumentiran obisk.

¹³ Posebno povelje poveljstva zaščitne policije v Münchnu z dne 16. 10. 1940, Staatsarchiv München, 8208.

¹⁴ Različna dnevna povelja poveljstva zaščitne policije v Münchnu, Staatsarchiv München, Polizeidirektion, 8219.

¹⁵ Befehl Nr. 1 des Befehlshabers der Ordnungspolizei Alpenland (10. aprila 1941 ob 22h). Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1622, fasc. 17.

¹⁶ Višji SS in policijski vodja nadobmočja Alpenland je bil od decembra 1941 do konca vojne Erwin Rösener, rojen leta 1902, elektromonter po poklicu. Leta 1926 je vstopil v NSDAP in SA, leta 1930 pa v SS. Na začetku vojne je bil vodja štaba SS nadobmočja (Oberabschnitt) Rhein s sedežem v Wiesbadnu s činom brigadirja SS (SS-Oberführer), junija 1940 vodja SS nadobmočja Rhein ter višji SS in policijski vodja, od 16. 12. 1941 višji SS in policijski vodja nadobmočja Alpenland s činom generalporočnika SS (SS-Gruppenführer) in generalporočnika policije. Od 30. 7. 1944 je bil general SS (SS-Obergruppenführer) in policije. 15. 5. 1945 so ga zajele angleške enote in ga izročile Jugoslaviji. Na procesu proti Leonu Rupniku in ostalim je bil obsojen na smrt in 8. 9. 1946 usmrčen v Ljubljani. Povzeto po: Zinke/Schulz, »Die Generale der Waffen-SS und Polizei«. Podatke mi je posredoval Andreas Schulz.

Karta izpostav varnostne policije v Sloveniji. Vidna so nemška poimenovanja krajev in podatki o številu prebivalcev. (ARS, AS 1931, fasc. 766.)

sdienst)¹⁷ na Bledu (kasneje v Ljubljani) in v Mariboru.¹⁸ Poveljnika varnostne policije in varnostne službe sta imela v večjih slovenskih krajih izpostave s po 4 do 10 uradniki. Policijske enote so pri večjih akcijah redno dodeljevali četam varnostne policije.¹⁹

Sprva na Bledu, od septembra 1943 dalje pa v Ljubljani, je imel svoj sedež poveljnik redarstvene policije (BdO – Befehlshaber der Ordnungspolizei). Njemu je bila podrejena redarstvena policija, sestavljena in zaščitne policije in orožništva.

Podobno kakor v Rajhu, so na deželi po vaseh nastale orožniške/žandarmerijske postaje z do 10 orožniki – večinoma s policijskimi rezervisti starejših letnikov ali z nekdanjimi jugoslovanskimi orožniki. V mestih Maribor in Celje so nastale izpostave/oddelki, sestavljeni iz pripadnikov zaščitne policije in rezervnih policistov.

Poveljniku redarstvene policije je bilo stalno podrejenih več rezervnih policijskih bataljonov, pa tudi samostojnih motoriziranih orožniških čet in oklepni enot.²⁰

Vojska (Wehrmacht) oziroma oborožene sile SS (Waffen-SS) so bile do septembra 1943 angažirane v Sloveniji zgolj z učnimi enotami in starejšimi letniki »deželnih strelcev«, ki so jih po potrebi podredili višjemu SS in policijskemu vodji.

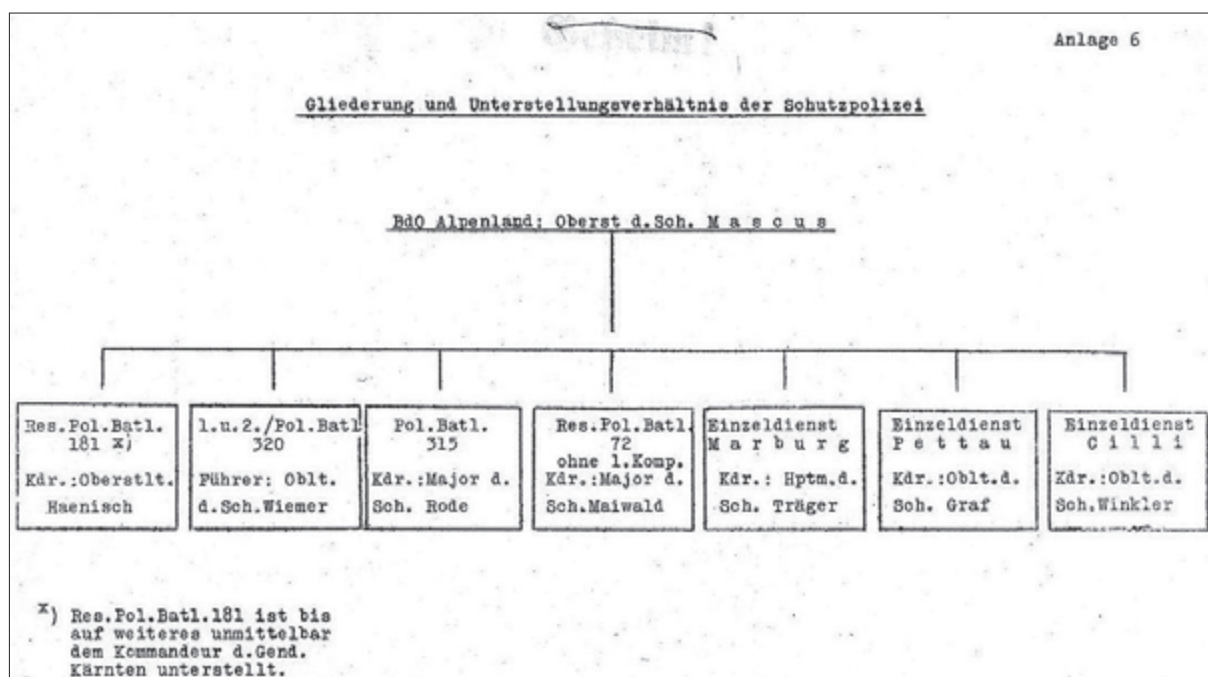
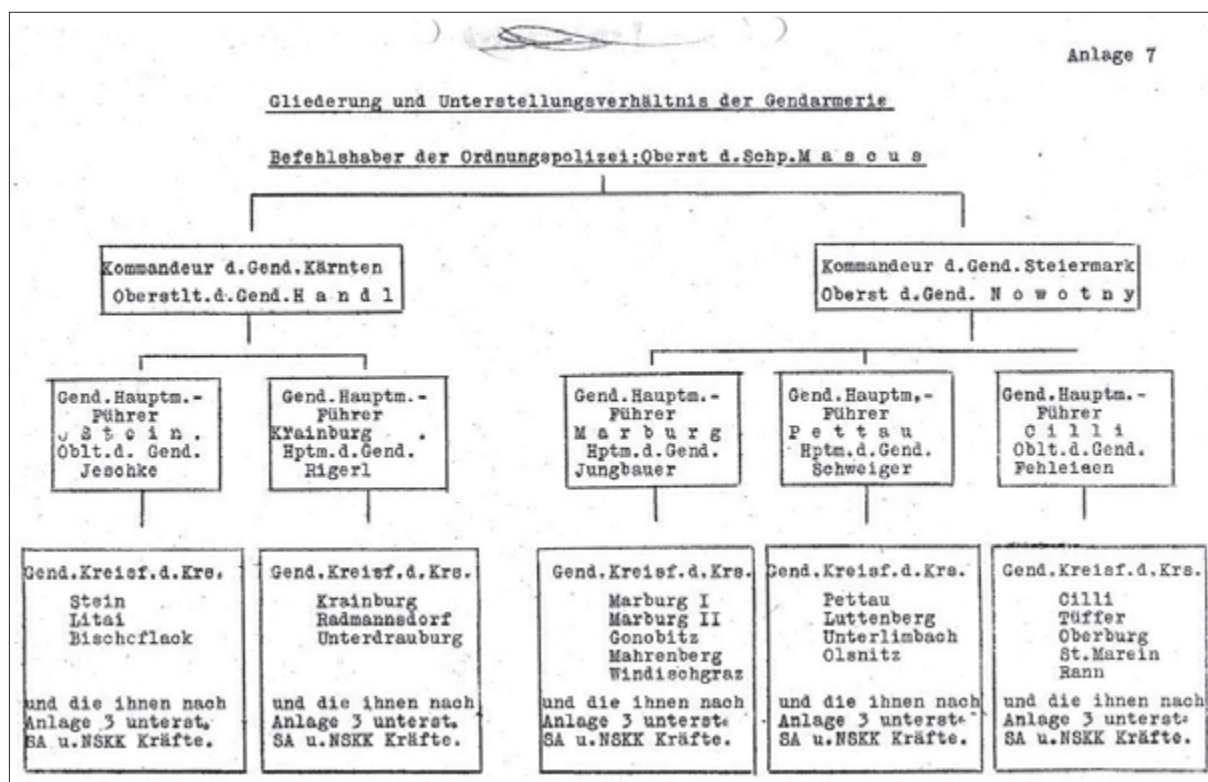
Od julija 1942 so (rezervne) policijske bataljone združevali v policijske polke. Združevanje je bilo odvisno od trenutne namestitve bataljonov in območja

¹⁷ Organigram varnostne policije; ARS, AS 1932, 766.

¹⁸ Poveljnik varnostne policije in varnostne službe v Mariboru je bil od aprila 1941 do pomladi 1943 esesovski polkovnik (SS-Standartenführer) Otto Lurker. Lurker je bil rojen leta 1897, v 20. letih 20. stoletja je bil jetniški paznik v trdnjavi Landsberg, kjer so bili po neuspelem puču 8./9. 11. 1923 zaprti Hitler in drugi nacistični veljaki (npr. Heß). Leta 1935 je vstopil v varnostno službo (SD) in bil od decembra 1939 vodja varnostne službe v Gradcu. Leta 1943 so ga ponovno poklicali v Gradec. Konec vojne je bil vodja varovanja belgijskega kralja. Leta 1946 so ga izročili Jugoslaviji ter leta 1947 v Ljubljani obsodili na smrt in usmrtili.

¹⁹ Smernice višjega vodje SS in policije nadobmočja Alpenland o skupnem delovanju redarstva in varnostne policije. Bled, 10. 4. 1942; ARS, AS 1932, fasc. 866.

²⁰ Grafični pregled organizacije redarstvene policije aprila 1941. ARS, AS 1932, 766.

Organigramma orožništva (slika 5) in zaščitne policije (slika 6) v Sloveniji konec aprila 1941.
(Arhiv Republike Slovenije, AS 1931, fasc. 766)

Razglas o izseljevanju na območju Brežic. Trbovlje, oktobra 1941. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije.)

njihovega delovanja.²¹ Bataljone iz istega garnizona so lahko vključili v različne polke – Münchenski bataljoni so bili tako vključeni v 15., 18. in 19. policijski polk.

24. 2. 1943 so policijske polke preimenovali v policijske polke SS. To odločitev rajhsfirerja SS in šefa nemške policije so utemeljili kot »priznanje za njihovo posebno pogumno in uspešno delovanje«. Do preoblikovanja policijskih enot v enote oboroženih sil SS ali splošne SS pa ni prišlo.

Delovanje bataljona v Sloveniji

Münchenski bataljon je kot zasedbena enota prispeval na Spodnje Štajersko v Krško sprva s štabom in eno četo, preostale čete pa so razdelili.²²

²¹ Depeša rajhsfirerja SS in šefa nemške policije z dne 9. 7. 1942. Bayerisches Hauptstaatsarchiv, MInn, 71988. 19. policijski polk je nastal iz 72. rezervnega policijskega bataljona (iz Münchna; I. bataljon), 171. rezervnega policijskega bataljona (z Dunaja; II. bataljon) in 181. rezervnega policijskega bataljona (iz Salzburga; III. bataljon). Ob formiranju je bil štab polka na Bledu, I. bataljon je bil nameščen na Spodnjem Štajerskem, II. in III. pa na Gorenjskem.

²² Kot prve lokacije so bataljonu 24. 4. 1941 določili okrožja Brežice, Rogaska Slatina in Ptuj, štab bataljona pa je bil v Krškem. »Pri tem ukrepa 3. četa v okrožju Ptuj samostojno z ozirom na veliko oddaljenost od Krškega...« Posebno povelje poveljnika redarstvene policije Alpenland. Maribor, 24. 4. 1941; ARS, AS 1621, fasc. 91.

Enote so večkrat premestili. Končno so štab bataljona predstavili v Celje, dele bataljona pa so poslali na območje Trbovelj, kjer so avgusta 1941 sodelovali pri zadušitvi začetkov odporiškega gibanja.²³

Na Spodnjem Štajerskem je bataljon v začetku sodeloval pri množičnih izgonih Slovencev, ki »niso bili primerni za ponemčenje«. ²⁴ Te Slovence so – kot se je glasila tedanja oznaka, izselili – dejansko pa pregnali. Del na Hrvaško, v Srbijo in Bosno, del na Poljsko in na prisilno delo v Rajh.²⁵

Vojni dnevnik 3. čete 72. rezervnega policijskega bataljona, nastanjene v Brežicah, ki ga hranijo v Zveznem arhivu v Berlinu, navaja za obdobje med septembrom

²³ ARS, AS 1621, fasc. 66 – dnevna povelja poveljnika redarstvene policije Alpenland s podatki o lokacijah enot, fasc. 25 s poročilom orožniškega okrožja Trbovlje z dne 25. 8. 1941. »Pri pomiritveni akciji v industrijskem revirju Trbovlje med 11. 8. in 12. 9. 1941 so sodelovali: I. vod 2. čete 72. rezervnega policijskega bataljona, dva voda rezervne policijske čete z Dunaja in en vod motorizirane orožniške čete iz Celja.« Dnevno povelje poveljnika redarstvene policije z dne 12. 9. 1941.

²⁴ Bekanntmachung über staatspolizeiliche Maßnahmen, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana in Befehl für das Reserve-Polizei-Bataillon 72, ARS, AS 1931, 542.

²⁵ V albumih fotografij pripadnikov bataljona so tudi slike iz Sarajeva, ki izvirajo iz poletja 1941.

AS 1621
fasc 66

Der Befehlshaber der Ordnungspolizei   Marburg a/Drau, den 27.11.1941.

Alpenland.

Tagesbefehl Nr. 52

1./ Belobigung.

SS-Oberführer H i n t z e hat an den Kommandeur des Res. Pol. Batl. 72, Major d. Sch. M a i w a l d, nachstehendes Schreiben vom 5.11.1941 gerichtet:

"Nachdem die Absiedlungsaktion im Rannerdreieck inzwischen zu einem gewissen Abschluss gekommen ist, nehme ich gerne die Gelegenheit wahr, Ihnen und den Herren Ihres Offizierskorps, sowie allen Ihren Männern für ihren selbstlosen und opferfreudigen Einsatz während der vergangenen schweren Tage ~~xxxx~~ meine höchste Anerkennung und meinen allürherzlichsten Dank auszusprechen.

Ohne Ihre unermüdlische und tatkräftige Hilfe wäre es völlig unmöglich gewesen, in dem kurzen Zeitraum von nur 12 Tagen nahezu 12.000 Personen aus der Untersteiermark in das Altreich umzusiedeln. Ihnen und Ihren Männern, die bei der Durchführung der Aktion Tag für Tag trotz Schnee und Regen bis tief in die Nacht hinein unverdrossen ~~xxxx~~ Mann gestellt haben, gebührt das Hauptverdienst an dem erreichten Erfolg. Ich bin überzeugt davon, dass wir mit Ihrer bewährten Hilfe auch die uns noch bevorstehenden Aufgaben meistern und damit den Befehl des Reichsführers-SS -termin-gemäss ausführen werden."

Ich nehme diese Gelegenheit zum Anlass, allen anlässlich der Umsiedlungsaktion eingesetzten Offizieren und Männern meine Anerkennung auszusprechen.

2./ Aufhebung der Abordnung.

Die Abordnung des Hauptw.d. Sch. B a u m a n n, PV. Innsbruck, als Kraftfahrer zum WdO.-Alpenland wurde mit Wirkung vom 22.11.41 aufgehoben. Baumann ist zu seiner Heimatdienststelle zurückgetreten.

Die Abordnung des Hauptw.d. Sch. Franz N e u h u b e r, PV. Salzburg, zum Stabo des WdO. Alpenland in Marburg a/Drau, wurde mit Wirkung vom 15.11.41 aufgehoben. Neuhuber ist mit gleichem Tage zum Ido-Salzburg zurückgetreten.

3./ Nachforschung nach Wachtw.d. Sch./SE./..:

Bei welcher Einheit befindet sich:

Hauptw.d. Sch.	K r o n e s Karl, Heimatstandort Wien,
Rev. Obw.	" S e h m o n Johann, "
"	"d. Gend. R a a b Hubert, "Kdr. d. Gend. Wien,
Wm. d. Sch.	C z a u f a i Friedrich, Heimatstandort Wien,
" "	L a n g Rudolf, Heimatstandort Wien,
" "	W e i s s e n b e c k Rudolf, "

Fehlankzeige nicht erforderlich.   M/V

4./ Erfassung von Waffen und Geräte.

Bezugnehmend auf meinen Erlass vom 17.4.41, M/Ib, ordne ich an, dass mir nur mehr dann Meldungen vorzulegen

Pohvala 72. rezervnega policijskega bataljona in majorja zaščitne policije Maiwalda z dne 5. 11. 1941 za izvedeno »preselitev« skoraj 12.000 ljudi v 12 dneh. (ARS, AS 1621, fasc 66.)

1941 in aprilom 1942 več kakor 7.700 ljudi, ki jih je izgubila samo ta četa.²⁶ Četa je stražila tudi takoimenovano zbirno taborišče na gradu Borl.²⁷

Odporniško gibanje ter aprila leta 1941 ustanovljena Osvobodilna fronta sta nenazadnje dobivala vedno večjo podporo tudi zaradi takšnih postopkov. Kmalu je prišlo do bojev med policijo in »bandami«, kakor so partizanske enote imenovali Nemci.

Eden izmed prvih bojev je bil 26. oktobra 1941 pri Čreti (Marija Čreta) blizu Vranskega v okrožju Celje, med 1. četo 72. rezervnega policijskega bataljona in partizani.

V tem spopadu je bil hudo ranjen rezervni poročnik zaščitne policije Emeran Lechner. Prepeljali so ga v celjsko bolnišnico, kar je trajalo več ur. 3. 11. 1941 je v bolnišnici umrl v navzočnosti svoje žene, ki je pripotovala iz Münchna. Pokopan je bil na nemškem vojaškem pokopališču v Celju.²⁸

Naslednja tri leta je bataljon preživel v večnem menjavanju deportacij, hajk na partizane, zased, manjših spopadov ter večjih akcij, v katerih je sodeloval z drugimi policijskimi bataljoni in pri katerih je vedno znova doživljal izgube. Nastanjen je bil še vedno v Celju, Krškem in Brežicah, manjše enote pa so občasno premeščali na Trojane in v okolico Trbovelj.

²⁶ Bundesarchiv Berlin, R 20/154. Fond vsebuje vojni dnevnik 3. čete 72. rezervnega policijskega bataljona od septembra 1941 do junija 1942.

²⁷ Poveljnik čete je bil Josef (Sepp) Burgmaier, rojen 1899 v Waltershofnu. Od leta 1916 je bil prostovoljno na fronti. Od septembra 1918 do oktobra 1919 v belgijskem ujetništvu, leta 1920 je vstopil v bavarsko deželno policijo. V obdobju 1928-37 je delal v ženini trgovini in intendanturi NSDAP. Februarja 1937 se je ponovno aktiviral kot poročnik zaščitne policije v Münchnu. Ob začetku vojne je bil stotnik zaščitne policije, julija 1940 poveljnik 4. čete 72. rezervnega policijskega bataljona, kasneje poveljnik 3. čete. 15. 6. 1942 so ga odpoklicali iz Slovenije in napotili v München. Poročilo poveljnika redarstvene policije Alpenland, ki ga je poslal münchenski policijski direkciji se ni ohranilo. Okoliščine tega poročila govore v prid domnevi o nekakšnem Burgmaierjevem prestopku. Od marca 1945 je bil poveljnik 2. prostovoljskega policijskega bataljona Jadransko primorje v Istri. Burgmaier je umrl 15. 2. 1975 v Münchnu. Od leta 1928 je bil član NSDAP, od leta 1933 pa pripadnik SA. Podatki so iz zelo nepopolne osebne mape. Stadtarchiv München, Personalakten, Liste 20/83, Jahrgang 2011, Bd. 1 Nr. 18.

²⁸ Emeran Lechner je bil rojen leta 1903 v Münchnu. V obdobju 1923-1929 je živel v ZDA. Od maja 1938 se je uril pri policijski rezervi, leta 1939 je bil vpoklican. Od septembra 1939 do decembra 1940 je služil v 73. policijskem bataljonu. Konec leta 1940 je postal rezervni poročnik zaščitne policije in poveljnik voda 2. čete 72. rezervnega policijskega bataljona. Avgusta 1941 so ga zaradi pijanosti in poškodovanja policijskega avtomobila premestili v 1. četo. 26. 10. 1941 je bil pri Čreti ranjen, za posledicami ran pa je 4. 11. 1941 v bolnišnici Celje umrl. Član NSDAP je bil od 1937, pripadnik SA pa od leta 1933. Podatki so iz osebne mape. Stadtarchiv München, Personalakten, Abg. 20/101, Bd. 19, Nr. 1965.

Osmrtnica poročnika zaščitne policije Emerana Lechnerja, ki je umrl za posledicami ran, ki jih je dobil v boju pri Čreti. (Stadtarchiv München, Personalakte, Abg. 20/101 Nr. 1965.)

Poveljnik bataljona, major Richard Maiwald je občasno poveljeval vsem policijskim enotam na Spodnjem Štajerskem, s čemer so zagotovili enotnost poveljevanja.

Poveljnik varnostne policije v Mariboru (Otto Lurker) in Maiwald sta tesno sodelovala, kar se je pokazalo zlasti poleti leta 1942.

Julija 1942 je Lurker prestavil svoj sedež iz Maribora v Celje. Istočasno je dobila varnostna policija okrepitev iz Straßburga.²⁹ Medtem ko je poskušal na Gorenjskem višji SS in policijski vodja Rösener s pomočjo 18. policijskega planinskega polka uničiti tamkajšnje partizansko gibanje in je pri tem opustošil več vasi, se je v Celju na dvorišču Starega Piskra zvrstilo več streljanj, v katerih je bilo ustreljenih več sto talcev.³⁰ Samo v enem primeru je

²⁹ Ukaz poveljnika redarstvene policije (Straßburg, 13. 7. 1942) za premostitev 27 pripadnikov intervencijske enote (Einsatzgruppe) Straßburg v Maribor k polkovniku SS (SS-Standartenführer) Ottu Lurkerju. Pripadniki so poimensko navedeni, na Slovenskem pa so ostali večinoma več let. ARS, AS 1931, fasc. 759.

³⁰ Avgusta in septembra 1942 so pod poveljstvom višjega SS in policijskega vodje Rösenerja izvedli več akcij 18. policijskega planinskega

Der Höhere SS- und Polizeiführer
im Wehrkreis XVIII
Führungsstab für Bandenbekämpfung.
I a

A B S C H R I F T

AS-1931/825/107-9

266

Dienstanweisung für Major d.Sch. M a i w a l d als Beauftragter
des Höheren SS- und Polizeiführers für die Zusammenarbeit aller
Sicherungskräfte in der Untersteiermark.

- 1.) Zweck des Auftrages ist es, den gesamten Nachrichtendienst über Auftreten von Banden zu überprüfen und in Verbindung mit anderen Dienststellen Sorge zu tragen, dass alle Nachrichten über Bandenvorkommen auf dem kürzesten Wege bei ihm einlaufen.
- 2.) Alle Sicherungskräfte haben das Auftreten von Banden zuerst an Mjor d.Sch. Maiwald zu melden, bevor andere Dienststellen verständigt werden. (Z.B. meldet die Gendarmerie nicht zuerst an den Landrat oder sonstige Dienststellen, sondern sofort an Major d.Sch. Maiwald.)
- 3.) Örtlich angesetzte Einsätze sind von Major Maiwald zu überprüfen. Engste Zusammenarbeit aller Sicherungskräfte, beginnend beim Streifengang und beim Beziehen von Lauerstellung ist hier Voraussetzung.
- 4.) Der Einsatz weiterer Kräfte bzw. Zuführung von Verstärkung aus dem eigenen Raum ist Aufgabe von Major Maiwald.
- 5.) Ist Zuführung und Einsatz stärkerer Kräfte erforderlich, so sind diese bei mir anzufordern.
- 6.) Eigene Kräfte, mit denen zunächst auszukommen ist, sind: Polizei Gendarmerie, Zollgrenzschutz, Bahnschutz sowie Sonderstürme des Steirischen Heimatbundes. (SS-Standartenführer Bock.)
- 7.) Kräfte des Steirischen Heimatbundes sind beim Führer dieser Einheit anzufordern.
- 8.) Kräfte der Wehrmacht sind beim Kommandeur Landesschützen-Regiment anzufordern. (Absprache des Höh. SS- und Polizeiführers mit dem Kommandeur der Division z.b.V. 438)
- 9.) Alle Einheiten unterstehen im Bandenkampf dem Höheren SS- und Polizeiführer, welcher auch beim Zusammenarbeiten mit Wehrmacht den taktischen Führer bestimmt.
- 10.) Major d.Sch. Maiwald legt mir täglich bis 14,00 Uhr einen Gesamtlagebericht vor.
- 11.) Sollten Erweiterungen zu dieser Dienstanweisung erforderlich werden, sind mir Vorschläge vorzulegen.

gez. R ö s e n e r
SS-Gruppenführer
und Generalleutnant der Polizei

Für die Richtigkeit der Abschrift
Gilli, den 18. Februar 1944

G. Grathwohl
Hw. d. Gend.

Rösenerjeva službena navodila z dne 18. 2. 1944 majorju zaščitne policije Maiwaldu za »sodelovanje vseh zaščitnih sil na Spodnjem Štajerskem«. (ARS, AS 1931, fasc. 825, 107-9)

Talcem prevezujejo oči (20. 7. 1942). (Muzej novejšje zgodovine Celje.)

Razglas o streljanju talcev v Celju dne 20. 7. 1942. (Muzej novejšje zgodovine Celje.)

nemško pravosodje po vojni ugotovilo, katera policijska enota je izvedla streljanje. Gre za streljanje 22. 7. 1942, ki je dokumentirano na fotografijah.³¹

Niti ti ukrepi pa za Nemce niso bili dolgoročno uspešni, prav tako kakor aretacije družinskih članov partizanov, njihovo izganjanje v Rajh ali pošiljanje v koncentracijska taborišča.

Sodelovanje pri uničenju Pohorskega bataljona

8. 1. 1943 so enote poveljnika redarstvene policije napadle in na območju Velikega vrha uničile Pohorski bataljon (»tolpo s Pohorja« – *Bachernbande*, kot navajajo nemški dokumenti).³² V albumu fotografij bataljona so slike taborišča in ubitih pripadnikov Pohorskega bata-

polka, ki so ga ustanovili poleti 1942 v Garmisch-Partenkirchnu, in drugih policijskih enot, da bi uničili partizansko gibanje na Gorenjskem. Žarišča teh akcij so bila na območjih Škofje Loke, Kamnika, Tuhinjske doline in Pokljuke.

³¹ V dopisu osrednjega urada deželne uprave za raziskovanje nacističnih zločinov državnemu tožilstvu v Augsburgu se omenjajo poročila 72. rezervnega policijskega bataljona o izvedenih streljanjih na dvorišču celjskega zapora, ki jih je predal zvezni arhiv v Berlinu. Dokumenti, predani državnemu tožilstvu v Augsburgu pa tam niso več v celoti ohranjeni! Bundesarchiv Ludwigsburg, B162/6473 Bl. 110ff.

³² Posebno povelje poveljnika orožništva pri šefu civilne uprave na Spodnjem Štajerskem. Maribor, 9. 1. 1943. ARS, AS 1621, fasc. 83.

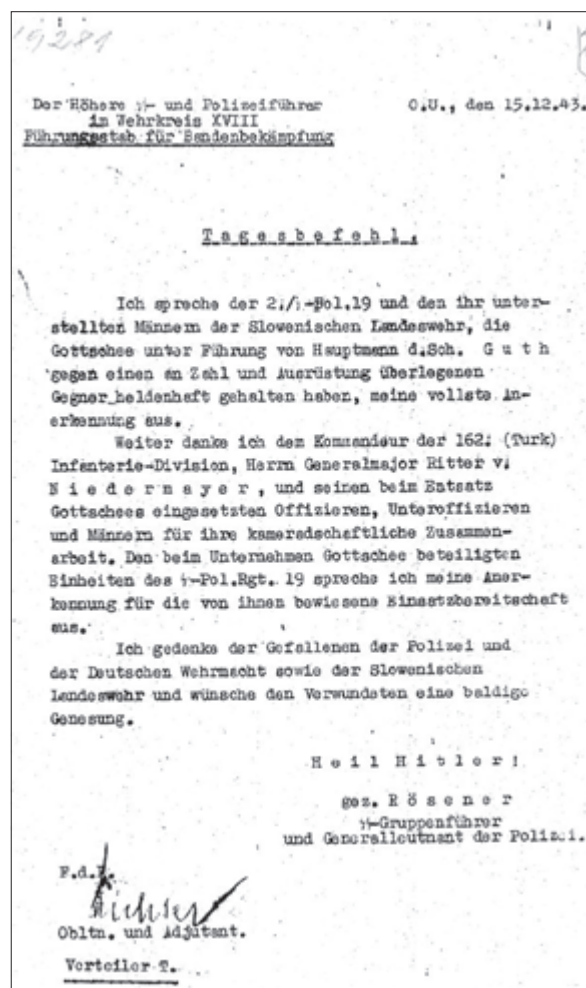
Posebni ukaz poveljnika orožništva v Mariboru z dne 9. 1. 1943 o uničenju »tolpe s Pohorja« z omembo posameznih sodelujočih enot. ARS, AS 1621, fasc. 83.

ljona.³³ V akciji je bil ubit tudi pripadnik bataljonskega oddelka vezistov.³⁴ V napadu so razen 72. rezervnega policijskega bataljona sodelovale skupno še štiri samostojne policijske čete.

Položaj se je temeljito spremenil septembra 1943, ko je Italija izstopila iz osi Berlin-Rim. Območja, ki jih je doslej zasedala italijanska vojska, je morala prevzeti nemška. To se je ponekod zgodilo šele po hudih bojih z Italijani in partizani. Dodatnih enot za te namene seveda ni bilo, zato je prišlo do prerazporeditve in redčenja že prej premalo številnih enot.

³³ Priloga vojnega dnevnika 72. rezervnega policijskega bataljona. Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije.

³⁴ Glej tabelo padlih pripadnikov bataljona. Rezervni narednik zaščitne policije Schußmann je padel pri Velikem vrhu 8. 1. 1943. Seznam nemškega vojaškega pokopališča v Celju navaja skupaj 16 nemških policistov, ki so padli 8. 1. 1943. Doslej je bilo ugotovljeno, da jih je 8 zagotovo padlo pri Velikem vrhu ali pa so umrli za posledicami ran. Pri drugih tega sicer ni mogoče z gotovostjo trditi, je pa verjetno. Ker so padle Nemce pokopavali skupaj v Celju ali Kranju, ni verjetno, da jih je v bojih padlo kaj več.

Rösenerjevo dnevno povelje 15. 12. 1943 s pohvalo 2. čete 19. policijskega polka SS, ki je bila obkoljena v Kočevju. ARS, AS 1931, 825.

Bataljon so na Spodnjem Štajerskem porazdelili po velikem območju. Kot pomožne enote so ustanovili Slovensko domobranstvo. Potem, ko so šele s pomočjo vojske in oboroženih sil SS uspeli spet vzpostaviti železniško povezavo z Zagrebom, so 2. četo bataljona in eno četo Slovenskega domobranstva nastanili v Kočevju, ki so ga nekdanj poseljevali Nemci.

Že prej je v bojih okrog Novega mesta med 10. in 14. 11. 1943 padlo 6 pripadnikov bataljona.³⁵

2. četo so obkolili decembra 1943 v Kočevju. Možje pod poveljstvom stotnika zaščitne policije Gutha³⁶ so

³⁵ Glej tabelo padlih pripadnikov bataljona.

³⁶ Friedolin Guth, rojen leta 1908 v Innsbrucku. Leta 1928 je bil v avstrijski vojski, leta 1930 pripadnik avstrijske policije, po neuspešnem nacističnem puču 1934 je zbežal v Nemčijo, istega leta je vstopil v nemško policijo, od leta 1937 pri gestapu v Münchnu in od 1938 pri gestapu v Innsbrucku. Od decembra 1939 poročnik zaščitne policije v policijskih bataljonih, od januarja 1943 poveljnik 2. čete 19. poli-

bili odvisni od oskrbe z letali in so morali čakati na zunanjo pomoč, ki je prispela šele čez več dni. Na pomoč je ob podpori tankov in letalstva prišla 162. (turkmenska) pehotna divizija.³⁷ Tu je padlo nadaljnjih 13 pripadnikov bataljona.³⁸

Kot kaže primer Kočevja, so Nemci v Sloveniji najkasneje septembra 1943 izgubili nadzor. Vozila so lahko vozila le čez dan, kasneje pa samo v konvojih, nekatere ceste – kot naprimer tista čez Tuhinjsko dolino in Trojane, pa so bile zaprte. Po železnici so vozili oklepni vlak. Manjše orožniške postaje na podeželju, kjer je službovalo pogosto le od 5 do 10 mož, so ukinili, ker so bile redno tarče napadov. Može so združevali v večje, gibljive enote, saj operacije z manjšimi skupinami niso bile več mogoče. Nemške taktike takojmenovanih nočnih zased na križiščih, kjer so prežali in streljali na vsakogar, ki je med policijsko uro prišel mimo, tako niso mogli več izvajati, saj so za te akcije uporabljali manjše število mož.

Še hujše je bilo pomanjkanje težjega orožja. Topov nemška stran, razen v bojih od septembra 1943 do februarja 1944, skorajda ni imela. Na razpolago je imela le majhne, 5-centimetrskе minomete, ki niso bili kos partizanski oborožitvi niti po ognjeni moči niti po doletu. Oklepna vozila je imela policija le na Gorenjskem, uporabe takšnih vozil na Spodnjem Štajerskem pa do slej – razen v bojih za Kočevje in okrog Novega mesta decembra 1943, ni bilo moč dokazati.

Nemške enote, kakršen je bil münchenški bataljon, so bile tudi prestare in nezadostno opremljene za tukajšnje geografske razmere, saj so bili naprimer popolnoma brez planinske opreme.

Premestitev v Francijo

Sredi februarja 1944 so pripravljali premestitev 19. policijskega polka SS v Francijo.³⁹ Od konca februarja

cijskega polka SS. 18. 8. 1944 je prišel v francosko vojno ujetništvo. Leta 1947 izpuščen, nato se je izselil v Argentino, kjer so ga leta 1980 na nemškem veleposlaništvu zaslišali kot pričo v postopku državnega tožilstva Dortmund proti 1. četi 19. policijskega polka SS. Član NSDAP in pripadnik SS od jeseni 1932. Ob koncu vojne (1945) stotnik zaščitne policije.

³⁷ Fotoalbum v spomin na obrambo Kočevja. V njem so vidne enote kopenske vojske in tankovske enote. Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije.

³⁸ Glej tabelo padlih pripadnikov bataljona.

³⁹ Depeša rajhsfirerja SS in poveljnika nemške policije z dne 12. 2. 1944. Bundesarchiv Berlin, R 19 2329/151.

Stotnik zaščitne policije Guth, poveljnik 2. čete 19. policijskega polka SS, in generalmajor Ritter von Niedermeyer, poveljnik 162. (turkmenske) pehotne divizije decembra 1943 v Kočevju. Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana.

1944 dalje so postopoma premeščali posamezne enote, ki so jih nadomeščale enote 28. policijskega polka SS »Todt«, ki so ga premestili iz Francije ter 1. bataljon »Cholm« 25. policijskega polka SS iz Danske. Tako so naprimer 2. četo bataljona, ki je bila nastanjena v Zagorju ob Savi, 1. 3. 1944 umaknili od tam in nadomestili s 1. četo 25. policijskega polka SS.⁴⁰

9. 3. 1944 so 19. policijskemu polku SS v Parizu dodelili 375 podčastnikov in policistov kot nadomestilo za izgube v zadnjih letih. 99 med njimi jih je prišlo v 1. bataljon – v nekdanji 72. rezervni policijski bataljon, ki je bil tedaj v Lyonu.⁴¹

Delovanje polka v Franciji je zaradi pomanjkljivih virov le nepopolno dokumentirano.

Sredi aprila 1944 je major zaščitne policije Maiwald⁴² po več kakor štirih letih domnevno zapustil bataljon, nadomestil pa ga je major zaščitne policije Fischer. Münchenčani so bili očitno najpozneje od maja 1944 stacionirani v departmaju Haute-Savoie v okolici Anancyja in ob Ženevskem jezeru. Tu so se bojevali proti pripadnikom francoskega odporiškega gibanja.

⁴⁰ Dopis orožniške postaje Zagorje ob Savi okrožnemu poveljstvu orožništva Trbovlje z dne 2. 3. 1944, ARS, AS 1621, fasc. 114.

⁴¹ Dopis poveljnika redarstvene policije v Parizu z dne 9. 3. 1944. ARS, AS 1621. Za münchenški bataljon je to pomenilo, da so zamenjali okoli 1/5 moštva. Treba je opozoriti, da so za dopolnitev lahko zaprosili šele potem, ko so zaradi smrti, zajetja ali ran izgubili 20% moštva. Nadomestnega moštva pa niso več tvorili Münchenčani, ampak večinoma folksdojčerji iz Hrvaške, Madžarske in Romunije.

⁴² Spis vsebuje le Maiwaldovo korespondenco, ko se je konec 40. let 20. st. zopet poskušal zaposliti v policiji. Bayerisches Hauptstaatsarchiv, MInn, 101316, Richard Maiwald.

Osmrtnica münchenskega policista, ki so ga 2. 9. 1944 ustrelili pripadniki francoskega odporniškega gibanja. Ebay.

Po zavezniškem izkrcaju v južni Franciji se je bataljon, ki je bil nameščen ločeno od ostalih nemških enot, znašel v brezizhodnem položaju. Nemškemu umiku se ni več mogel pridružiti. Na švicarski meji stacionirana četa se je skupaj z graničarji podala v švicarsko internacijo, poveljstvo bataljona in preostale čete pa so se morali 14. 8. 1944 vdati francoskemu odporniškem gibanju.

2. 9. 1944 so pripadniki francoskega odporniškega gibanja kot maščevanje za pobile Francoze ustrelili 80 Nemcev – 60 ustreljenih je pripadalo 1. bataljonu 19. policijskega polka SS. 29 od njih je bilo pripadnikov münchenske policije, torej so bili pri bataljonu že od leta 1939.⁴³

Ponovno formiranje bataljona in konec vojne

19. policijski polk SS se je konec leta 1944 vrnil v Slovenijo brez 1. bataljona.⁴⁴

Januarja 1945 so 1. bataljon nanovo formirali. Moštvo zanj (okoli 1000 mož) je prišlo s policijske šole v

⁴³ Preko Rdečega križa so svojcem še med vojno sporočili, da je bila vzrok smrti policistov »nesreča«. Sicer pa so v kartoteki vzrok smrti še pred koncem vojne spremenili v »ustreljen«. Odkod je ta informacija prišla v München, ni znano. Ustrelili so jih na mestu, kjer so pripadniki 28. policijskega polka SS »Todt« 25. 12. 1943 postrelili pripadnike francoskega odpora. Stefan Klemp, »Nicht ermittelt«, str. 208–212.

⁴⁴ Telegrafska depeša šefa redarstvene policije o premestitvi 19. policijskega polka SS iz Alzacije v Dravograd z dne 30. 10. 1944. ARS, AS 1622. Polk je prispel po 19. 11. 1944. Prvi enoti sta bili 3. bataljon 19. policijskega polka SS na območju Prevalj in 2. bataljon 19. policijskega polka SS na območju Raven na Koroškem. Poveljstvo polka in 1. bataljon nista omenjena.

Ostravi.⁴⁵ Šlo je večinoma za slovaške in madžarske folksdojčerje.

Konec aprila 1945 je 1. bataljon deloval na območju Trojan in Zagorja, münchenskih policistov pa ni bilo več med njimi. 2. in 3. bataljon sta spet delovala na območju Novega mesta in Kočevja, kar je moč dokumentirati še konec aprila 1945.⁴⁶

Pripadnike 19. policijskega polka SS so na Koroškem zajeli Angleži, a so bili že poleti 1945 izpuščeni.

Po vojni so se preživeli pripadniki izvirnega bataljona vrnili v München. Rezerviste so odpustili iz policijske službe, da so se vrnili k svojemu delu. Vojno je preživelo le malo aktivnih policistov – ti so se večinoma vrnili v policijo ali pa so jih zaradi zdravstvenih razlogov upokojili.

Znani sta le dve preiskavi zaradi zločinov bataljona – ena zaradi pomora Judov leta 1940 v Czystochowi in druga zaradi zločinov v Franciji. Nobena preiskava se ni končala z vložitvijo obtožnice.

Zaradi delovanja v Sloveniji ni zoper pripadnike bataljona znana nobena nemška preiskava, pa tudi sicer je v zvezi z nemškimi zločini v Sloveniji poznana le preiskava centralnega urada v Ludwigsburgu, oziroma državnega tožilstva v Augsburgu, ki pa se ni končala z obtožnico.

Seznam pripadnikov 72. rezervnega policijskega bataljona, ki so padli v Sloveniji do marca 1944

Tabela temelji na večih virih. Glavni vir zanjo je kartoteka padlih policijske direkcije v Münchnu, ki so jo oblikovali med vojno. Drugi vir so sezname nemških vojaških pokopališč v Celju in Kranju, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije (ARS, AS II, akcisijska št. 301). Vpisi v celjskem seznamu, ki bi bili zanimivi za obdobje od zime 1944 dalje, se končajo na začetku junija 1944. Podatke o pripadnikih bataljona, ki so padli v drugem obdobju delovanja bataljona v Sloveniji, bi lahko pridobili le s pomočjo raziskovanja v informacijskem uradu kopenske vojske (Wehrmachtsauskunftsstelle) v Berlinu, česar doslej še nisem mogel.

⁴⁵ Alfred Hasemeier, Wie ich zum „Schnäutzer“ wurde. Anekdoten und Abenteuer 1930–1945. J. P. Bachem Verlag Köln 1980, 2. Auflage 1985. Knjiga vsebuje številne anekdote in spomine na avtorjevo službo pri policiji. Hasemeier je bil od januarja 1945 poročnik in poveljnik voda zaščitne policije v 1. bataljonu 19. policijskega polka SS. V knjigi najdemo sicer malo, ampak vendarle nekaj preverljivih podatkov o avtorjevem službovanju v Sloveniji.

⁴⁶ Različni spisi in poročila. ARS, AS 1622.

Datum	Kraj	Priimek	Čin
3. 11. 1941	Celje, posledica ran, pridobljenih v boju pri Čreti	Lechner	rezervni poročnik zaščitne policije (ZP)
8. 1. 1943	Veliki Vrh, Spodnja Štajerska	Schußmann	rezervni podnarednik ZP
5. 4. 1943	Mozirje, Spodnja Štajerska	Pappenberger	rezervni podnarednik ZP
28. 4. 1943	Oberradule (?), Spodnja Štajerska	Mühlhölzl	rezervni narednik ZP
29. 4. 1943	Oberradule (?), Spodnja Štajerska	Piser	rezervni narednik ZP
24. 6. 1943	Brez podatka, ranjen 28. 4. 1943	Von Fromentini	rezervni poročnik ZP
24. 6. 1943	Trojane, Spodnja Štajerska	Forstner	rezervni narednik ZP
27. 9. 1943	Goričica, nemško-italijansko ozemlje, Spodnja Štajerska	Dirscherl	rezervni podnarednik ZP
27. 9. 1943	Platar, italijansko ozemlje	Thines	desetnik ZP
7. 10. 1943	Preska, občina Polšnik	Wagner	rezervni podnarednik ZP
24. 10. 1943	Brezje, Spodnja Štajerska	Höbß	rezervni podnarednik ZP
24. 10. 1943	Brez podatka	Fink	pomožni policist (iz Hrvaške)
24. 10. 1943	Brez podatka	Steiner	rezervni podnarednik ZP
10. 11. 1943	Novo mesto	Weber	rezervni narednik ZP
10. 11. 1943	Med Trebnjim in Novim mestom	Gmeinwieser	rezervni podnarednik ZP
10. 11. 1943	Med Trebnjim in Novim mestom	Wachter	rezervni podnarednik ZP
10. 11. 1943	Novo mesto	Hillmaier	rezervni podnarednik ZP
13. 11. 1943	Novo mesto	Schmidt	rezervni podnarednik ZP
14. 11. 1943	Novo mesto	Bussenius	rezervni podnarednik ZP
5. 12. 1943	Češnjice, Ljubljanska pokrajina	Heimann	rezervni podnarednik ZP
5. 12. 1943	Novo mesto	Hirschauer	rezervni narednik ZP
10. 12. 1943	Kočevje	Sehrbruch	rezervni podnarednik ZP
10. 12. 1943	Kočevje	Rupp	rezervni podnarednik ZP
10. 12. 1943	Kočevje	Lubitz	rezervni narednik ZP
11. 12. 1943	Kočevje	Dombacher	rezervni narednik ZP
.. 12. 1943 ⁴⁷	Kočevje	Dürr	pripravnik ZP
.. 12. 1943	Kočevje	Märker	podnarednik ZP
.. 12. 1943	Kočevje	Weißberger	narednik ZP
.. 12. 1943	Kočevje	Roschmann	brez podatka
10. 12. 1943	Kočevje	Lubitz	rezervni narednik ZP
12. 12. 1943	Novo mesto	Reiter	rezervni podnarednik ZP
12. 12. 1943	Novo mesto	Schneider	rezervni podnarednik ZP
13. 12. 1943	bolnišnica Brežice	Pflug	rezervni podnarednik ZP
13. 12. 1943	bolnišnica Brežice	Menges	rezervni podnarednik ZP
23. 12. 1943	brez podatka, samomor	Kühnert	rezervni podnarednik ZP
25. 12. 1943	bolnišnica Golnik	Orlando	pripravnik ZP
19. 1. 1944	Dalmwerch(?)/ Novo mesto	Mehlstäubl	narednik ZP
15. 2. 1944	brez podatka	Flet	desetnik ZP

*Prevedel:
Aleksander Žižek*

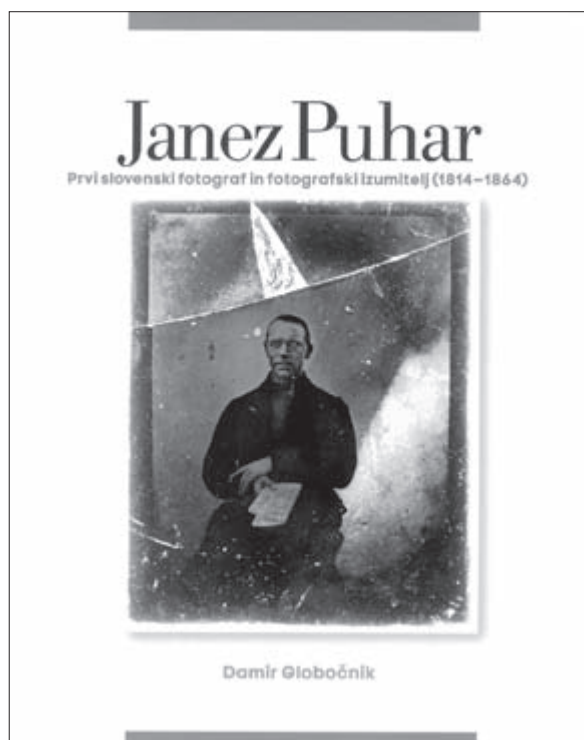
⁴⁷ V seznamu natančen datum smrti ni naveden (le mesec in leto).

Puharjevo zakodirano odkritje

Damir Globočnik: **Janez Puhar. Prvi slovenski fotograf in fotografski izumitelj (1814–1864).** Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2014. 107 strani.

Damir Globočnik, med drugim vodja Kabineta slovenske fotografije pri Gorenjskem muzeju Kranj, se je v tokratni monografiji lotil odstiranja izuma *svetlopisa*, katerega odkritelj je bil kranjski duhovnik Janez Puhar. Letos namreč mineva 200 let od njegovega rojstva in ob tej priložnosti smo na Slovenskem z različnimi dogodki (odkritje nagrobnega spomenika v kranjskem Prešernovem gaju, razstava v Narodnem muzeju Slovenije) obeležili Puharjevo leto. V ta kontekst seveda sodi tudi omenjena monografija.

Janez Puhar, ki je izhajal iz kranjske kamnoseške družine, je že v šolskih letih pokazal veliko zanimanje za naravoslovje, privlačili pa so ga tudi glasba, risanje in rezbarjenje. Tako ne preseneča, da se je želel posvetiti umetnosti, a materina želja je bila premočna: odločil se je za duhovniški poklic. Vendar mu je tudi na tej poti skrivnostni svet umetnosti ostal blizu, še več, izum fotografije ga je tako prevzel, da je svoj prosti čas posvetil tovrstnemu eksperimentiranju. Pravkar odkrita dagerotipija (1839) je podobe preko *camere obscurae* fiksirala na (posrebreno) kovinsko ploščo – s tem se je mladi gorenjski duhovnik lahko podrobno seznanil v Carniolii in Laibacher Zeitungu –, Puhar pa je tri leta kasneje izumil proces fotografiranja na (cenejše) steklo in to tudi objavil v Carniolii in graškem Innerösterreichisches Industrie- und Gewerbe Blattu. Res pa je trajalo celo desetletje, da so mu ta izum tudi priznali. V tem času so namreč tudi drugi eksperimentirali s fotografijo na steklu (njepso-tipija, amfitipija/ambrotipija). Ko je Puhar izvedel, da je Abel Niépce de Saint-Victor s svojim izumom fotografije na stekleno ploščo, premazano z emulzijo srebrove spojine v jajčnem beljaku (njepso-tipija), leta 1847 seznanil francosko Akademijo znanosti, je tudi sam začel iskati način za uveljavitev svojega izuma, ki mu je uspel celih pet let pred zgoraj omenjenim. Najprej je svoj izum *svetlopis* (hyalotipija oz. prosojna heliotipija na stekleni plošči) predstavil leta 1849 na shodu ljubljanskih znanstvenikov, dve leti kasneje pa še na dunajski Cesarski akademiji znanosti. Puharjev postopek (ki pa ga ni nikoli v celoti

razkril) je bil podoben dagerotipiji, njegova posebnost je bila uporaba žvepljenih izparin in suh fotografski proces, prednost pa v krajšem osvetlitvenem času. Puharjeve fotografije so bile – podobno kot dagerotipije in njepso-tipije – negativ in pozitiv obenem, odvisno od vpadne svetlobe ali temnega ozadja. Puhar je zato zadnjo stran steklenih plošč zatemnil, da je dobil pozitivno sliko. Ker je Puhar po fotografiranju in fiksiranju stekleno ploščo obrnil, je bil rezultat pravilno obrnjen motiv (za razliko od dagerotipije, kjer je bila slika zrcalna). Puharjeva slika na steklu je bila unikatna, njen izumitelj namreč ni izkoristil možnosti reproduciranja iz matrice (steklene plošče). Puharjeve fotografije je po njem poimenoval *puharotipije* gimnazijski profesor Karel Dežman, kasnejši vodja ljubljanskega Deželnega muzeja.

Kljub obsežnemu fotografiranju pa je Puharjeva fotografska zapuščina izjemno skromna. Danes je, kot piše Globočnik, znanih le šest fotografij (štiri hrani Narodni muzej Slovenije, eno Muzej za arhitekturo in oblikovanje v Ljubljani, ena pa je v zasebni lasti). Njihova motivika je predvsem portretna (dva avtoportreta, trije portreti) in vedutna (ena krajina). Puharjevo eksperimentiranje pa se ni ustavilo le pri tem. Preizkušal je tudi metode fotografiranja na papir (ta izum je sicer 1839. leta pripadel Bayardu,) ter kopiranje oz. razmnoževanje risb in grafik s fotografskim postopkom, pri čemer je steklena plošča služila kot grafična matrica. Tudi tovrstnih *svetlopisov* se je ohranilo le nekaj. Puhar se je preizkušal tudi s povečevanjem slik z *laterno magico* ter platinastim tiskom.

Janezu Puharju se je priložnost, da svoje izume predstavi tudi izven države, ponudila leta 1851, ko je kot eden izmed treh fotografov habsburške monarhije sodeloval na Veliki gospodarski razstavi v Londonu in tam za svoje odkritje prejel medaljo. Dve leti kasneje je sodeloval na podobni razstavi v New Yorku, leta 1855 pa še v Parizu. Vmes, leta 1852, se je obrnil na francosko Narodno akademijo za kmetijstvo, manufakturo in trgovino, ki je Puharju še istega leta priznala naziv »izumitelj fotografije na steklo«. Vendar pa Puharju ni uspelo uveljaviti praktičnega postopka, ki bi bil (še bolj) dostopen kot dagerotipija; njegov izum je ostal vezan izključno na avtorjevo osebno rabo, Puhar namreč ni imel posnemovalcev oz. učencev. Do danes še nikomur ni uspelo obnoviti Puharjevega fotografskega postopka, vsi poskusi so bili neuspešni. Glede na sočasne izume na področju fotografije je Damir Globočnik mnenja, da bi bil za Puharja primernejši kot »izumitelj fotografije na steklo« naziv »izumitelj lastnega postopka fotografiranja na steklene plošče« oz. »inovator fotografskega postopka na steklo«. Njegov izum se tako za razliko od dagerotipije, njepso tipije in ambrotipije v praksi ni uveljavil. Je pa bil Puhar, ki je bil prepričan, da je odkril »novoizumljeni postopek«, še pozneje, ko sta se v fotografski praksi uveljavila postopka mokrega kolodija na steklene plošče¹ ter amfitipija oz. ambrotipija, prepričan, da gre pri teh postopkih svetlobne slike na steklo za njegov izum. Kot piše Globočnik, je bila Puharjeva objava prepozna, da bi lahko vplivala na svetovni razvoj fotografije.

Čeprav je Janez Puhar v slovenski zavesti znan predvsem kot izumitelj fotografskih postopkov, ga Damir Globočnik predstavi tudi kot risarja, pesnika in glasbenika. Vendar pa je bilo ukvarjanje s fotografijo njegovo najljubše opravilo in dolgoletna izpostavljenost kemikalijam je pustila sledi tudi na njegovem zdravju. Umrli je za sušico (tuberkulozo), star komaj 49 let.

Damir Globočnik se je študije Puharjevega življenja in dela lotil študiozno in eruditsko. Puharja je osvetlil z različnih zornih kotov, tudi z vidika spomina nanj (spominske plošče, poimenovanja ulic, razstave, filmi, znamke, kovanci ipd.). Pregledal je številne vire, časopise in znanstveno periodiko, bogato slikovno gradivo pa lepo dopolnjuje estetsko oblikovano in lepo berljivo strokovno monografijo.

Marija Počivavšek

¹ Danes portretiranje s pionirskimi fotografskimi tehnikami – ambrotipijo, mokrim kolodijem na steklu in klasičnim črno-belimi srebrobromidnim filmom – v Ateljeju in galeriji Pelikan, oddelku Muzeja novejšje zgodovine Celje, oživlja znani slovenski fotograf Borut Peterlin.

O prestolonaslednikov smrti in Maroltovi teti

Andrej Rahten: **Prestolonaslednikova smrt: po sledeh slovenskih interpretacij sarajevskega atentata.**

Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014. 176 strani.

Vsak zgodovinar bo znal povedati, da obstajajo takšni in drugačni razlogi, ki pojasnjujejo, zakaj se nekdo raziskovalno ukvarja z določeno tematiko. Kakor tudi obstajajo razlogi, zakaj vzamemo v roke določeno knjigo. Moje najpreprostejše pojasnilo, zakaj sem segel po pričujoči knjigi, bi najverjetneje bilo to, da je dr. Rahten moj bivši profesor in da sem z njegovimi deli dodobra seznanjen in sem jih kar nekaj že prebral, ali pa, da je letos pač minilo sto let od atentata in se spodobi prebrati kaj na to temo. Vendar obstaja tudi globlji razlog, ki leži na dnu moje raziskovalne duše. Prvi spomin na Franca Ferdinanda je zagotovo znamenita črno-bela slika iz zgodovinskega učbenika za tedaj še 8. razred osnovne

šole, ampak atentat nanj je v meni vzbudil zanimanje šele z vstopom na študij zgodovine, torej pred približno petimi leti, ko sem kot bruc poslušal predavanja legendarnega profesorja dr. Janeza Marolta. Še dobro se spomnim, da smo nekega dne sedeli v predavalnici 1.15 Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, ko je dr. Marolt postavil nagradno vprašanje: »Ali veste, kdo je prvi javil na Dunaj, da je bil prestolonaslednik ubit?« Sledilo je spontano spogledovanje bruck in brucev, odkimavanje z glavo in skomiganje z rameni. Nato je dr. Marolt z desnico pogladil svojo sivo-belo brado in s šaljivim tonom dejal: »Veste, moja mrzla teta je bila telefonistka na pošti v Sarajevu in je kot prva poslala telegram na Dunaj, da je bil prestolonaslednik ubit.« Ta izjava je name naredila velik vtis. V skladu s svojim svetopisemskim nejevernim imenom sem do te informacije ostal skeptičen. Pregledal sem nekaj knjig, vendar Maroltove tete nisem zasledil nikjer. Omenjena ni niti v filmih *Sarajevski atentat* iz leta 1968 ali *Atentat u Sarajevu* iz 1975. Ko sem v izložbi zagledal lesketajočo se knjigo *Prestolonaslednikova smrt*, mi ni preostalo drugega kot, da se podam v branje, upajoč, da bom našel zapis o Maroltovi teti.

Jeseni 2012, ko sem bil v atriju ZRC SAZU na predstavitvi knjige Andreja Rahtna *Jugoslovanska velika noč*, je slednji že namignil, da bo (mogoče) »naslednja postaja« Sarajevo. Avtor se je s prestolonaslednikom ubadal že v nekaterih svojih prejšnjih delih, tako da lahko nekatere teze v knjigi zasledimo že drugič, vsekakor pa je dodal mnogo novih dejstev, ki bolje pojasnjujejo »stoletne dileme«. Razen tega, da podaja biografske podatke o Francu Ferdinandu in osebnih družinskih/intimnih odnosih znotraj (široke) habsburške družine, Rahten v knjigi odgovarja na mnoga vprašanja. Poudarek je na »belvederskem krogu«, reševanju južnoslovanskega vprašanja in na s tem povezanim trializmom, za katerega avtor trdi, da ga je kot idejo prestolonaslednik resno gojil v svojih načrtih prenove monarhije. Zavrne pa trditve, da je bil Ferdinand pristaš »vojaške« stranke, kot so se zarotniki sklicevali na kasnejšem zaslišanju, češ »zato smo ga morali ubiti«, resnica pa je ta, tako avtor, da je bil prestolonaslednik v bistvu edina vplivna oseba znotraj monarhije, ki bi svetovno vojno lahko preprečila, če bi bil v Sarajevu ubit nekdo drug. Sicer do tega najverjetneje ne bi prišlo, saj je bil glede na vire edina tarča ravno prestolonaslednik, tako zaradi že omenjenega vojaškega kroga kot svojih trialističnih načrtov, ob ureščitvi katerih bi Srbija izpadla kot italijanski Piemont za južne Slované. Rekonstrukcije atentata v knjigi ni, avtor se je raje posvetil dogodkom, ki so botrovali odhodu prestolonaslednika v Sarajevo, npr. zanemarjanje njegove žene Zofije na dunajskem dvoru, zaradi njenega nižjega plemiškega stanu, medtem, ko ga je v Sarajevu spremljala z vsemi častmi. Avtor se je raje, kakor

nam pove podnaslov knjige, posvetil odmevom umora v slovenskem političnem prostoru, kjer je ugotovil, da je bilo žalovanje veliko ter splošno, z majhno izjemo socialistov in preporodovcev, ki jim Rahten nameni kar nekaj vrstic. Še več vrstic je namenjenih spovedniku Zofije Hohenberške, Ivanu Avguštinu Žibertu, in njegovi knjigi: *Der Mord von Sarajevo und Tisas Schuld an dem Weltkriege*. Slednja je lani izšla kot elektronska knjiga z uvodno študijo Rahtna. Žibertova teorija je, da je bil prestolonaslednik žrtev zakulisnih iger: »Prestolonaslednika so zvabili v past in tam je padel kot žrtev madžarske politike do južnih Slovanov.«

V knjigi Rahten »obračuna« tudi s starejšim zgodovinopisjem, ki je po njegovem mnenju popolnoma narobe ocenilo prestolonaslednika, njegovo delovanje, trializem itd. Poleg nekaterih zvenceh imen slovenskega zgodovinopisja sta najbolj na udaru Vladimir Dedijer in njegovo delo *Sarajevo 1914*. Čeprav Rahten najde zanj na nekaterih mestih zelo pozitivne besede, pa je iz ostalega (avtor naredi pretres virov, ki jih je uporabljal Dedijer, in ugotovi, da je bil slednji izredno površen in pristranski) razvidno, da je Dedijer bil tip erudita, za katerega Marc Bloch pravi, da naj se odreče imenu zgodovinar, če ne želi »videti okoli sebe ne ljudi, ne stvari ne dogodkov«. To je tisti Dedijer, ki si je zavestno izmišljeval določene stvari, ker je pač želel dokazati svoje teze (npr. o nasilniškem genu Milovana Đilasa).

Žal mi je, da Rahten v svojo knjigo ni vključil spominov Vladimirjevega brata Stevana Dedijerja (*Špijun kojeg smo voljeli: autobiografija*, V. B. Z., Zagreb 2011). Stevan namreč pojasni marsikaj, kar Dedijer zamolči. Denimo to, da je bil Stevanov krstni boter Risto Radulović, za katerega je Rahten zapisal, da je bil »znani kritik habsburškega režima«, sicer zelo dober prijatelj njunega očeta Jevta Dedijerja. Iz omenjenih spominov izvemo še, da je družina Dedijer leta 1911 pobegnila iz Sarajeva v Beograd, ker je bila policija tik pred tem, da bi Jevta aretirala kot član Črne roke. Tudi Dragutin Dimitrijević Apis je bil dober prijatelj Jevta Dedijerja, s katerim sta velikokrat skupaj »na nečem« delala. Sin hkrati pove, da je v Beogradu Jevto delal kot asistent znanega srbskega geografa Jovana Cvijića, kasneje pa je postal docent. Tudi Gavril Princip je zahajal k Dedijerjevi družini domov in so ga torej osebno poznali itd. Stevan je navedeno črpal iz zapisanih spominov svoje matere. Ali je Vladimirja Dedijerja pri opravičevanju prestolonaslednikovega umora torej res gnala »zgodovinska resnicoljubnost«? Žal ima takšen tip »zgodovinopisja« svoje privrženke tudi pri nas.

Če se vrnem na začetek, mrzle tete profesorja Marolta niti v tej knjigi ni. Na predstavitvi knjige 5. septembra 1914 v Mariboru sem avtorju zaupal svojo dilemo, za

katero je tedaj sicer prvič slišal. Tako, da bo (mogoče) potrebno počakati na naslednje avtorjevo delo, ki bo morebiti razrešilo to skrivnost. Glede na to, da so se zarotniki v Sarajevu sestajali v gostilni, ki je bila last Slovenca, me ta podatek navdaja z optimizmom, da je mogoče v vsej tej zgodbi kaj resnice. Je pa izbira naslova knjige potrdila predzadnji verz pesmi Frana Saleškega

Šmida, napisanega ob globokem žalovanju za Francem Ferdinandom (*To bodi naša oporoka, to reklo poznim vnukom: Sloven ne zabi Te ne zadnji, ki zrlo tod ga bo nebo!*). V slovenskem zgodovinskem spominu in javnem diskurzu obstaja samo en prestolonaslednik, katerega imena ni potrebno zapisati, pa vseeno vsi vedo, o kom je govora.

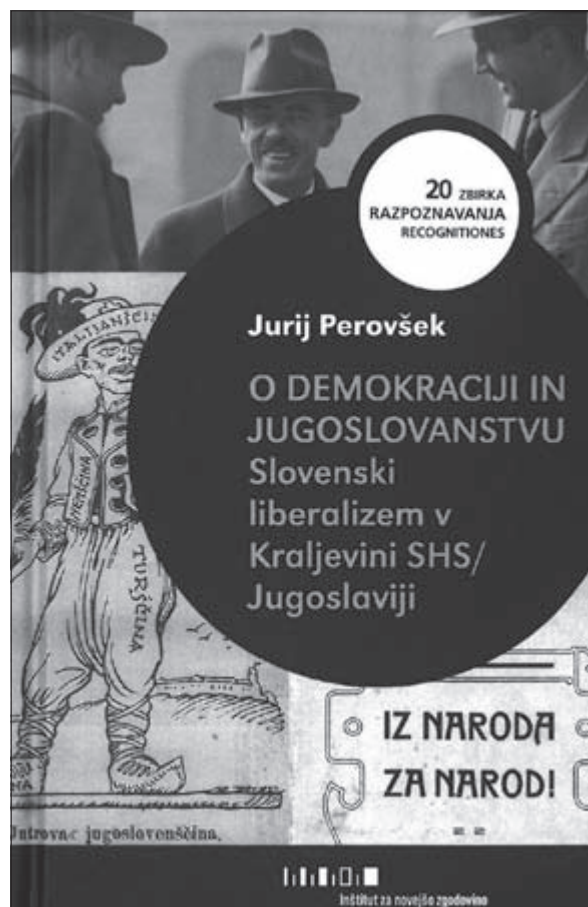
Tomaž Ivešič

Kdo so bili liberalci?

Jurij Perovšek: **O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v Kraljevini SHS / Jugoslaviji**. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013. 320 strani.

Pisec teh vrstic sem leto nazaj, ko sem poročal o knjigi Jurija Perovška *Samoodločba in federacija*, hudo mušno in nalašč provokativno ugotavljal, da avtor nima občutka za aktualnost tematike, saj je tedaj akribijsko analiziral odnos komunistov do nacionalnega vprašanja; pod drobnogled je vzel politični tabor, ki je bil pol stoletja izrazito v ospredju, nato pa tonil v črno-belo pozabo, ter problematiko, ki se ji je slovensko zgodovino pisje dolgo časa najbolj vneto posvečalo. V besedilu sem potem kakopak pokazal, da je neaktualnost le navidezna, kajti študija po svoji tematiki zapolnjuje veliko vrzel in spodnese marsikateri mit. Tokrat je situacija ravno nasprotna. Zadnja Perovškova knjiga, ki obravnava isto zgodovinsko obdobje – čas med obema svetovnimima vojnama – a povsem drug politični tabor, je še kako aktualna. Avtor, sicer v slovenskem zgodovino pisju znani in uveljavljeni znanstveni svetnik z Inštituta za novejšo zgodovino, namreč v svojem že prepoznavnem slogu nadrobno secira slovenske liberalce in ugotavlja, kakšen je bil njihov idejni svet, kakšna so bila njihova stališča do vere, političnega sistema, kaj so menili o vojski, kaj o narodu. Perovšek ponuja historični odgovor na vprašanje, ki ga lahko danes na vsakem koraku zasledimo v javnem prostoru in v medijih – kdo so (bili) liberalci, kaj je liberalizem?

Enoznačnih odgovorov znotraj sveta idej ni nikdar najti, a paleta predstav o liberalizmu se v aktualnem času vendarle zdi skoraj neobvladljiva in brezbrežna. Če si spet privoščimo hudomušnost, lahko rečemo, da so predstave zelo liberalne, saj »pravi« liberalci sočloveku dopuščajo popolno svobodo misli. To, kar je zame libe-

ralno, je lahko za drugega konservativno, kar je zame demokratično, je za drugega lahko avtokratično. Tudi zato si pri opredelitvah liberalizma vseskozi pomagamo s pridevniki (npr. klasični), predponami (neo-) ... Apologija nekega pogleda, neke opredelitve, je ob tem velikokrat historična, utemeljena v zgodovini. Filozof in nekdanji politik Gregor Golobič je v tem smislu pronicljivo opozoril, da se pojem liberalizma v politiki najbrž preveč povezuje s časom Staneta Kavčiča in t. i. partijskim liberalizmom, ki pa je nekaj povsem drugega od denimo mišljenjskega sveta škotskih filozofov 18. stoletja. In ravno tako nekaj povsem drugega, kot je bil slovenski liberalizem prve polovice 20. stoletja. Klasična zgodovino pisna knjiga *O demokraciji in jugoslovanstvu* je tako nadvse dobrodošel in dragocen prispevek – mor-

da se sliši paradokсно – tudi k razumevanju sedanjega časa, četudi obravnava pretekli čas.

Perovšek v svoji študiji ponuja svoj odgovor na vprašanja o liberalizmu, ki je (spet v liberalni maniri) lahko tudi drugačen od bralčevih predstav (na to je opozoril Marko Zajc v svoji oceni Perovškove knjige v *Prispevkih za novejšo zgodovino*, št. 1, 2014), toda njegova odlika je v tem, da odgovore jasno artikulira in predvsem temeljito argumentira. Trditve opre na nadpovprečnih 900 opomb pod črto nadpovprečne dolžine, v katerih dokumentira ves diapazon tem, ki se jim posveti. Njegovo delo tako ni le študija, ampak obenem tudi argumentativna zbirka avtorsko razporejenih virov. Ni odveč dodati, da je nastajalo skozi daljši čas in da se tematsko in deloma problemsko naslanja na študijo *Na poti v moderno. Poglavlja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*, ki jo je Perovšek izdal leta 2005. V njej je prvič v sintetični obliki ponudil »vodnik« po poteh liberalne misli.

Struktura knjige je dvodelna, v prvem sklopu avtor po poglavjih razpne odnos liberalcev do konkretnih temeljnih vprašanj, v drugem pa podrobno oriše politično in idejno pot dveh osrednjih politikov slovenskega liberalizma tistega časa, Gregorja Žerjava in Alberta Kramerja. Prvi del je tako analitično-dokumentaren, drugi pa biografsko-sumaren. Stališča, ki so prikazana v prvem delu, lahko namreč bralec nato »preizkusi« v drugem delu, ko spremlja pot obeh političnih prvakov. Knjigo je – vsaj po mojem mnenju – mogoče brati tudi obratno. Komur so ljubše politične biografije, lahko najprej prebere drugi del, nato pa se podrobneje seznani s posameznimi idejnimi aspekti v prvem delu. Možen je liberalni pristop.

Osrednji torišči študije sta jugoslovanstvo in demokracija, dva problemska sklopa, ki sta pomembno opredeljevala slovensko liberalno politiko t. i. meščanske dobe. Perovšek ju razčleni skozi več problemskih podsklopov (vključno z omenjenima biografskima poglavjema), dognanja, ki jih ob tem ponuja, pa so bržkone za marsikaterega prepričanca v nekakšne liberalne ideale vsaj deloma presenetljiva. Ugotavlja namreč, da je bila »osnovna značilnost slovenskega liberalizma v vprašanju sobivanja / sožitja ... tako v avstrijski dobi kot v časi prve jugoslovanske države njegovo soglašanje s splošnim slovenskim medsebojnim izključevanjem ... Najbolj izrazito se je pokazalo v trdem liberalnem kulturnoboju odnosu do katoliške strani, čeprav so liberalci ostro nasprotovali tudi delavskemu gibanju vseh idejnih in političnih smeri.« Liberalci ravno tako niso soglašali z žensko volilno pravico, predvsem pa so – kar je bilo z vidika liberalnih maksim zahodnega tipa posebej problematično – po uveljavitvi diktature

kralja Aleksandra v tridesetih letih 20. stoletja sprejeli izrazito nedemokratski volilni sistem, ki je z javnim glasovanjem, vsedržavnimi kandidatnimi listami, ne navadno delitvijo mandatov ... docela izničil smisel konstruktivnega demokratičnega tekmovanja političnih igralcev. »Svojevrstno razumevanje demokracije,« kakor pravi sam avtor, pa so liberalci pokazali ob vprašanju naroda, ob vprašanju slovenstva in jugoslovanstva, kjer so se postavili na stališče integralnega jugoslovanstva, znotraj katerega so Slovenci eno od plemen. Perovšek ob tem pokaže vso kompleksnost tedanje nacionalne problematike in vso globino identitetnih razsežij z vsemi dilemami liberalne politike vred. Zlasti skozi temeljita orisa politične in idejne poti Žerjava in Kramerja prikaže, da sta pravzaprav oba politika veliko prispevala k uveljavitvi Slovencev kot enega vodilnih političnih faktorjev v prvi Jugoslaviji. Bralec se ob branju knjige o liberalcih tako večkrat sooči z navideznim paradoksom, ko uvidi, da je bilo nekoč mogoče videti le jugoslovanski narod in delati za blagor Dravske banovine obenem. Biografski del knjige je sploh vreden posebne pozornosti, saj v slovenskem zgodovinopisju skoraj kronično primanjkuje dobrih političnih biografij.

Perovšek je v knjigi vseskozi konkreten in sistematičen, le v začetku si je privoščil malo intrigantnosti. Na notranjo stran naslovnice je uvrstil citat iz liberalnega lista Jutro iz leta 1926, ki služi kot lajtmotiv njegove analize: »Sedaj se pa zamislimo, da bi bila Slovenija nekaka avtonomna država, kakor jo hoče SLS ... Klerikalni teror [bi] za desetletja vzdrževal v Sloveniji klerikalno nadvlado. Nižje in višje upravne instance, javna varnost, vse bi bilo pod komando škofov in politikujoče duhovščine, proti katerih ukrepom ne bi bilo nobene odpomoči več ... Klerikalci so danes v srečnem položaju, da jim ni treba premišljevali, kako bi z nasiljem zatrli meščansko vojno v avtonomni Sloveniji.« So liberalci morda pretiravali? Nadaljnjih 300 strani se bere kot poglobljen komentar te izjave.

Jure Gašparič

»Naša stvar ni za stranke, nego je za ves narod...«

Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja. Tomaž Pavlin (ur.). Ljubljana: Fakulteta za šport, 2014. 280 strani.

Sokolska zgodba v slovenskem zgodovinopisju ni zamolčana, še manj neznana, a je deloma pozabljena, ugotavlja urednik zbornika Tomaž Pavlin, ki se raziskovanju zgodovine sokolskega gibanja na Slovenskem posveča skorajda že dve desetletji. Zgodovinskih prispevkov na temo sokolstva je v znanstvenih revijah relativno malo, namenja se ji (po)stransko vlogo, saj naj bi šlo »zgolj« za športno telovadno društvo. Zbornik, ki objavlja prispevke iz (nekdanjega) sokolskega življenjskega prostora, slovansko govorečih deželah nekdanje Habsburške monarhije in kasneje troedine jugoslovanske države, osredotoča pa se na slovensko govoreče območje, nakazuje, da bi lahko beseda »zgolj« izginila iz pripovedovanja o sokolstvu.

Naslov recenzije, povzet po sestavku sokolske staroste Engelberta Gangla, smiselno povzame bistvo sokolstva vse od dobe parlamentarizma pa do druge svetovne vojne. Zbornik ponuja vrsto interdisciplinarnih prispevkov iz dvodnevne posveta »V pesti sila, v srcu odličnost, v mislih domovina«, ki se je odvijal decembra 2013 v prostorih Muzeja novejšje zgodovine v Ljubljani – epizode slovenskega Sokola do prve svetovne vojne predstavijo Jože Podpečnik, Rok Stergar, Milan Pahor in Aleš Šafarič, dopolnjujeta jih prispevka Františka Kolarja o češkem in Zrinka Čustonje o hrvaškem Sokolu. Tomaž Pavlin opiše delovanje Jugoslovanskega Sokola, Nikola Žutić pa ideološke smernice gibanja v letih 1918-1945, Vida Deželak Barič se posveti delovanju slovenskega sokolstva med drugo svetovno vojno. Sledijo zgodbe treh pomembnih starost slovenskega Sokola, Viktorja Murnika – Ata (Ivan Čuk), Ivana Oražna (Zvonka Zupanič Slavec) in Engelberta Gangla (Iztok Durjava), sokolskim sledem v učnih načrtih telesne vzgoje med obema vojnoma se posveti Gregor Starc, zbornik pa s prispevkom o glasbi v sokolskem gibanju dopolnjuje še Jasna Nemec Novak.

Sokol je kot gibanje mnogo (po)nudilo umeščanju Slovencev v (širši) evropski kontekst – bodisi kot posnemovalec, zaveznik, v športnem pogledu tudi tekmelec tako češkega sokolstva Miroslava Tyrša kot nemškega Turnvereina, navsezadnje tudi domačega Orla. Leta 1863 ustanovljeni Južni Sokol je poleg telovadnega udeleževanja izpostavljal (nujno) pospeševanje domoljubne zavesti. Sokolski kroj je postal simbol »samozavestnega in nacionalno zavednega Slovenca, borca za narodno emancipacijo in zagovornika slovanske vzajemnosti«. Že na samem začetku se je gibanje znašlo v precepu med sledenjem češkemu vzorom, lastno iniciativo ter posnemanjem nemških »turnovcev«. Umeščanje sokolstva v nastajajočo slovensko narodno zavest so zaznamovali navdušeni prihodi, trpke izkušnje, grenki odhodi pri našalcev pobud in idej. Emancipacijske manifestacije članov Južnega Sokola je deželna vlada po pivniškem ekscesu z nemškimi telovadnimi »kameradi« začasno zatrla, Sokoli so se v spomin nemško govorečega javnega mnenja vtisnili kot nacionalni skrajneži, »skazitelj« dobrega starega, »idiličnega« reda.

Ponovna vzpostavitev, tokrat Ljubljanskega Sokola, v optimističnem duhu taborov in čitalnic, je doživela desetletje in pol trpkih cenzurnih poseganj, strogih omejevanj, blatenj in izključevanj iz družbenega ter političnega življenja. Po letu 1882 je Ljubljanski Sokol aktivno podpiral širitev svojih društvenih »matic« na celotnem slovenskem etničnem območju, pridruži se

tržaški (1882) in celjski Sokol (1890). Ustanovitev slednjega prinese sokolskemu gibanju novi zagon z naslovnitvijo na »češke brate«, kar mestu Celje pripomore k preobrazbi mesta iz trdnjave nemštva v eno izmed zibelk slovensko govorečega meščanstva.

Kulturni boj, t.i. politična polarizacija ob prelomu stoletja, je prinesel vprašanje, ali je bistvo sokolstva »politično pripravnštvo« ali »vzgajališče mladine za kasnejše realno življenje«. Omenjena polarizacija sproži dva večja zasuka v zgodovini Sokolov – prvi zasuk je ustanovitev katoliško orientiranega telovadnega društva Orel, saj so bili tvorci političnega katolicizma prepričani, da se pod sokolstvom naslavlja zgolj meščanska srenja, kmečko prebivalstvo in delavstvo pa do sokolskega kroja veliko težje pristopa. Drugi zasuk je poskus odmika sokolskega gibanja od političnih vprašanj in aktivnosti. Če je »radikalni Sokol« Ivan Hribar videl sokolstvo kot sredstvo za izpolnitev narodotvornih ciljev, pa skuša Viktor Murnik – Ata vrniti gibanje na začrtano in nekoliko zbledelo Tyrševo, kjer bi politična vprašanja ostala pred zaprtimi vrati telovadnega vadbišča.

Vojaški zgodovinarji bi se strinjali, da so Sokoli veljali za »pomožno vojsko« med balkanskima vojnama in v veliki vojni, četudi opeharjeni za telovadno udeleževanje. Nikoli izpeljan tretji slovenski vsesokolski zlet avgusta 1914 v Ljubljani (naslovnica zbornika) bo ostal v spominu le na motivu slikarja Hinka Smrekarja, kjer si v roke ob petstoti obletnici zadnjega kronanja ter petdesetletnici Ljubljanskega Sokola rokujeta uniformirani Sokol in poslednji koroški vojvoda Ernest Železni. Motivika nakazuje, da je bil Sokol voljan seči v roke, četudi daleč v zgodovino, pa še to na papirju, vsakomur, ki mu je bilo mar za »narodovo stvar«.

Na pogorišču velike vojne in po razpadu avstro-ogrske »ječe narodov« sokolsko gibanje pod načelom »en narod, ena država, eno sokolstvo« postane sredstvo za utrjevanje jugoslovanske zavesti, temelječe na narodno-obrambnem organiziranju in Tyrševi telovadni zamisli. Z jugoslovansko državo so se vsaj deloma uresničile težnje sokolskih idealov, plod neoromantičnih med-slovanskih stikov in skupnih manifestacij v preteklih desetletjih. »Jugoslovanizirano« sokolstvo se je že kmalu znašlo na preizkušnji – jezikovno »ujedinjenje« ga je spremljalo na vsakemu koraku, krhati pa se je pri tistih Sokolih, ki so ponosno pripenjali društvene embleme, nikdar pa niso bili videni v telovadnicah.

Sokol ni temeljil na brezvernosti, temveč na strpnosti do drugače verujočih znotraj skupne države. Strpnost v polnem pomenu besede je ostajala na papirju – srbski Sokoli so slovenskemu (in deloma hrvaškemu) očitali na-zadnjaško, konservativno oprijemanje »tyrševstva« pod

vodstvom Murnika, sami pa so se označevali za dinamične in reform(istične) – slednji so težišče sokolstva želeli premakniti iz telovadnega v moralno-intelektualni koncept, ki bi (o)krepil »edinost« (novega) jugoslovanskega naroda. Prvi (p)o(s)kus (južno)slovanske vzajemnosti je postajal grenak. Vzajemni nagib sta zamenjala »kariéristični« ali »socialno-eksistenčni« – s člansko izkaznico Sokola v žepu se je hitreje prihajalo do javne službe ali se preprosto povzpeli po socialni lestvici nestabilne države. Trenje je doseglo vrh z uvedbo šestojanuarske diktature kralja Aleksandra. Dinastija Karađorđevićev je z zakonom o Sokolu Kraljevine Jugoslavije iz konca leta 1929 postala njihova uradna varuhinja – kralj je postal »prvi Sokol«, po atentatu leta 1934 pa je kraljevič Pavle prevzel vlogo uradne sokolske staroste.

Sokol se je pred največjo preizkušnjo znašel ob stiku s komunizmom, fašizmom in nacizmom, saj nobenemu od naštetih v celoti ni bil po godu. Komunistične navdušence je motilo predvsem branjenje meščanskih idealov in navidežno nevmešavanje v politično zadevo, preostali ideologiji pa sta želeli razbiti duh slovanske vzajemnosti. Prihajali so očitki o vse bolj pravoslavni Sokolu – kar ni bilo nobeno presenečenje – saj je Aleksandrov ter kasneje regentski centralizem sedež jugoslovanskega sokolskega gibanja prestavil v Beograd, gibanje je postajalo vse bolj drugorazredno po »zaslugah« populističnih ekscesov frakcij znotraj jugoslovanskih političnih strank.

»Kalvarija« ob razbitju Masaryk-Beneševе Čekoslovaške, protinemško razpoloženje in pristop Kraljevine Jugoslavije k Trojnemu paktu sta bila močna razloga za množično vključevanje pripadnikov Sokola med demonstrante proti paktu. Sokolstvu je usodno zarezo prinesla druga svetovna vojna. Okupacija in razkosanje jugoslovanskih banovin na okupacijske cone je prinesla razpustitev sokolskih organizacij – predvsem njenih telesnovzgojnih delov. Politični del, ki je deloval zgolj neformalno, se je razbil na dve krili, levo krilo je vse do Dolomitske izjave leta 1943 veljalo na papirju za enako-praven (in) sestavni del Osvobodilne fronte, desno krilo pa se je organiziralo zunaj OF v okviru meščanskega tabora. Posamezni sokoli so se med vojno pridružili tako četniškim kot tudi domobranskim vrstam, njihovo sokolsko »poreklo« pa po koncu vojne ni imelo nobene odločilne vloge pri režimskih (ob)sodbah. Sokolstvo po letu 1945 v novi Jugoslaviji kljub nekaterim poskusom ni bilo obnovljeno, razbilo se je na številna manjša društva pod novimi imeni (Partizan, Enotnost...), tradicionalni sokolski duh pa je neizbežno izginjal iz zavesti ljudi.

Zbornik upravičeno nosi naslov po zaključnem verzju Ganglove pesmi »Sokolski spevi« iz leta 1933, ki povzema sedemdesetletno udejstvovanje sokolskega gibanja. Bila so obdobja, ko so se politične ideje »lepile«

na sokolstvo, katerih se slednji ni (z)mogel popolnoma otresti. »Lepljenje« je bilo možno tudi zaradi njihove (navidezne) »čistosti«, neizmerni želji po slogi in vzajemnem delovanju. Prispevki v zborniku kažejo ključne smernice za nadaljnjo raziskovanje Sokolstva v občem pomenu. (Ra)zbiranje življenjskih zgodb, avtobiografij, biografij, ustna pričevanja članov Sokola (od dece do

starost), ki jih je prekril prah pozabe. Zgodbe iz sveta športa ali telovadnice in ob tik ob njej niso vredne nič manj od tistih iz parlamentarnih dvoran in vež. Odpreti in pobrisati je potrebno prah iz dokumentov v domovih ljudi, katerih (prednikov) ni bilo sram obleči sokolski kroj.

Blaž Javornik

Hkratnost dogajanja

Florian Illies: **1913: Der Sommer des Jahrhunderts** [1913: Poletje stoletja]. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2012. 319 strani.

Za uvod v predstavitev te knjige dve tezi, ki sem ju pobral nekje, nekoč: Teza o primatu rimskega škofa, na katerem temelji papeštvo, se je pojavila (v Rimu) zato, ker so takrat cesarji vladali »na vzhodu«, v Carigradu. Rimski škofje pa so bivali daleč »na zahodu« in bili zato od cesarja razmeroma neodvisni in so tako lahko po mili volji promovirali svojo »vrhovnost«. In druga. Eden od dejavnikov, zaradi katerega je papeška moč začela usihati, je bilo odkritje heliocentričnega sistema našega osončja ter odkritje »Novega sveta«, Amerike. Človeštvo se je začelo zavedati svoje majhnosti ter spremenilo t. i. način razmišljanja.

Se pravi, dva dejavnika, ki se pojavita hkrati, delujeta pogosto drugače, kot če se ne bi pojavila hkrati. V fiziologiji in medicini je ta reč skoraj vsakdanji kruh. Da pa to velja tudi skoraj povsod drugod, sem se zavedel šele ob branju te knjige. Za svojo rabo sem skoval poseben pojem: *hkratnost dogajanja*.

V knjigi gre za rekonstrukcijo dogodkov po raznih virih. Približno tako, kot npr. v Pollackovi *Kaiser von Amerika* (Ameriški cesar, žal ni prevedena v slovenščino), v letih 1880-1900 v Galiciji, ob množičnem izseljevanju v Ameriko. Ali npr. v Kehlmannovi *Vermessung der Welt* (Izmera sveta; prevedena v slovenščino), življenjepis Wilhelma von Humboldta in Karla Friedricha Gaußa ter opis takratnega duha časa (*Zeitgeist*).

In vendar je 1913: *Der Sommer des Jahrhunderts* drugačna: poskuša opisati dogajanja v leposlovju, slikarstvu, kiparstvu, arhitekturi, znanosti, politiki, tehniki – v celotni kulturi tistega časa – v enem samem letu, 1913.

Po mojem mnenju kot *hkratnost dogajanja*. Če poenostavim, na primer, Sigmund Freud je vplival na Arthurja Schnitzlerja – in obratno. Šele tako sta nastala »pravi« Freud in »pravi« Schnitzler. In v takratni medicini je obstajala bolezen »Nevrovegetativna distonija«. Za njo je, tako kot Franz Kafka, zbolel tudi Robert Musil, dobil bolniški dopust in napisal svoje najbolj odmevno literarno stvaritev. Tako je morda na srečo verjel, da je bolan, pa četudi je iz njegovega dnevnika jasno, da je vzrok njegove bolezni njegova žena oz. njegov odnos z njo...

Razumljivo, da je *hkratnost dogajanja* omejena v glavnem na Dunaj, Prago, Berlin, Pariz, London, pa vendar ponekod posega tudi bolj daleč. Tako se pripoved začne »... v prvi sekundi leta 1913,« ko je v New Orleansu policija aretirala dvanajstletnega črnca Louisa

Armstronga. V jetniški celici je divjal tako zelo, da je paznik mlademu zaporniku v roke porinil trobento, ki je bila po naključju na mizi. In prvi koncert je Armstrong imel že v septembru 1913. Se pravi, slavni trobentač je nastal zaradi *hkratnosti dogajanja*...

Kot pričakovano, je *hkratnost dogajanja* opisana po mesecih, ki so hkrati nekakšna poglavja. Nekatera, na primer delovanje Thomasa Manna (in prepletanja z njegovo ženo, Katjo Mann) se vlečejo skozi več poglavij. Burno, da ne rečem viharo življenje Alme Mahler in Oskarja Kokoschke se pojavlja v vsakem poglavju. Skoraj enako Franz Kafka in njegovo dopisovanje s Felice Bauer, snubljenje ljubljene ženske, naj se z njim poroči in hkrati prošnja njej, naj razume, da on ne more živeti z njo. Gustav Klimt in njegovo krdelo ženskih modelov, ki so bile hkrati *ljubice ad hoc* se pojavlja bolj občasno, obstoji pa vedno in povsod.

Ponekod pa je ta *hkratnost dogajanja* bolj epizodna, a nič manj osupljiva. Namreč, očitno je zgodovinsko dokazano, da so v začetku leta 1913 na Dunaju hkrati bivali Stalin, Hitler in Tito. Takole:

»... Na Dunaju bo Stalin ostal štiri tedne. Nikoli več ne bo Rusije zapustil za tako dolgo; naslednje daljše potovanje ga bo popeljalo v Teheran trideset let pozneje, ko bosta njegova sogovornika Churchill in Roosevelt... Iz svojega tajnega skrivališča v schönbrunnski Schloßstraße 30, pri družini Trojanowski, se Stalin pojavi le po redkoma, zaseden je s tem, da izpolni Leninovo nalogo, napisati članek *Marksizem in nacionalno vprašanje*. Le občasno, zgodaj popoldne, si noge raztegne v bližnjem parku gradu Schönbrunn, ki lepo urejen in mrzel leži pred njim. Enkrat na dan se pojavi kratko vznemirjenje, ko cesar Franc Jožef zapusti grad in se s svojo kočijo odpelje vladat v Hofburg. (...) Stalin gre skozi park, zdaj se že mrači. In njemu pride nasproti še en sprehajalec, star 23 let, faliran slikar, ki mu Akademija ni dovolila sprejema. Zdaj pa preganja čas v domu za moške v *Meldemannstraße*. Tudi on, tako kot Stalin, čaka na svojo veliko priložnost. Njegovo ime je Adolf Hitler. Morda sta se takrat oba, o katerih njuni znanci iz tistega časa pripovedujejo, da sta se oba rada sprehajala po schönbrunnskem parku, vljudno pozdravila in privzdignila klobuka...« [str. 26-27].

»... Zgoraj ob oknu pri Trojanowskih stoji Stalin med enim svojih kratkih delovnih premorov, odrine zaveso vstran in pogleda radovedno in hkrati vznemirjeno na prestolonaslednikov avto, ki z veliko hitrostjo švigne mimo njegovega pogleda ... Nekje v mestu pa v tem februarju 1913 mimohiteče vozilo z zlatimi naperami opazuje tudi mlad Hrvat. Zelo dobro pozna kvalitete prestolonaslednikovega avtomobila, saj je avtomehanik

in je od nedavnega v Dunajskem novem mestu testni voznik za firmo Mercedes. Njegovo ime je Josip Broz, 21-letni nastopač in ljubljeneček žensk. Trenutno ga kot ljubimca vzdržuje velikomeščanska Liza Spuner, ki mu tudi plačuje učne ure sabljanja. Z njenimi denarnimi darovi plačuje alimente za svojega novorojenega sina – katerega mater je pravkar zapustil – v domovini. Za Lizo se s svojim testnim avtomobilom vozi po vsej Avstriji, da bi zanj nakupoval nove obleke. Ko pa z njim zanosi, zapusti tudi njo. In to se ponavlja. Nekoč pa se vrne v domovino, ki se zdaj imenuje Jugoslavija, in si jo predredi. Takrat se Josip Broz poimenuje: Tito.« [str. 40-41]

Od epizodnih zgodb se najbolj zabavno bereta dve:

Afera s polkovnikom Alfredom Redlom [str. 134-136]. Zgodbo poznam dobro, saj sem jo *in extenso* že leta 1944 kot 13-letni mulc prebral v knjigi *Vohuni* (H. H. Bendorffa) – ne da bi takrat zmozel in znal dojeti homoseksualno ozadje. Mehanizem takratnega škandala pa je seveda *hkratnost dogajanja* in sem ga odkril šele zdaj: Novinar Egon Erwin Kisch je v zvezi z nogometno tekmo na ta dan čakal enega od nogometašev, ki ga pa ni bilo. Njega, po poklicu ključavničarja je poiskala vojska in zahtevala, naj vlomi v Redlovo stanovanje. In ko je ta nogometaš-ključavničar opravil svoje delo, je Kischu opisal homoseksualne pripomočke v Redlovem stanovanju, kar je Kisch nato brž objavil.

Afera z *Mono Liso* (ukradena je bila leta 1911 v Parizu v Louvru, našli pa so jo decembra 1913 v Firencah [str. 292-296], se bere manj dramatično in manj zabavno, vsekakor pa nadvse baročno. Cirkus, ki bi bil danes nepredstavljen.

Od vseh zgodb o Thomasu Mannu, ki so raztresene po mnogih poglavjih, je najbolj zanimivo branje [str. 105-107]. Njegov na minute natančno razdeljen delovnik in komentarji o njegovi noveli *Smrt v Benetkah*. Razglabljanja o njegovi morebitni homoseksualnosti in kako – potem, ko je bila novela objavljena – je njegova žena Katja Mann vedno znova potovala na različna zdravljenja po različnih zdraviliščih.

Vsako od 12 poglavij pa ima svoj vrhunec v obravnavanju očitno res viharnega razmerja Alme Mahler (novopečene vdove; njen soprog Gustav Mahler je umrl leta 1911) s slikarjem Oskarjem Kokoschko. Imam srečo, da poznam film *Mahler* (režiral Ken Russell), ki opisuje ambivalenten (sovražstvo/ljubezen) moško-ženski odnos med tem slavnim komponistom in njegovo v zasebnost odrinjeno soprogo. To se vidi tudi v knjigi *Die Frauen der Genies* (Žen[sk]e genijev, avtorja F. Weissensteinerja), kjer je osebnost Alme Mahler postavljena nekako vzporedno s Constanze Weber (Mozart), Christiano

Wulpius (Goethe), Milevo Marić (Einstein) in tako naprej. Takole:

»... Oskar Kokoschka v svoji sijajni ljubezenski obseidenosti pa seveda ni tako bister. S fizičnim nasiljem hoče Almo, svojo utopijo ženske, ki je meso postala, prisiliti v praktičnost, ki se v njegovem primeru imenuje »zakon«. Tu pa je Alma bolj pametna. Ne verjame v to. A tudi noče, da Kokoschka zapravi vso tisto energijo, ki se zdi, da raste iz tega vzgiba. Torej mu govori: poročila se bom s teboj, brž ko boš ustvaril resnično umetnino. O tega dne dalje njen ljubimec pred očmi nima nobenega drugega cilja. Kupil si je platno, ki ga je je urezal natančno skladno z merami njune skupne postelje, 180 × 220 cm...« [str. 121-122]

»Na Dunaju Oskar Kokoschka še vedno slika na platno, ki je tako veliko kot postelja njegove ljubice Alme, vdove Gustava Mahlerja. V sebi nosi veliko bolečino, Alma je pravkar splavila njunega skupnega otroka. Ne more ji odpustiti, da je uničila sad njune ljubezni. Vedno znova slika obtožujoče slike Alme s skupnim otrokom, katerega življenje si on umetniško izsanjuje. Pri splavu v neki dunajski kliniki je bil zraven in je krvavo vato odnesel s sabo v svoj atelje, bedno znova predse mrmlja: »To bo ostalo moj edini otrok« (in to se je tudi uresničilo). A še vedno je spolno obseden z Almo, dela lahko le, če mu izkaže svojo naklonjenost ... V letu jo je naslikal skoraj stokrat: vedno Almo. To je pustolovska ljubezen, polna jeze, besa, sreče, »tako mnogo pekla kot raja«, meni Alma.« [str. 150-151]

In ko Kokoschka obiše njene starše in jo uradno zasubi, Alma pograbi svojo prtljago in mu uide v Marienbad. Kokoschka pa jo dohiti na železniški postaji in pod njenim vagonским oknom vpije tako dolgo, da Alma okno odpre. In Kokoschka ji skozi okno porine svoj avtoportret in ji ukaže, naj sliko obesi v hotelski sobi, da bi tako odganjala druge moške. V svojih pismih, polnih ljubosumja, Almi daje groteskna navodila, kako naj svoje telo zakriva pred tujimi pogledi. In četudi se medtem Alma že ozira za drugim moškim, se Kokoschki o tem še sanja ne. Dokonča svojo umetnino in tuhta, ali naj jo naslovi s *Tristan in Izolda*. Takrat pa se v njegovem ateljeju pojavi (slavni) Georg Trakl, seveda pijan in hkrati drogiran, ki sliko poimenuje kot *Windsbraut* [Vihar, str. 187-189]. In to ime je tudi obveljalo.

»... Alma Mahler si je svoje lase povezovala visoko, tako da so se med pogovorom ali plesom zlahka razvezali. Do popolnosti je obvladala, da so ji temni kodri prek obraza padli v idealnem trenutku, tako da je moške zapustila vsa razičnost. In danes je to radost spet enkrat privoščila Oskarju Kokoschki. (...) In potem presenečenje: Alma Mahler prepozna v sliki Winsbraut

mojstrovino, ki jo je že dolgo zahtevala od Kokoschke. (...) Tako si je predstavljala mojstrovino svojega ljubimca. Kot slepo oboževanje. Da mu je nekoč obljubila, da se bo zato z njim poročila, pa je gladko pozabila. A za nagrado mu je dovolila priti na Semmering, saj je njena hiša že zgrajena. In tam lahko naslika novo sliko.« [str. 268-269]

Slika je dostopna na spletu in je vredna ogleda! Vredno pa je tudi prebrati življenjepis Alme Mahler. Menda je bila zadnja t. i. *femme fatale* in kulturna ikona v ZDA. Če bralec zmore odmisli pikantnost zgodbe, kmalu ugotovi, da gre pravzaprav za vsakdanji pojav; prej pravilo, kot pa izjemo. Le da je pri umetnikih bolj poudarjeno in manj zakrito. In kot nekakšen stranski produkt nastane umetnina. Ki živi svoje samostojno življenje, neodvisno od zadevnega umetnika.

Vsega zanimivega, ponekod grotesknega dogajanja v tej predstavitvi knjige seveda ni mogoče opisati. Na primer lov nemškega cesarja Wilhelma v novembru 1913. Gonjači so divjad gnali mimo lovskega stojišča, na katerem je stalo njegovo veličanstvo in dva služabnika, ki sta neprenehoma nabijala puške. Ko je bilo lova konec, je cesar uplenil 560 kosov divjačine. Ali na primer trapast spor med Freudom in Jungom, ki se je izrodil v razklanost takratnih psihoanalitikov.

Humorna plat tistega časa pa je zajeta v naslednjem anekdotičnem dogodku. Dr. Schnitzler (istoveten s pisateljem Arthurjem Schnitzlerjem) je v svojo ordinacijo sprejel sina nekega industrijalca. Neki poni je sina ugrižnil v penis in je zato hudo krvavel. Tako je zdravnik (Schnitzler) odredil tole: »Pacienta takoj poslati v nezgodno kliniko – ponija pa najbolje k profesorju Freudu.«

Knjiga opisuje leto, ko je bil skoraj ves svet prepričan, da je kak večji vojaški spopad zaradi globalizacije popolnoma izključen. Pa četudi se je Nemčija oboroževala, in četudi so se na Dunaju vzporedno vseskozi vrstili pritiski za preventiven napad na Srbijo.

Knjiga pa tudi opisuje leto silnega intelektualnega vrenja. Morda je to bil *vrhunec pred viharjem*, a če je to res bil, je zrastle iz intelektualnega vrenja že davno prej. In tako se bralec vpraša, kaj je vzrok. Kar hkrati pomeni, da je knjiga 1913: *Der Sommer des Jahrhunderts* izvrstna pobuda za vprašanje: Kaj je človek? Zmešana, brezglava pojava, nevrotik, obseden z iracionalnimi strastmi ter spolnostjo tako, da ne more zgraditi enakopravnega partnerskega odnosa? Desmond Morris (*The Naked Ape*) namreč meni, da je zadnja stopnja »učlovečenja« (razvoj zavedanja samega sebe) hominidov potekala prehitro, zato je *homo sapiens* (še) nekako nedozorelo bitje. Ali pa je človek morda bitje, ki ga je Bog ustvaril po svoji podobi, kot je opisano v poglavju XXX Henohove knji-

ge? Izvirnik, ki je izgubljen, je bil verjetno napisan v klasični grščini. Prevod se je ohranil le v stari cerkveni slovanščini. Jaz sem pred leti naletel na nemški prevod in v slovenščini se stvarjenje človeka bere takole:

»In bil je večer, in bilo je spet jutro, šesti dan. In šestega dne sem velel svoji modrosti, naj naredi človeka iz sedmih sestavin: Njegovo meso iz prsti, njegovo kri iz rose, iz sonca njegove oči in iz brezdanjega morja, njegove kosti iz kamenja, njegove misli iz hitrosti angelov in iz oblakov, njegove kite in lase iz zeli zemlje, njegovo dušo iz mojega duha in iz vetra. In dal sem mu sedem bitnosti: Sluh mesu, videnje očem, duhanje duši, čutenje kitam, okus krvi, kostem potrpežljivost in mišljenju sladkost. Glej, izmislil sem si tudi umetnost govorice. Iz nevidne in iz vidne narave sem ustvaril človeka, iz obeh, smrt in življenje. In slika pozna besedo, tako kot

vsako drugo bitje, v velikem malo in v malem veliko. In na zemlji sem ga postavil kot drugega angela, čistnega, velikega in čudovitega. In postavil sem ga za kralja zemlje in kraljestvo ima od moje modrosti. In od mojih bitij mu na zemlji ni nič enakega.«

No, človek je verjetno oboje. Če se tega zaveda, je dobro. Ve, kaj je gonilo njegove dejavnosti. Bodisi za bolj racionalno plat, znanost – bodisi za bolj iracionalno plat, umetnost. Pa četudi je zato življenje zelo naporno, kot to kaže večno znamenita zgodba o Adamu in Evi in njuni neposlušnosti Bogu, tako da sta končno »jedla od drevesa spoznanja« ter spoznala oboje, odrešenje in pogubo, dobro in zlo. Če se človek svoje nevrotičnosti, iracionalnosti ne zaveda, sledi skoraj vedno poguba ali celo – zlo.

Marjan Kordaš

Kontaminirane pokrajine

Martin Pollack: **Kontaminierte Landschaften** [Kontaminirane pokrajine]. St. Pölten, Salzburg, Wien: Residenz Verlag, 2014. 117 strani.

»... Pri mojem prvem obisku v Kočevskem Rogu sem srečal starca, ki je kot otrok opazoval množično streljanje. S svojim očetom je odšel v gozd, da bi nabiral drva ali gobe, ko so se nenadoma pojavili tovarnjaki, natrpani z ljudmi, zastraženimi z vojaki. Skrila sta se in iz varne razdalje sta bila priči poboja ter posledičnemu »odlaganju« trupel v kraških brezni. Možakar je o tem dolgo molčal zaradi strahu, da bi njegovo vedenje utegnilo škodovati njegovi družini. Desetletja ni bilo mogoče javno govoriti o pobojih, pisati pa sploh ne. Bili so tabu, s tajno policijo ter cenzuro strogo varovana državna skrivnost. Enako se je o Katynu dolga leta odzivala sovjetska oblast, in natančno enako se vede beloruski režim glede zadeve Kurapaty. [...]

Kraška brezna pod Krenom niso edini množični grobovi na Kočevskem. Slike skritih množičnih grobov lahko zdaj najdemo že na spletu, zaporedje mrtvaških slik. Jama pod Macenovno gorico, Jama v Rugarskih klancih, vidimo v globino padajočo razpoko, zavarovana je s preprosto ograjo iz okroglih debel, takšno, kot jo tod vidimo okoli pašnikov za govedo. Izvirna jama, brezna pri Žagi rog in Dvojno brezno pri Cink križu, če naj omenim le nekaj teh strašljivih krajev. Takoj po

množičnih pobojih so bili dohodi do votlin in brezen največkrat razstreljeni z namenom, da bi bilo pozneje iskanje trupel oteženo ali onemogočeno. Ocenjujejo, da je v Sloveniji okoli 600 skritih množičnih grobov. Doslej so bili preiskani le površno ali odprti le delno. Odpiranje vseh grobov ni v načrtu. [...]

V pripovedih mojega deda iz Amstettna se je pogosto pojavljalo še eno drugo ime, ki je – podobno kot Kočevje – sporočalo enako napete lovske zgodbe in hkrati domačo gorkoto: Tüffer. Kot še majhen deček, star štiri ali pet let, je tam od mojega pradedu prejel pravo pravcato puško, ne igračo, temveč Tesching (flobert, do kalibra 6,5 mm; op. prev.), s katerim je zmozel streljati ptiče. [...] A šele mnogo pozneje, ko deda ni več bilo med živimi, sem zvedel, da je Tüffer mesto v nekdanji Spodnji Štajerski in da se mu je slovensko reklo Laško. V majhni, pod strmo vzpenjajočim se vulkanskim gričem, imenovanim Hum, raztreseni naselbini v Savinjski dolini, deset kilometrov južno od Celja, je bila doma družina mojega deda.« [str. 45-50]

Kolikor mi je znano, se je Pollack v slovenskem prostoru prvič pojavil s prevodom knjige *Smrt v bunkerju. Poročilo o mojem očetu* (Slovenska matica, Ljubljana, 2005). A njeno sporočilo mi je prišlo do živega šele potem, ko sem prebral nemški izvirnik (*Der Tote im Bunker. Bericht über meinen Vater* (Paul Zsolnay Verlag, Wien, 2004). V bistvu gre za rekonstrukcijo življenja dr. Gerharda Basta, ki je bil leta 1911 rojen v Kočevju. Kot študent prava v Grazu se je leta 1932 včlanil v SS, hitro napredoval in bil leta 1944 kot SS-*Sturmbannführer* zelo dejaven v preganjanju partizanov na Slovaškem. Po vojni je, registriran kot vojni zločinec, kot begunec in skrivač umrl v nepojasnjenih okoliščinah okoli leta 1947 na Brennerju, mejnem področju med Italijo in Avstrijo.

Bojim se, da bo predstavitev te knjige kar težavna. Z naslovom, kako prevesti izraz *kontaminiran*, sem se začel ubadati šele potem, ko sem prebral skoraj vse uvodne strani. In se končno odločil izraz *kontaminiran* obdržati, saj v današnjem besednjaku pomeni dolgotrajno onesnaženje, kot na primer zastrupitev krajine z radioaktivnimi snovmi ali z bojnimi strupi. A ta knjiga opozarja še na hujšo reč: na pokrajine, kontaminirane z grobišči, s pobitimi ljudmi, ki pravzaprav sploh nimajo svojega groba. Tako, kot nekako pove uvodna misel na naslovnici: »Grobovi morajo biti nevidni, iz pokrajine morajo izginiti, da bi se žrtve brez imen za vedno odpravile iz sveta: brez trupla ni zločina in brez zločina ni obtožbe.«

Pollacka poznam bolj kot avtorja, ki skoraj do dovršenosti obvlada novinarski, poročevalski slog pisanja. A na začetku te knjige se pa mi je Pollack prikazal(!) skoraj kot pesnik. Ki se sprašuje, kaj je lepota pokrajine? Mar je to tisto, česar se človek še ni dotaknil? Ali pa je lepota pokrajine tisto, kar je nekdo doživljal kot otrok, kot neposredni opazovalec ali kot poslušalec, ki lepoto pokrajine doživlja prek pripovedi, kot otroško fantazijo? Zdi se, da gre pri Pollacku prav za to. Četudi je kot otrok živel v Avstriji v mestu Amstetten, si je lepoto

pokrajine predstavljal po divji lepoti Kočevskega Roga. Namreč, še v času monarhije se je Pollackov praded Paul Bast iz Nemčije preselil v Laško. Tu se je rodil njegov sin, Rudolf Bast, Pollackov ded. Ker je bil strasten lovec, se je kot odvetnik preselil v Kočevje in imel v Rogu v svojem lovišču lovsko koč. Tu se mu je rodil Gerhard Bast, Pollackov oče. In očitno so dedovi lovski spomini ostali zelo živi tudi potem, ko se je družina Bast leta 1912 preselila v Amstetten. Martin Pollack, rojen leta 1944 je kot sirota odraščal pri starem očetu, in slednji je svojemu vnuku opisoval svoje lovske pohode in divjo naravo Kočevskega Roga. To je bilo tisto, kar je določalo Pollackov pojem *lepota pokrajine*.

A začetni Pollackov pesniški slog se počasi preoblikuje v bolj stvarnega. Otroški vtis o lepoti pokrajine ni nujno istoveten z vtisom odraslega. Bralca začne opominjati, na primer, kako so nekateri nemško-nacionalni pisatelji slavili germansko (nemško) »naravno« naravnost, da so se ozirali na pokrajino na Vzhodu in tja prodrli z namenom, da bi »zapuščena« močvirja in mokrišča iztrgali Naravi ter tamkajšnjim prebivalcem, nekulturnim Slovanom, pokazali, kako se s pridnim delom pride do zemlje, ki jo je moč obdelovati, na njej sejati, z nje pobirati pridelek, pokrajino nemško kolonizirati in si jo končno – samoumevno – prisvojiti... In ko Pollack obdelava ta politični vidik lepote pokrajine, začne obravnavati množične poboje in locirati množična grobišča po vsej vzhodni in jugovzhodni Evropi. Po pokrajinah, ki si jih je po letu 1939-1941 najprej podjarmil nacizem, nato pa po letih 1943-1945 komunizem. Ob rekonstrukciji dogodkov je do obeh enako neprizanesljiv. Najbolj pretresljiva je njegova ugotovitev, da so *žrtve postale storilci; storilci pa so postali žrtve*.

Kot slovenskemu bralcu se mi zdi, da Slovenija kar štrli iz nemškega besedila. Naše pokrajine Pollack obravnava na več mestih, vsega skupaj približno eno četrtno prostora. Medtem ko so opisi večinoma brezosebni, npr. Katyn, Bab(j)i Jar, Huda jama, Kočevski Rog, Kurapaty itn, pa je ponekod izpoved kar osebna:

»Spominjam se potovanja v Slovenijo, ki me je med drugim popeljalo tudi do gradu Hrastovec, v bližini malega mesta Lenart v področju Slovenskih Goric, nemško *Windische Büchel*. Mogočen grad, nekoč last družine Herberstein, ki se je do nedavnega uporabljal kot psihiatrična ustanova, je bil leta 1945 uporabljen kot internacijsko taborišče jugoslovanskih partizanov, v katerem so bili zaprti pripadniki nemške manjšine, pa tudi Madžari iz Prekmurja, *Übermurgebiet*, ki naj bili izgnani iz slovenskih dežel. Izgona mnogi niso več doživeli, ker so bili že poprej umorjeni ali pa so umrli zaradi razmer v taborišču, zaradi bolezni ali lakote. [...] V Hrastovcu je umrla tudi ena mojih starih tet, vsekakor ni

bila pokopana v enem od ribnikov, temveč na bližnjem pokopališču v anonimnem grobu. Bila je sestra mojega deda in se je poročila s Slovencem, dokaz, da ni imela, morda edina iz naše rodbine, nobenih nacionalističnih predsodkov, brez velikonemške domišljavosti. A to je ni obvarovalo, da je kmalu po koncu vojne partizani ne bi v domačem Laškem/Tüffer zaprli ter odgnali v Hrastovec, kjer je žalostno umrla. Bila je stara sedemdeset let in spodobi se, da opišem njeno zgodbo. Za Hrastovec so na voljo sezname žrtev, sicer nepopolni, a vendar. Na enem teh seznamov je tudi ime moje stare tete: *Drolc Pavla, Laško, umrla Hrastovec 26. 8 1945.*« [besedilo v kurzivu je v nemškem besedilu zapisano v slovenščini, str. 63-64]

Kontaminierte Landschaften zajema kar nekaj podatkov, ki jih je Pollack obdelal že v svojih prejšnjih delih. Ker jih nekaj poznam, je bilo tokratno branje zame kar lahko. Hkrati je ta knjiga pri meni obudila že napol pozabljen vprašanje o pisateljevi identiteti. Rojen zagrizenim nacističnim nemškim staršem, odrasčal pri ljubečem, tudi zagrizeno nacističnem dedu, a se je kljub temu odločil za študij polonistike in kdo ve kako začel raziskovati svoje korenine tudi na Slovenskem. Pollack sicer živi v Avstriji, a je očitno razpet geografsko in etično: nekako od Slovenije do Poljske in Ukrajine ter od ugotavljanj nasilnih smrti do poti za njeno transcendenco (preseganje).

Velikanska prednost knjige je, da jo je mogoče prebrati v enem popoldnevu in večeru. Neverjetno stvar in sistematičen prikaz nacistične in komunistične bestialnosti, obsedenosti z iracionalno nujo pobijanja ljudi. Pollack tako vseskozi kaže na protislovja, da imamo po vsej Evropi na eni strani pokopališča junakov (*Heldenfriedhöfe*), spomenike, obeliske, kostnice, po drugi strani pa imamo tudi na videz nedotaknjeno pokrajino, ki je kontaminirana z anonimnimi grobišči anonimnih milijonov žrtev. Skozi takšen pogled dandanes tudi v Sloveniji živimo skoraj dobesedno na množičnih grobiščih.

Pollackova knjiga sodi v zbirko *Unruhe bewahren* (Ohraniti nemir). Na hrbtni strani zadnje platnice je zapisano, da gre pri Martinu Pollacku za neprizanesljiv, a skrben oris drugačnega, bolj resničnega zemljevida našega kontinenta. Zemljevid, na katerem namesto zastrupljenih skrivnosti in anonimnih grobov nastopata spomin in spominjanje. Menim, da *ohraniti nemir* pomeni ohraniti sposobnost prepoznavanja nasilja. Ki se vedno ohranja prek začaranega kroga, da *žrtev postane storilec; storilec postane žrtev*. *Ohraniti nemir* torej pomeni prepoznati mehanizem maščevanja. Če nam to uspe, nam uspe spremeniti tok zgodovine.

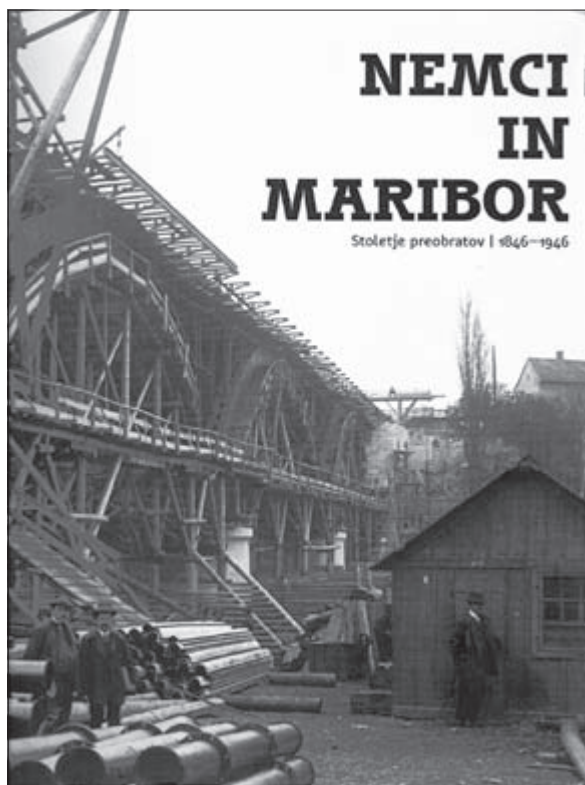
Marjan Kordaš

Nedolžnost na smetišču

Nemci in Maribor: stoletje preobratov: 1846-1946. Jerneja Ferlež (ur.). Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2012. 238 strani.

Kot uvod in hkrati moto izbrane knjižne ocene naj najprej navedem citat iz knjige Janka Pleterskega, *Pravica in moč za samoodločbo. Med Metternichom in Badinterjem*:

»Z letom 1918 smo stopili na pot političnega naroda, ki nas je postopoma, z velikimi prelomi, pripeljala do položaja državnega naroda. Pri tem nismo kot tradicionalno »pesniški narod« dovolj uvidevali, da državni narod ne more biti »nedolžen«. Državni narod je struktura oblasti. Oblast nikoli ne more biti nedolžna, vedno je seštevek bojev. More in mora biti zakonita, a ne nedolžna. Nedolžnost izgubi (nov) državni narod s

prvim strelom za svojo samostojnost. Drugačne samostojnosti v zgodovini ni. Tega si nismo priznali in zato smo postali nekakšni narodni ikonoklasti. Ob vsaki spremembi razbijamo podobe iz svoje zgodovine, nekoč čaščene, zdaj napačne.«

Branje je kot plaz; človek prebere prvo knjigo, zaradi prve drugo, zaradi druge tretjo ... in če je še malo sreče, je plaz prebranih knjig vse večji in se ne konča nikoli. Kar tudi tokrat pomeni, da gre za tretjo knjigo iz moje nedavne »nemške« oz. »nacionalne« tematike. V tej recenziji poskušam deloma razširiti ter končno združiti tudi spoznanja iz prejšnjih dveh

V kolofonu dela je zapisano tole: »Publikacija je katalog razstave *Nemci in Maribor, stoletje preobratov: 1846-1946*, ki je bila postavljena v Veliki kavarni v Mariboru od 15. marca do 15. junija 2012.« A kljub temu se po moji presoji knjiga bere kot zelo informativna samostojna publikacija. Na prvi pogled morda heterogena, končno pa prav zaradi tega lahko bralcu poda poglobljen uvid v pojem *nacionalna pripadnost*.

Knjiga *Nemci in Maribor* se začne z zemljevidom Maribora iz leta 1893 ter s fotografijami nekdanjih spomenikov v mestu: Jožefu II., nadvojvodi Janezu (*Erzherzog Johann von Österreich*), admiralu W. Tegetthoffu, Francu Jožefu I. in županu A. Tappeinerju (str. 23-25). Ta uvodni del, nekakšno *smetišče zgodovine*, se zaključuje s tragikomičnim dopisom, ki ga je dne 2. 1. 1929 poslala *Tovarna strojev, livarna železa in kovin K. & R. Ježek, Maribor*:

»Muzejsko društvo, v roke predsedniku g. dr. Kovačiču, Maribor, Koroška c. 30. V posesti Vašega cenjenega dopisa z dne 18. 12. p. l. v zadevi kipa cesarja Jožefa II. Vam vljudno poročamo, da ga zamoremo vzeti le kot staro litino, za katero plačujemo din 1.- za kg, franco muzej. Naš tehnični uradnik si ga je ogledal ter ugotovil, da ga v druge svrhe ne bi mogli uporabiti. Vljudo prosimo obvestila, ali pristanete na to ceno ter beležimo, z odličnim spoštovanjem, K. & R. Ježek, Maribor.« [str. 26]

V knjigi je objavljena vrsta sijajnih in lepo berljivih reprodukcij. Na primer prva stran časopisa *Marburger Zeitung* z dne 1. junija 1893 (str. 49). Označeno je mesto z razlago, kaj pomeni »biti nemško-nacionalen«. Ali npr. kaligrafsko napisano pismo plesarskega mojstra (*Maltermeister*) Aloisa Russa s prošnjo Mestnemu šolskemu svetu, naj se njegova otroka, ki sta odraščala v nemščini, premestita v razred z nemškim učnim jezikom zato, da bi se naučila slovenščine (sic!). [str. 125]

Knjiga je izvrstna spodbuda za razmišljanja v več smereh. Morda najbolj izzivalno je razmišljanje, ali je

narodnost prirojena ali pridobljena [str. 21] – enako izzivalno kot vprašanje, ali je človek »obsojen« ali na svobodo ali na nesvobodo. Drugo smer pa je razmišljanje, kako se je v zadnjih stoletjih razvijala kolektivna identiteta posameznika. Od stanovske (tlačan, meščan, plemič) prek regionalne (Štajerec, Gorenjec) do nacionalne (Slovenec, Nemec, Italijan).

Nasproti temu razmišljanju pa knjiga poda nekakšno *ugotovitevno dejstvo*, da so Nemci v Mariboru daleč presegli t. i. nemško-kulturno kritično maso. Tako so postavili svoje šolstvo, gledališče, kulturna in športna društva, obrt in začetke industrije – pravzaprav vso infrastrukturo in ta nemška kritična masa je preživela kljub množičnemu odseljavanju po prvi svetovni vojni, je pa po letu 1945 (nasilno) propadla predvsem zato, ker se je mariborsko nemštvo večinsko identificiralo z nacizmom.

Kar zadeva slovensko/nemške antagonizme pa knjiga lahko bralca spomni na vprašanja iz zgodovine. Meni so se ob branju porajala naslednja.

Na primer, ob izidu prvih dveh slovenskih knjig leta 1550, ob začetku slovenske literature, je imela nemščina v tem smislu že nekaj sto let prednosti. In ta prednost se je nato – nekako do Valentina Vodnika – še povečevala, nato pa se je – v komaj dobrih sto letih – nepopisno zmanjšala. Kako je to bilo mogoče? Kaj je bila *tista pot*, ki je Slovence popeljala iz popolne literarno-kulturne brezimnosti?

Ali na primer, kakšne psihomotorične lastnosti je moral(!) okoli leta 1860 razviti nemško oz. slovensko govoreči Štajerec? Prvi, ki je odraščal v varnem zavetju samoumevnosti, da je nemščina t. i. kulturni jezik oz. drugi, ki je odraščal v sovražnem okolju samoumevnosti, da je slovenščina nerazvit jezik? Je mar pripadnost nemščini spodbujala konformizem, pripadnost slovenščini pa pogum govorca?

Ali na primer, zakaj je bila za slovenskega intelektualca tistega časa dvojezičnost samoumevna, za nemškega pa nepredstavljiva? Je bila ta *nemška nadutost* dolgoročno prednost ali pomanjkljivost?

Na temelju teh in podobnih vprašanj sem za svojo uporabo spodaj po odstavkih zapisal nekaj sklepov, ki pa se ne dotikajo le že zdavnaj minulih slovensko/nemških, temveč tudi sedanjih slovensko/slovenskih antagonizmov:

Zdi se, da so pred letom 1848 nemško govoreči intelektualci na Slovenskem spodbujali raziskovanje slovenskosti ter slovenščine. Očitno je bil odziv na to

pobudo uspešen in razvil se je sloj dvojezičnih intelektualcev. Tako je slovenščina sicer izgubila svojo dotakratno udobno *nedolžnost*, zato pa se je začela odzivati na neprijetna spoznanja ter na naporne drugačnosti iz takratnega okolja (prim. koncept »nedolžnosti« zgovinarja Janka Pleterskega iz mota zgoraj). Pismenost v slovenščini, ki je omogočala abstraktno razmišljanje v slovenščini je bil tisti dejavnik, ki je omogočal *pogled čez plot*. Tako se je izoblikovala nova slovenska (nacionalna) identiteta, naporna, a odprta za vse izzive ter novosti, ki so prek nemščine prodirale v naše kraje. Slovenščina in slovenska narodna zavest je začela uspešno tekMOVATI z nemško. Kar seveda pomeni, da narodnost ni prirojena, temveč pridobljena. Je kulturno-sociološki fenomen, merilo razvitosti ter poguma neke skupnosti ljudi.

Geslo evangeličanskega duhovnika L. Mahnerta »biti Nemec pomeni biti evangeličan« [str. 52] se izvrstno ujema s slovenskim nasprotjem, da »biti Slovenec pomeni biti rimokatoličan«. Oboje pa se ujema z mojo tezo, da je jezik (oz. nacionalna pripadnost) lahko vera ali celo religija. Morda celo kot nekakšna simbioza, kot na primer, da je Poljak hkrati rimokatolik, ali na primer, da je Srb hkrati pravoslavac (kar dvakratna različnost od Rusa oz. Hrvata). Najbolj groteskno simbiozo nacionalnosti, ideologije in religije je zvaril nacizem s pojmom *gottgläubig* (verujoč v boga). In če je narodna pripadnost vera ali religija, zahteva vero v *enega* boga. Tekmovalnost med narodnostmi se nujno sprevrže v nasprotovanje in končno v sovražnost. Uporabljajo se standardni asimilacijski prijemi, ki pa se hkrati očitajo sovražni strani.

Druga svetovna vojna se je med drugim začela tudi zaradi domnevnega zatiranja nemške manjšine najprej na Češkem (Sudeti, 1938), nato pa na Poljskem (1939). Zato sklep o poveljnem izgonu; med slednje šteje tudi izgon Štajerskih Nemcev v letih 1945-1946. Formalno je k temu prispevalo tudi dejstvo, da so se slednji identificirali bolj z rajhovskim (nacističnim) nemštvom kot pa z avstrijskim nemštvom. V bistvu pa je pri izgonu Nemcev šlo za ekspropriacijo ter etnično čiščenje.

Meddržavni dogovori o zaščiti narodnostni manjšin so praviloma mrtva črka na papirju. V ospredju je religijsko-nacionalni prozelitizem s končnim ciljem ustanoviti nacionalno homogeno državo.

V avstro-ogrski monarhiji je nemško-nacionalno gibanje imelo prek svojih obrambnih organizacij *Deutscher Schulverein* ter *Verein Südmärk* na voljo velikanska materialna in moralna sredstva. Kljub temu ni doseglo svojega cilja, vzpostaviti nemško-nacionalnega mostu do Trsta.

Slovenci so očitno trdoživ *narod* in so ohranili svoj jezik prav zato, ker je – nekako v Prešernovem času – izgubil svojo nedolžnost ter tako postal razvit jezik. *Izguba nedolžnosti* je namreč le spoznanje, da je treba ravnati drugače ter najti ustrezno (pravilno) odločitev. Dobro je, če se pri tem zavedamo pomena in vloge Nemcev in nemške kulture – v dobrem (ustvarjalnem) in v zlem (uničevalnem). Ne le na Štajerskem v 19. stoletju, temveč povsod po Slovenskem v vsej slovenski zgodovini. Če v preteklosti na Slovenskem ne bi bilo nemško govorečih ljudi, bi bila slovenska zgodovina zagotovo drugačna.

Kot *namišljena nacija* pa s(m)o svojo nedolžnost začeli zapravljati pozneje, nekako v času papeške enciklike *Rerum novarum*. In trajalo je dolgo, približno 50 let, dokler se ni v letih 1941-1945 zlomila, razklala do kraja. Nemško-nacionalna ideja, nacizem ter številni Nemci na Slovenskem so bili – poleg fašizma ter militantnega katolicizma in komunizma – eden glavnih dejavnikov za medvojni razkol Slovencev. Za zlo, ki še traja. Ko še vedno ena stran zmore le eno: očitati napake in zločine nasprotni strani. Priznavanje lastnih napak v preteklosti je nepredstavljivo.

A zdi se, da je zlo, ki je opisano zgoraj, vsaj dobro opredeljeno. Ob tem pa je jasno tudi spoznanje, da *nacija* ni razklana, temveč diferencirana struktura. Njene sestavine se zavedajo svoje zmotljivosti in napak. O tu je le dialog pot za iskanje prave rešitve. Kar po moje pomeni, da Slovence – da bodo postali *nacija* – čaka še dolga pot.

Marjan Kordaš

Naročilnica

zgodovini . ce

DA, naročam(o):

- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 14]: Rolanda Fugger Germadnik **GROFJE CELJSKI MED ZGODOVINO IN MITOM** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 13]: Marija Počivavšek **EN GROS & EN DETAIL** (19 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 12]: **OROŽNOV ZBORNIK** (12 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 11]: Andrej Pančur **JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI NA PREDVEČER HOLOKAVSTA** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 10]: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 9]: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 8]: Janez Polajnar **»PFUJ! TO JE GERDO!«** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 7]: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 6]: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 5]: Marija Mojca Peternel **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 4]: **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 3]: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENC, KAJ HOČEMO!** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 2]: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 1]: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR)

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja: .....

Ulica, hišna številka: .....

Poštna številka, kraj: ....

Davčna številka: ..... Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE (ustrezno označite)

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.

Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: ..... Podpis (žig): .....

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si

www.zdc.si

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Borut Batagelj, Bojan Cvelfar, Dragica Čeč,
Jure Gašparič, Tone Kregar, Jurij Perovšek, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Mario Strecha, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Simon Zupan

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Univerzalna decimalna klasifikacija prispevkov:
Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Sliki na ovitku:

Prednja: Montaža na skici rekonstrukcije poskusa atentata na Milana Stojadinovića
(Arhiv Jugoslavije, Beograd)

Zadnja: Pavla Fležar in Rudi Kovač z jadralnim letalom v Lajšah, 1939
(Zasebni arhiv Zvoneta Čebula)

Revija izhaja v dveh številkah letno

Naklada: 300 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Mestna občina Celje

ISSN 1318–2498

Revija je uvrščena v podatkovni bazi EBSCOhost in ProQuest.
The journal is listed in the databases EBSCOhost and ProQuest.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts in America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19 €, za študente 13 €.
Cena številke v prosti prodaji je 11 €.

Naročila: info@zdc.si